

Kriminaalmenetluse seadustiku, riigilõivuseaduse ja riigi õigusabi seaduse muutmise seaduse (kohtumenetluse optimeerimine) eelnõu seletuskiri

1. Sissejuhatus

1.1. Sisukokkuvõte

Eelnõukohase seadusega muudetakse kriminaalmenetluse seadustikku, riigilõivuseadust ja riigi õigusabi seadust. Kehtiv kriminaalmenetluse seadustik võeti vastu 2004. aastal, seda on korduvalt muudetud (sh suuremad muudatused 2011. ja 2014. aastal), viimati 2023. aasta märtsis. Ehkki Eesti kriminaalmenetlus on rahvusvahelises võrdluses kiireimate ja tõhusamate hulgas, ei võimalda kehtiv menetlusseadustik alati piisavalt paindlikkust selleks, et tagada kriminaalasjade kiire ja ratsionaalne lahendamine, eriti ülimalhukate kriminaalasjade puhul, mis sageli on ka avalikkuse suure tähelepanu all¹.

Katseid kriminaalmenetlust terviklikult revideerida on tehtud alates 2016. aastast, ent need on erinevatel põhjustel pooleli jäänud. 2023. aastal otsustas Justiitsministeerium kriminaalmenetluse reformiga edasi liikuda etapiviisi. Eelnõu keskendub eeskätt kohtumenetluse muutmisele otstarbekohasemaks, lihtsamaks ja paindlikumaks.

Justiitsministeeriumi analüüs² ja Harju Maakohtus tehtud teenistuslik järelevalve³ osutasid mitmele konkreetsele seadusest tulenevale kitsaskohale, mis muudavad eriti mahukate asjade menetlemise põhjendamatult kohmakaks, tekitavad tarbetuid ja ajamahukaid vaidlusi ega lase tõhusalt tõkestada pahatahtlikke menetluse venitamise katseid. Nende probleemide lahendamiseks tehakse järgmised tähtsamad muudatused.

1. Sätestatakse omaksvõtt faktiliste asjaolude tuvastatuks lugemise alusena.
2. Täpsustatakse kaitsja vahetamist käsitlevaid sätteid ja kohtule antakse võimalus määrata asenduskaitsja ka sellisele isikule, kel küll on kaitsja, kuid kes kaitsjaid vahetades või väga hõivatud kaitsjat palgates menetlust venitaks.
3. Laiendatakse kohtuliku arutamise võimalusi olukorras, kus süüdistatav kohtust kõrvale hoiab.

¹ Vt nt <https://www.postimees.ee/8049082/uhaksa-aastat-tagasi-alanud-kriminaalasi-sai-esialgse-lahenduse>, <https://www.err.ee/1609281897/kajar-lember-kusib-kohtuvintsutuste-cest-kahjutasu>, <https://www.aripaev.ee/uudised/2014/06/30/maadevahetuse-saaga-labi-suudi> või <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/120175684/prokuror-tahab-alkaemaksu-votmises-suudistatavale-kohtunik-eveli-vavrenjukile-sokivangistust>.

² Analüüs ja ettepanekud kriminaalasjade menetlemise kiiremaks ja ökonoomsemaks muutmiseks. Kriminaalpoliitika lühianalüüs 1/2023 (<https://www.just.ee/sites/default/files/documents/2023-04/Anal%C3%BC%C3%BCs%20ja%20ettepanekud%20kriminaalasjade%20menetlemise%20kiiremaks%20ja%20%C3%B6konoomsemaks%20muutmiseks.pdf>).

³ Harju Maakohtu esimehe kohustuste täitmise järelevalve aruanne (<https://www.just.ee/media/2483/download>).

4. Piiratakse määruskaebuste esitamise võimalust neis olukordades, kus määrust saab tõhusalt vaidlustada ka kriminaalasja lõpplahendi peale kaevates, kui määruskaebemenetlus kriminaalasja menetlemist põhjendamatult venitaks.
5. Täpsustatakse, kuidas peaks käima kohtumenetluse poolte vahel tõendite kättesaadavaks tegemine, et vähendada üllatusi menetluses.
6. Vaidlused tõendi lubatavuse üle tuuakse kohtulikku eelmenetlusse, et vähendada igaks juhuks liiaselt tõendite esitamist.
7. Täpsustatakse risküsitluse reegleid, et vältida vaidlusi küsitlusjärjekorra üle ja muuta risküsitlus sujuvamaks.
8. Kohtule antakse võimalus sekkuda esemeliste tõendite avaldamise protsessi, kui pool on tõendi avaldamiseks valinud ilmselgelt ebaotstarbeka viisi.
9. Pooltele antakse võimalus kohtuasjas enne kohtuvaidlusi esitada kohtule kirjalikke seisukohti, mida ei ole vaja kohtus suuliselt ette lugeda.
10. Avardatakse võimalusi tsiviilhagi kriminaalasjas läbi vaatamata jätmiseks ja tsiviilkohtumenetlusse suunamiseks, et vältida olukordi, kus süüküsimuse lahendamine takerdub keeruliste ja mahukate või selgelt põhjendamatute tsiviilvaidluste taha.
11. Korrastatakse lühimenetluse reegleid, et vältida iseenesest lühimenetluseks sobivate asjade sattumist üldmenetlusse.

Kõik nimetatud muudatused on kooskõlas võistleva kohtumenetluse loogikaga ning aitavad menetlusressurssi jagada otstarbekamalt, et pooled saaks vaidluses keskenduda nendele küsimustele, mis päriselt ongi vaidluse all, kulutamata põhjendamatult aega ja vahendeid nende kriminaalasja aspektide käsitlemisele, milles kõik pooled on üksmeelel.

1.2. Eelnõu ettevalmistajad

Eelnõu ja seletuskirja koostas justiitsministeeriumi karistusõiguse ja menetluse talituse juhataja Andreas Kangur (andreas.kangur@just.ee). Eelnõu töötas välja süüteomenetluse arendamise juhtgrupp, kuhu kuulusid riigikohtunik Heili Sepp, Tallinna Ringkonnakohtu kohtunikud Elina Elkind ja Markus Kärner, Pärnu Maakohtu kohtunik Tambet Grauberg, riigiprokurör Laura Aiaots, vandeadvokaat Oliver Nääs, siseministeeriumi nõunik Ott Aarma, TÜ õiguspsühholoogia õppejõud Annegrete Palu ning emeritriigikohtunik ja TÜ kriminaalmenetluse õppejõud Eerik Kergandberg. Lisaks konsulteeriti eelnõu väljatöötamisel veel paljude Eesti õiguspraktikutega. Eelnõu on keeleliselt toimetanud Justiitsministeeriumi õiguspoliitika osakonna õigusloome korralduse talituse toimetaja Aili Sandre (aili.sandre@just.ee).

1.3. Märkused

Eelnõule eelnes väljatöötamiskavatsus.

Kriminaalmenetluse revisjoni esialgse eelnõu väljatöötamiskavatsus avaldati 09.02.2017. Seejärel läbis eelnõu 04.05.2018 kooskõlastamisringi ja pärast täisdigitaalsele kriminaalmenetlusele üleminekuks vajalike sätete täiendusi saadeti kriminaalmenetluse seadustiku revisjoni eelnõu

uesti kooskõlastamisele 18.07.2019, mille järel esitati KrMS revisjoni eelnõu⁴ Riigikogule, ent eelnõu vastuvõtmiseks ei olnud poliitilist tahet ja eelnõu jäi esitatud kujul Riigikogus lõpuni menetlemata. Üldmenetluse lihtsustamise ja kohtumenetluse aja lühendamise kohta avaldati täiendav väljatöötamiskavatsus 25.09.2020⁵, milles olid esitatud praeguse eelnõu olulisemad aspektid, mida varem ei olnud arutamisele pandud (nt omaksvõtu instituudi lisamine, kohustuslikust eelistungist loobumine, kaitsja tõendite prokuratuurile esitamine, kaitsja vahetamise ja asendamise piirangud, menetlustoimingute topeltvaidlustamisest loobumine). Esitatud tagasisidet on suurel määral võetud arvesse eelnõu koostamisel. Arvestades, et eelnõu eesmärgiks on konkreetselt kohtumenetluse optimeerimine, kohtueelse menetluse temaatikaga selles eelnõus tegeletakse üksnes niivord, kuivõrd see on kohtumenetluse optimeerimise seisukohast hädavajalik. Eelnõu lahenduste aluseks on lisaks Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika lühianalüüs 1/2023 „Analüüs ja ettepanekud kriminaalasjade menetlemise kiiremaks ja ökonoomsemaks muutmiseks“⁶ ning 2020. aasta märtsis avaldatud Harju Maakohtu esimehe kohustuste täitmise järelevalve aruanne.⁷

Eelnõu ei ole seotud muu menetluses oleva eelnõuga.

Eelnõu ei ole seotud Euroopa Liidu õiguse rakendamisega.

Eelnõu on seotud Vabariigi Valitsuse tegevusprogrammiga.

Vabariigi Valitsuse tegevusprogrammi 2023–2027 p 11.4 näeb ette järgmise tegevuse: uuendame kriminaal- ja kohtumenetlust eesmärgiga kiirendada menetlust, tagades kohtumenetluses osapooltele võrdsed õigused ja nende kaitse.

Eelnõukohase seadusega muudetakse järgmisi seadusi:

- 1) kriminaalmenetluse seadustik (01.07.2024);
- 2) kriminaalmenetluse seadustiku rakendamise seadus (01.07.2018)
- 3) riigilõivuseadus (01.01.2025);
- 4) riigi õigusabi seadus (01.01.2024).

Eelnõu seadusena vastuvõtmiseks on vajalik Riigikogu koosseisu häälteenus, sest kriminaalmenetluse seadustik on üheks PS § 104 lõike 2 punktis 14 märgitud kohtumenetluse seaduseks.

2. Eelnõu eesmärk

2.1. Eesmärgid

Eelnõukohasel seadusel on kaks põhilist eesmärki:

⁴ <https://eelroud.valitsus.ee/main/mount/docList/e9a33b45-c8fd-4af5-b236-c65681a22479> -- kontrollitud 26JUN2024.

⁵ <https://eelroud.valitsus.ee/main/mount/docList/6e6c03a2-5535-4f42-a1da-fadc5583206a> -- kontrollitud 26JUN2024.

⁶ <https://www.just.ee/sites/default/files/documents/2023-04/Anal%C3%BC%C3%BCs%20ja%20ettepanekud%20kriminaalasjade%20menetlemise%20kiiremaks%20ja%20%C3%B6konoomsemaks%20muutmiseks.pdf> – kontrollitud 26JUN2024.

⁷ <https://www.just.ee/media/2483/download> – kontrollitud 26JUN2024.

- 1) muuta menetlusressursi kasutamine kriminaalkohtumenetluses otstarbekamaks, samas ohtu seadmata inimeste põhiõigusi;
- 2) tõkestada menetluse pahatahtlikku venitamist.

2.2. Lahendatavad probleemid ja eelnõuga loodavad lahendused

2.2.1. Vaieldavate ja vaidluse all mitte olevate asjaolude eristamise võimatus üldmenetluses

Kriminaalasjade üldmenetluses ei ole kehtiva seaduse alusel võimalik erinevalt käsitleda vaidluse all olevaid faktiküsimusi ning neid faktiküsimusi, mille üle vaidlust ei ole, mistõttu tuleb üldmenetluses tõendeid uurida ja hinnata ka nende faktiväiteid, milles vaidlus puudub. Seetõttu kulutatakse kohtu ja kohtumenetluse poolte aega seal, kus see lisaväärtust ei anna.

Lahendus: omaksvõtt faktiliste asjaolude tuvastamise alusena

Kriminaalmenetlusesse luuakse faktiliste asjaolude tuvastamise alusena üldtuntuse ja tõendatuse kõrvale kolmas võimalus – omaksvõtt. Selliselt on kohtumenetluse pooltel võimalik juba enne kohtuistungit eelmenetluses, aga ka kohtuistungi käigus, tingimusteta ja vabatahtlikult üksteise faktiväidetega nõustudes piirata nende faktiliste asjaolude ringi, mille kohta on vaja kohtus tõendeid esitada ja uurida ning sellega menetluses kuluvat aega säästa. Seejuures jääb kohtule piiramatu võimalus ka asjaolude omaks võetaks tunnistamisest keelduda ja sellisel juhul tuleb pooltel asjaolu tõendada. Kui aga kohus on omaksvõtu vastu võtnud, on see üldjuhul siduv nii pooltele kui ka kohtule, mis võimaldab edasises menetluses tugineda teadmisele, et mingi asjaolu on juba tuvastatud ja seda enam tõendada ei ole vaja.

2.2.2. Kaitsjate vahetamisega põhjustatakse mahukates menetlustes suuri viivitusi

Süüdistataval on õigus kaitsja abile ja üldmenetluses on kaitsja osalemine kohustuslik. Justiitsministeeriumi analüüs osutab, et mahukates kriminaalasjades on kaitsja vahetamine osutunud üheks oluliseks menetlust venitavaks teguriks, kuna kaitsja vahetamine mahukas kriminaalasjas toob alati kaasa uuele kaitsjale aja andmise vajaduse enda asjaga kurssi viimiseks. Muidugi võib kaitsja vahetamine olla tingitud täiesti legitiimsetest põhjustest (nt kliendil saab raha otsa), kuid osad süüdistatavad kasutavad kaitsja vahetamise võimalust ka pahatahtlikult menetluse venitamiseks, menetlusseadustik selle tõkestamiseks aga võimalusi ei anna. Omaette probleemi kujutab see, kui kaitsjaga lepingu lõpetamisest või uue kaitsja palkamisest menetlejale ei teatata.

Lahendus: asenduskaitsja paralleelselt põhikaitsjaga

Kohtule antakse võimalus määrata riigi õigusabi korras asenduskaitsja paralleelselt põhikaitsjaga, kui kaitsja ei ole suuteline ebamõistlikult pika aja jooksul oma kalendris leidma sobilikku aega kohtuistungiteks või ei saa muul põhjusel oma kohustusi täita. Sellisel juhul on süüdistatava enda valitud kaitsjal küll võimalus kohtuistungitel osaleda ja seal oma ülesandeid täita, kuid kui ta mingil põhjusel kohale ei ilmu, võtab tema töö üle kohtu määratud kaitsja, kes on selleks ajaks juba materjalidega tuttav.

Samuti saab menetleja võimaluse määrata asenduskaitsja juhul, kui süüdistatav on kaitsjat vahetada otsustanud, aga kaitsja vahetamine põhjustaks menetluses viivituse. See küll ei välistaks viivitust täielikult, kuivõrd ka asenduskaitsja vajab aega kriminaalasja materjalidega tutvumiseks, kuid väldiks viivitusi edasiselt, kui süüdistatav veelkord peaks otsustama kaitsjat vahetada.

Selleks, et süüdistatava poolt pahatahtlikku venitamist tõhusamalt tõkestada, on ka kohtul võimalus põhikaitsjaga paralleelselt asenduskaitsja määramise puhul arvata menetluskulude

hulka vaid määratud asenduskaitaja õigusabitasi ning jätta süüdistatava enda valitud kaitajate kulud lõpplahendist sõltumata süüdistatava enda kanda.

Lahendus 2: kaitajale kohustus teavitada menetlejat lepingu lõppemisest

Seadusemuudatusega pannakse kaitajale kohustus kliendisuhete lõppemisest viivitamata menetlejat teavitada. See aitab vähendada üllatusi menetlustoimingutel, kus isik küll ilmub, kuid alles saabudes teatab, et tal kaitajat ei ole ning kaitaja määramiseks tuleb menetlustoiming edasi lükata.

2.2.3. Süüdistatava puudumine kohtuistungilt põhjustab viivitusi kohtulikus arutamises

Süüdistataval on õigus olla kohtus oma asja arutamise juures. See on ülemaailmselt tunnustatud ühe õiglase kohtumenetluse põhilise garantiina. Seetõttu on kohtupidamises vaja tagada süüdistatavale võimalus asja arutamises osaleda. Süüdistatava osalemine kohtulikul arutamisel täidab ka kohtumenetluse hariduslikku ja tseremoniaalset funktsiooni, st on avalikes huvides. Justiitsministeeriumi analüüs osutab aga, et süüdistatavate põhjendamatu kõrvalehoidmine kohtumenetlusest on ühine joon pea kõikides pikale veninud üldmenetlustes. Kehtiv õigus lubab kohtulikkude arutamist ilma süüdistatava osavõtuta küllalgi piiratud juhtumitel ning nõuab süüdistatava isiklikku kohalolekut ka sellistes olukordades, kus Euroopa inimõiguste konventsiooni standardid lubaksid kohtulikkude arutamist süüdistatava osalusega.⁸ Mitme süüdistatavaga kriminaalasjas toob ühe süüdistatava kohtust puudumine kaasa kriminaalmenetluse venimise ka kõikide teiste süüdistatavate jaoks. Kui aga süüdistatavad sellises asjas kohtust puuduvad järjepanu, võib viivitus venida selliseks, et ohtu satub kriminaalasja arutamine mõistliku aja jooksul.

Lahendus: seadustada senisest selgemalt võimalus kriminaalasja arutada video vahendusel

Kohus võib alati lubada süüdistataval osaleda kohtuistungil video vahendusel, kui kohtu hinnangul on kaitstud nii avalikud huvid kui tagatud ka süüdistatava kaitseõigus. Seejuures tuleb silmas pidada, et kaitseõiguse tagamiseks ei piisa üksnes kaitaja viibimisest kohtuistungil või sellest, et kaitaja saab kohtuga suhelda samamoodi elektroonilise kanali kaudu – kaitseõiguse efektiivseks tagamiseks on vajalik ka kaitaja turvaline ühendus süüdistatavaga ning võimalus süüdistatavaga nõu pidada kohtuliku arutamise vältel. Kuidas seda konkreetsel juhul tagada või kas see konkreetsel juhul tagatud on, seda peab kohus iga kord hindama. Enamasti peaks olema aktsepteeritav süüdistatava osalemine video vahendusel lihtmenetluse kohtuistungil.

Video vahendusel peetava kohtuistungil jälgimiseks tuleb luua kohtumajas võimalus mõistlikule hulgale pealtvaatajatele ning istungil osalemiseks neile isikutele, kellel endal vajalikku videoseadet ei ole. Selle lahendusega üksiti lahendatakse ka probleem videoistungite avalikkuse tagamisega: istungit on võimalik soovi korral jälgida kohtumajas või nn justiitspunktis.

Lahendus 2: laiendada võimalusi kriminaalasja arutamiseks süüdistatava osavõtuta

Üldreeglina peaks kohtuliku arutamine toimuma süüdistatava osavõtul. Kui avalikud huvid ja kaitseõiguse tagamise vajadus süüdistatava isiklikku osavõttu kohustuslikult ei tingi, peabki kohtul olema ka võimalik asja arutamisega edasi minna, ilma et süüdistatav kohtusaalis viibiks. Selleks võimaldatakse kriminaalasja arutada ilma süüdistatavata neis olukordades, kus süüdistatav kas sõnaselgelt või konkludentset on väljendanud, et ta kohtulikul arutamisel osalemisest huvitatud ei ole. Kohus peab siiski igal juhul veenduma, et süüdistatavat kergekäeliselt kohtuistungil osalemise võimalusest ilma ei jäta, kui süüdistataval on

⁸ Vt nt EIK käsitlust kohtuasjas *Sejdovic v. Italy* [GC], 56581/00 (2006).

eemalviibimiseks mõjuv põhjus. Muudatusega luuakse kohtule lisavõimalus üle saada süüdistatava puudumise tõttu tekitatud menetlustakistusest ja tagada kriminaalasja lahendamine mõistliku aja jooksul.

Lahendus 3: seadustada võimalus arstitõendi välja andnud arsti ülekuulamiseks

Omaette probleemiks on kujunenud süüdistatavate väited, justkui nad ei saaks kohtuistungil osaleda terviseprobleemide tõttu, tervisetõendeid aga väljastatakse kohati küllalt kergekäeliselt ja mõnikord patsienti nägematagi. Seadusemuudatusega sätestatakse sõnaselgelt, et tervishoiutöötajal ei ole õigust ütluste andmisest keelduda, kui ütlused puudutavad sellise isiku tervist, kes väidab, et tema vilets tervislik seisund on mõjuvaks põhjuseks kohtusse mitte ilmuda. Muudatusega tekib kohtul võimalus kontrollida ja täpsustada tervisetõendites sisalduvaid andmeid ja tõendi väljastaja peab võtma isikliku vastutuse tõendi õigsuse eest.

2.2.4. Mahukad ja muidu probleemsed tsiviilhagid takistavad kriminaalasjade efektiivset menetlemist

Selleks, et tagada kannatanute õiguste parem kaitse, näeb Eesti kriminaalmenetluse korraldus kannatanutele ette võimaluse esitada kriminaalasjaga üheaegselt läbivaatamiseks ka tsiviilhagi, mille alus süüdistusega suures määras kattub ja mille esemeks on kuriteoga kahjustada saanud hüveolukorra taastamine. Ehkki tavapäraselt nõutakse sellistes hagides kuriteoga tekitatud kahju hüvitamist, võib tsiviilhagis ka kriminaalmenetluses põhimõtteliselt esitada kõiki nõudeid, mida tsiviilhagis tsiviilkohtumenetluseski tohiks. Seetõttu on kriminaalasjades aeg-ajalt esitatud ka selliseid tsiviilhagisid, mis mahukuselt ja keerukuselt oluliselt ületavad lahendatava kriminaalasja ning muutuvad seetõttu takistuseks kriminaalasja kiirel ja efektiivsel lahendamisel. Selle tulemusena lükkub süüküsimuse lahendamine kaugele tulevikku ning süüdimõistmise korral mõistetud karistuse mõjukus väheneb.

Sama probleemi teiseks ilminguks võib pidada ebarealistlike haginõuete esitamist, mille tulemusel ei ole kriminaalasja võimalik lahendada lühimenetluses, kuna hagi osalise rahuldamata jätmise asemel tagastavad kohtud sageli kriminaalasja prokuratuurile üldmenetluses arutamiseks.

Eraldi probleem on kannatanud, kes küll oma varalise seisundi poolest riigi õigusabile võiksid kvalifitseeruda (või ka siis mitte), kuid kes õigusabi ei otsi ja kelle õigused jäävad seetõttu kriminaalmenetluses kaitseta. Kehtiv seadus ei võimalda menetlejal määrata ega taotleda riigi õigusabi sellisele kannatanule, kellest on näha, et ilma kvalifitseeritud esindajata pole kannatanu oma õigusi ja huvisid suuteline maksma panema.

Lahendus: luua lisavõimalused menetlejale tsiviilhagi kriminaalmenetluses läbi vaatamata jätmiseks

Töögrupi eelistatud lahendus probleemiga tegelemiseks praegu on avardada menetleja võimalusi tsiviilhagi läbi vaatamata jätmiseks. Eelkõige peaks selline võimalus olema lühimenetluses, kuid ka üldkorras lahendatava kriminaalasja puhul peaks kriminaalasja lahendamine olema esmase tähtsusega ning kui tsiviilhagi hakkab kriminaalasja otstarbekat ja kiiret lahendamist takistama, tuleks see jätta lahendamiseks tsiviilkohtumenetluse korras.

Lahendus 2: laiendada kannatanutele riigi õigusabi andmise aluseid

Muudetakse riigi õigusabi seadust ja kriminaalmenetluse seadustikku selliselt, et riigi õigusabi saaks määrata ka sellisele kannatanule, kes ise oma huvide eest seista ei suuda, ehkki talle

eeskostjat määratud ei ole. Lahendus võib tuua mõningat lisakulu riigile, kuid see-eest paraneks kannatanute õiguste kaitse kriminaalmenetluses ja tsiviilhagiavalduste kvaliteet.

2.2.5. Kriminaalasjades esitatakse ebamõistlikult palju kumulatiivseid tõendeid

Justiitsministeeriumi analüüsis ja Harju Maakohtu järelevalvearuandes nenditakse, et kriminaalasjade üldmenetluses toimub sageli ületõendamine: sama asjaolu tõendamiseks esitatakse kohtule selge põhjusega suur hulk erinevaid tõendeid, millega koormatakse menetlust nii tõendite esitamise ajal kui tehakse ka kohtule lisatööd tõendite hindamise ajal. Selle peamine põhjus on asjaolu, et pooled ei saa olla kindlad, et kohus juba vastuvõetud tõendit hiljem otsuse tegemisel lubamatuks ei tunnista. Kahetsusväärset on kehtiva seaduse § 305¹ lõige 3 muutunud nn ventiilsättest reeglipäraseks mugavuslahenduseks: kohtunikud hoiduvad tõendite lubatavust hindamast enne kohtuotsuse tegemist, võtavad kõik tõendid vastu ja uurivad neid, kuid võivad hiljem siiski ka lubamatuks tunnistada ja tõendite hulgast välja arvata. Lisaks ületõendamisele toob selline praktika kaasa veel olukorra, kus kohtu siseveendumust hakkavad kujundama need tõendid, mis on õiguslikult lubamatud ja millele kohus tegelikult üldse tugineda ei tohiks.

Lahendus: tõendite lubatavuse hindamise küsimuse toomine eelmenetluse faasi

Muudatusega kohustatakse pooli võimalikud vaidlused tõendi lubatavuses tõstatama võimalikult eelmenetluses ning kohtule pannakse kohustus need vaidlused eelmenetluses ka lahendada. Vaid juhul, kui tõendi lubatavuse küsimust ei olnud mingil põhjusel võimalik eelmenetluses tõstatada, on põhjendatud selle küsimuse tõstatamine hiljem, kohtuliku arutamise ajal. Kui kohus otsustabki tõendi lubamatuks tunnistada, tuleb tõendi kaotanud poolele anda võimalus esitada sama asjaolu kohta muid tõendeid. Selline kord aitab tagada, et pooled ei hakkaks kohtumenetlust igaks juhuks koormama kumulatiivsete tõenditega. Nii säästetakse menetlusressurssi ja kasutatakse kohtumenetluse aega otstarbekamalt.

Lahendus 2: piirata oluliselt kohtu võimalust juba vastu võetud tõendeid hiljem siiski lubamatuks tunnistada

Muudatusega piiratakse võimalust kohtuotsuse tegemisel tunnistada lubamatuks mõni tõend, mis kohtulikul arutamisel on vastu võetud. Kuivõrd kõik lubatavuse vaidlused peaks ära pidama eelmenetluses ja juhul, kui see mingil põhjusel ei ole võimalik, siis hiljemalt kohtuliku arutamise ajal, saab olukord, kus kohus otsust tehes esimest korda pörkub tõendi võimaliku lubamatusega, olla väga erandlik. Seetõttu nähakse ette, et kohus võib niimoodi otsuse tegemisel lubamatuks tunnistada üksnes selliseid süüstavaid tõendeid, mis on saadud süüdistatava põhiõiguste raske rikkumise tulemusel. See on kaitseventiilik, mis aitab maandada ohtu, et kaitsja viletsa töö tulemusena mõistetakse inimene süüdi ebaseaduslike tõendite alusel. Prokurörit kui riigi esindajalt eeldab seadusandja piisavat tähelepanelikkust, et kaitsja tõendi lubatavust puudutav võimalik vaidlus saaks üles tõstetud juba varem.

Väärilahendi vältimiseks võib olla hädavajalik vastu võtta ka selline tõend, mis küll on kogutud olulise menetlusrikkumisega, kuid näitab selgelt, et süüdistatav ei ole kuritegu toime pannud. Tõendi kohtukõlbmatuks tunnistamine on eelkõige heidutusmeede, vältimaks raskeid ja tahtlikke menetlusõiguse rikkumisi prokuratuuri ja uurimisasutuste poolt. Kohtunikele tähendab see seadusemuudatus, et nad peavad tõendite lubatavust hindama enne, kui nad tõendi vastu võtavad. Seda praegu sageli ei tehta ja kohus võtab vastu ka tõendeid, mis hiljem osutuvad lubamatuks ja mille sisuga kohus poleks üldse tohtinud kokku puutuda.

2.2.6. Asjad, kus vaidlust tõendite üle ei ole, tulevad üldmenetlusesse

Üldmenetlus on kõige keerulisem ja kulukam kriminaalmenetluse liik, mille põhiline ülesanne on tagada süüdistatava põhiõigused ja minimeerida võimalus, et kriminaalasjas tehakse väärilahend. Selliste kriminaalajade jaoks, kus tõendite üle vaidlust pole, on menetluskorras ette nähtud lühimenetlus. Lühimenetluste osakaal on aga pidevalt vähenenud. Üheks põhjuseks on tihti menetlusega seotud ebakindlus prokuratuuri jaoks – süüdistatavad kasutavad lühimenetlusest taganemise võimalust sageli ära selleks, et pääseda tähtaegade möödumise tõttu vahi alt. Lisaks puudub prokuratuuril õigus süüdimõistva otsuse peale edasi kaevata. See tähendab, et prokuratuur ei saa kaevata ka sellise lühimenetluses tehtud otsuse peale, kus kohus küll isiku süüdi tunnistab, kuid süüdistuses märgitust väiksemas mahus, või mõistab talle ebaseaduslikult kerge karistuse või kvalifitseerib tema teo ümber kergema sätte järgi. Seesuguseid mugavuslahendeid on tehtud kõikides maakohtutes ning seetõttu on prokuratuur lühimenetluse kohaldamisel väga ettevaatlik. See omakorda toob kaasa selliste asjade lahendamise üldmenetluses, kus tegelikult tõendatuse üle vaidlust ei ole.

Lahendus: korrastada lühimenetluse kord ja anda prokuratuurile piiratud kaebeõigus ka süüdimõistva otsuse peale

Lühimenetluse korrastamiseks tehakse seaduses järgmised põhilised muudatused. Kõigepealt nähakse ette, et prokuratuur saab lühimenetluses asja lahendamise saavutamiseks jätta analoogselt kokkuleppemenetlusega läbi vaatamata tsiviilhagi, mis on olulises ulatuses põhjendamatu või lubamatu või takistaks asja kiiret lahendamist.

Seejärel tühistatakse süüdistatava õigus nõuda enda risküsitlemist lühimenetluse istungil. Kui süüdistatav leiab, et ta soovib kohtus ütlusi anda, saab asja lahendada üldmenetluses. Süüdistatava viimase sõna õigust see ei piira.

Lühimenetlusest loobumise võimalus tuuakse ettepoole – edaspidi peab süüdistatav kohtuliku uurimise alguseks olema lõplikult otsustanud, kas ta soovib asja läbivaatamist lühimenetluses või mitte. Kui süüdistatav lühimenetlusest loobub, ei liigu menetlus enam prokuratuuri, vaid prokuratuurile tagastatakse üksnes kriminaaltoimik. Kriminaalasi ise jääb kohtu menetlusse ja süüdistusakt liigub lihtsalt uuele kohtunikule, kes hakkab asja lahendama üldmenetluses, kusjuures kohus võib otsustada, et süüdistatavale määratud tõkendit menetlusliigi vahetuse ajaks ei muudeta.

Lõpuks antakse prokuratuurile võimalus kaevata lühimenetluses tehtud süüdimõistvate kohtuotsuste peale, kui need on vastuolus seadusega. Need muudatused parandavad lüngad lühimenetluse korras ja muudavad lühimenetluse prokuratuuri jaoks atraktiivsemaks, mille tulemusena väheneb eeldatavasti nende kriminaalajade hulk, mida lahendatakse üldmenetluses.

2.2.7. Üldmenetluse kohtuistungi kord ja tõendite vastuvõtmise tingimused ei ole piisavalt paindlikud ja põhjustavad menetlusressursi raiskamist

Kehtiv üldmenetluse kohtuistungi kord sisaldab detaile, mis põhjustavad menetlusressursi ebaotstarbekat kasutamist. Nii näiteks põhjustab vaidlusi KrMSi § 288 sõnastus, mis küsitluse järjekorda reguleerib nii, nagu kohtus oleks vaid üks prokurör ja üks süüdistatav; KrMSi § 288 lõige 9, kus vaieldakse kohati tõsimeeli selle üle, kas tunnistajale tohib risküsitluse käigus näidata ka mõnda juba vastuvõetud tõendit; KrMSi § 289, mis näeb ette, et kohus peab otsustama, kas kohtueelses menetluses antud ütlusi saab nende vastuolu tõttu avaldada, ehkki kohtule need ütlused teada ei ole; KrMSi § 296, mida osad juristid tõlgendavad selliselt, et kui ka tugineda soovitakse viiesajalehelise lepingu ainsale punktile, tuleb igaks juhuks siiski seinale projitseerida kogu lepingu tekst. Ja lõpuks, kuna seadus ei näe ette võimalust esitada kohtule kokkuvõtlikke kirjalikke seisukohti, aga kohtud ootavad pooltelt kriminaalajaja täielikku faktilist

ja õiguslikku analüüsi, veedavad pooled päevi kohtusaalis, kuulates üksteist monotoonse häälega ette lugemas mitmesajaleheküljelisi tekste, mida nad kohtukõnedeks nimetavad. Ehkki enamik kirjeldatud probleemidest on tegelikult taandatavad seaduse tõlgendajate valikutele, tekitavad seesugused väärtõlgendused piisavalt palju frustratsiooni ja lisakulu, et neid peaks seadusega korrigeerima.

Lahendus: üldmenetluse korra täpsustamine ja täiendamine

Võistleva menetluse tunnusjooned on paindlikkus ja kokkuleppimise võimalused. Sellest lähtuvad ka seadusemuudatused, mis enamasti annavad paindlikkust juurde ning võimaldavad kohtumenetluse pooltel protsessikorra optimeerimise nimel kokkuleppeid teha. Kus aga praktikas on ületamatuks takistuseks osutunud mingid kehtiva sõnastuse irdtõlgendused, tehakse seadusesse täpsustused, mis peaksid õige suuna taas kätte näitama. Harju Maakohtu järelevalvearuandes peeti oluliseks ka kohtule võimaluse andmist selleks, et konkreetsemalt sekkuda kirjalike tõendite ja teabekandjate avaldamisse ja vältida seal poolte ebaotstarbekast tegevusest tingitud aja- ja ressursikulu. Muudatus annab kohtule võimaluse nii teabekandjate avaldamist kui ka kohtuvaidluste pidamist senisest otstarbekamalt korraldada.

2.2.8. Põhjendustega määruste koostamise peale kulutatakse tarbetult aega

Kehtiv menetlusseadustik näeb ette, et üldjuhul on määrus eraldi dokumendina vormistatud ja sisaldab kohtu kirjalikke põhjendusi. Vaid üksikutel puhkudel teeb seadus erandi ja lubab määruse vormistada pealdisena esitatud taotlusel. Tihti ei ole aga määrused määruskaebuse korras vaidlustatavad; taotlused aga sisaldavad sageli kõiki põhjendusi, millele kohuski sooviks tugineda, kohus tegeleb seega taotluse ümberjutustuse koostamisega. Selline tegevus kulutab kohtu väärtusliku ressursi, pakkumata menetlusele lisandväärtust.

Lahendus: laiendada kirjalike põhjendusteta määrusega menetluslike otsuste tegemise võimalusi

Eelnõuga lubatakse pea kõikide kohtumääruste tegemist pealdisena taotlusel ning eraldi dokumendina määruse vormistamise kohustus säilib üksnes seal, kus seadus sellise määruse vormistamise ette näeb. Seesugune kord võimaldab tulevikus ka senisest avaramalt kasutada infotehnoloogia võimalusi, kus nii taotlus kui ka selle põhjal koostatud määrus ei pruugi esineda menetlusedokumendina, vaid esineb andmehulgana. Laiendatakse ka võimalusi koostada määrus kirjalike põhjendusteta, kui selle määruse peale määruskaebust esitada ei ole võimalik. Selline lahendus ei kohusta kohut pealdismäärusi tegema ega kirjalike põhjenduste koostamisest loobuma, kuid annab kohtule võimaluse ressursi säästa ja hoiduda tarbetute pikkade tekstide tootmisest.

2.2.9. Vahekaebused viivitavad põhiasja lahendamist ning raiskavad kohtu ja prokuratuuri ressursi

Kehtiv seadustik näeb ette võimaluse vaidlustada menetlustoiminguks loa andmise kriminaalasja lõpplahendist eraldi. Samuti on võimalus määruskaebuse korras vaidlustada jälitustoiminguga kogutud tõendite tutvustamist või tutvustamata jätmist ning needki vaidlused kulgevad paralleelselt ülejäänud kriminaalasjaga, takistades kohati põhiasja menetlust. Seadus näeb ka ette küllaltki triviaalsete vaheküsimuste vaidlustamise võimaluse kolmes kohtuastmes, mis aga selgesti nende küsimuste võrdlemisi vähest tähtsust arvestades ei ole põhjendatud. Lisaks röövib ressursi ka uurimiskaebuste lahendamine.

Lahendus: määruskaebeõiguse piiramine

Eelnõuga korraldatakse ümber kriminaalmenetluse seadustiku määruskaebuste loogika: kui seni olid otsesõnu loetletud need määrused, mille peale kaebust esitada ei saa ja eelduseks kohtumääruste vaidlustamise võimalus, siis eelnõuga märgitakse konkreetselt need määrused, mis on määruskaebuse korras vaidlustatavad, ning ülejäänud määrused jäävad kontrollimiseks koos kriminaalasjas tehtud lõplahendiga. Mitmel puhul sätestatakse samuti, et määruskaebuse saab esitada vaid järgmisse kohtuastmesse, mitte aga kuni Riigikohtuni välja. Ringkonnakohtu menetluses laiendatakse nende määruste ringi, mille peale esitatud kaebusi saab ringkonnakohtus lahendada kohtunik ainuisikuliselt. Jälitustoiminguks või läbiotsimiseks loa andmise määruse eraldi vaidlustamise võimalus kaob – väite, et luba anti ekslikult või tõendi kogumisel rikuti seadust, saab esitada kriminaalasja kohtumenetluse käigus. Menetlusvälised isikud saavad aga oma õigusi kaitsta süüteo menetluses tekitatud kahju hüvitamise seaduses sätestatud korras. Muudatus aitab vältida määruskaebusega menetluse venitamist ja otstarbekamalt kasutada kohtute ressursi. Samuti välditakse menetluses ebasoovitavaid olukordi, kus sama sisuga küsimust samas kriminaalasjas lahendab mitu eraldi kohtunikku, kes võivad jõuda vastukäivatele järeldustele.

Lahendus 2: uurimiskaebuste piiramine

Uurimiskaebemenetlus toodi Eesti kriminaalmenetlusesse siis, kui veel ei kehtinud süüteo menetluses tekitatud kahju hüvitamise seadus. Uurimiskaebuse esitamisega on võimalik vaidlustada nii kohtueelse menetluse toiminguid kui ka kohtueelse menetluse toimetaja määruseid ning seda isegi siis, kui tegelikult on määruse toime möödunud ja toiming tehtud. Uurimiskaebemenetlust muudetakse selliselt, et uurimiskaebuse korras saab edaspidi nõuda vaid kestva õiguste rikkumise lõpetamist, st esitada kiireloomuline nõue näiteks suhtluspiirangute vaidlustamiseks või läbiotsimisel ära võetud asjade tagasi saamiseks, mitte aga lihtsalt nõuet rikkumise tunnistamiseks. Sellised kaebused tuleb edaspidi esitada SKHSis sätestatud korras.

2.2.10. Kohtuistungite pidamisel eelmenetluses ja määruskaebemenetluses puudub kohtul paindlikkus

Kehtiv seadus näeb ette kohustuslikus korras kohtu eelistungi pidamise kõikides üldkorras kohtusse saadetud kriminaalasjades. Eelistungi korraldamine tähendab aga seda, et pooltega tuleb leida kõikide jaoks sobiv aeg ning eriti nendes asjades, kus süüdistatavaid ja kannatanuid on palju, võib eelistungiks sobiva aja leidmine olla tõsine katsumus. Sealjuures ei ole eelistungi pidamine sageli eelmenetluse ülesannete täitmiseks tingimata vajalik ning maakohus saaks eelmenetluse ülesanded hõlpsamini täita pooltega kirjalikult seisukohti vahetades. Teisalt jälle on ringkonnakohtu määruskaebemenetluses kohtule ette kirjutatud, et teatud juhul tuleb asi lahendada kirjalikus menetluses, st seadus istungi pidamise võimalust üldse ei jäta.

Lahendus: anda kohtule istungi korraldamisel võimalus konkreetse asja vajadusi arvestada

Eelnõuga muudetakse üldmenetluses kohtuliku eelmenetluse korda ning neis kohtuasjades, kus kohus eelmenetluses ei lahenda tõkendi küsimust ega küsimust menetluse lõpetamisest, antakse kohtule võimalus vajaduse põhjal otsustada, kas eelmenetluses pidada eelistung, mitu eelistungit või kas üldse eelistungit pidada. Samuti antakse ringkonnakohtule võimalus vajaduse korral kõikide määruskaebuste arutamiseks kohtuistung korraldada, kaotades samas kohustuse istung pidada siis, kui ei kohus ega menetlusosalised istungi pidamist vajalikuks ei pea. Sellega säästetakse kohtu aega ja lõpetatakse kohatine totter olukord, kus ringkonnakohus peab istungit tühjas kohtusaalis. Menetlusressursi otstarbekama kasutamise tulemusel vabaneb nii kohtu kui ka menetlusosaliste ressurss muudeks tegevusteks.

3. Eelnõu sisu ja võrdlev analüüs

Paragrahviga 1 muudetakse kriminaalmenetluse seadustikku

Paragrahvi 1 punkt 1. Muudatus on seotud KrMSi § 385 kehtetuks tunnistamise ja määruskaebuste loogika ümberkujundamisega. Määrus tõlgi kaasamiseks ja tõlke saamiseks on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt. Eelnõuga piiratakse vaidlustamist üksnes ühe kohtuastmega, kuna tõlgi kaasamise küsimusele saab tugineda ka apellatsioonis. Samas, kuna selle küsimuse lahendamine hakkab mõjutama kogu edasist protsessi, on otstarbekas vaidlus lahendada menetluse võimalikult varases staadiumis. Muudatuse eesmärk on menetlusressursi otstarbekam kasutamine.

Punkt 2. Muudatus on seotud KrMSi § 385 kehtetuks tunnistamise ja määruskaebuste loogika ümberkujundamisega. Kohtuistungil avalikkust piirav määrus kehtiva seaduse kohaselt vaidlustatav ei ole, kuid kuna kohtuistungil avalikkus on üks õiglase kohtumenetluse peamisi garantiisid, on otstarbekas vaidlused kohtuistungil avalikkuse üle pidada enne, kui kohtuasja juba pikemat aega on kinnisel istungil arutatud ja asjas tehtud lahend siis apellatsioonikohtus menetlusõiguse olulise rikkumise tõttu tühistada tuleb. Eelnõuga piiratakse vaidlustamist üksnes ühe kohtuastmega, kuna kohtuistungil kinniseks kuulutamise küsimusele saab tugineda ka apellatsioonis. Muudatuse eesmärk on menetlusressursi otstarbekam kasutamine ja samas kohtupidamise avalikkuse ja läbipaistvuse parem kaitse. Lisaks jäetakse sätte tekstist välja sõna „põhistatud“ seetõttu, et määruse vormistusnõuded tulenevad eelnõukohasest §-st 145.

Punkt 3. Kehtivas seaduses on mõistetamatult jäänud kinnisele kohtuistungile lubatud isikute ringist välja prokuratuuri ametnikud, kelle juuresviibimine võib olla prokuratuuri efektiivseks tööks mõödapääsmatult vajalik. Küsimus on mõnel korral tekkinud ja kohtute reaktsioonid prokuratuuri ametnike juuresviibimisele on olnud erinevad. Samas on seaduses kinnisele istungile lubatud uurimisasutuse ametnikud, kelle viibimine kohtuistungil on pigem erandlik, kui nad ei osale tõendiallikana. Seadust muudetakse, et ka prokuratuuri ametnikud (nt konsultandid või tehnikud, kes prokuröri abistavad) saaksid legaalselt viibida kinnisel kohtuistungil.

Punkt 4. Sätte tekstist jäetakse välja sõna „põhistatud“ seetõttu, et määruse vormistusnõuded tulenevad eelnõukohasest §-st 145.

Punkt 5. Muudatus on seotud KrMSi § 385 kehtetuks tunnistamise ja määruskaebuste loogika ümberkujundamisega. Menetlusosalise väljendusvabadust piirav määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 6. Ehkki kohtuistungite pidamine või istungitel osalemise lubamine videosilla vahendusel on viimasel paaril aastal muutunud tavapäraseks, oli see seni seaduses selgelt reguleerimata. Lisatav § 14¹ on üldine kord kohtuistungil videosilla vahendusel pidamise kohta. Kohtuistungil pidamine video vahendusel hõlmab kahte olukorda: esiteks sellist juhtumit, kus mõni menetlusosaline osaleb muidu füüsiliselt kohtusaalis peetaval istungil videosilla vahendusel; teiseks olukorda, kus kohtunik ise ei viibi füüsiliselt kohtusaalis. Tinglikult on võimalik ka mõlema variandi täielik kombinatsioon, kus ei kohtunik, sekretär ega pooled ei viibi füüsiliselt kohtusaalis ja peavad kohtuistungit virtuaalruumis. Sätte eesmärk on ühelt poolt võimaldada menetlusressurssi otstarbekamalt kasutada, teisalt ka vältida menetluse pahatahtlikku venitamist seal, kus videosilla kasutamine aitaks füüsilise kokkusaamise võimatuse probleemist üle saada.

Lõige 1 annab üldreegli, et kõikides kohtuastmetes võib kõiki kohtuistungeid pidada video vahendusel, kuid täidetud peavad olema kaks tingimust. Esmalt peab selline video vahendusel kohtupidamine olema avalikes huvides, teiseks aga on eriti vaja tähele panna, et tagatud oleks süüdistatava kaitseõigus.

Avalike huvide puhul tuleb lisaks huvile menetluse toimumise ja säästliku ressursikasutuse vastu meeles pidada ka kohtumenetluse tseremoniaalset ja kasvatuslikku aspekti, mis võib videokohtuistungil puhul kannatada saada. Isikud, kes osalevad kohtuistungitel üle videosilla, ei pruugi kohtumenetluse tõsidust piisavalt mõista. Samuti võib kohtul endal tekkida kahtlusi või raskusi näiteks tunnistaja ütluste usaldusväärsuse hindamisel. Lisaks võib video vahendusel kohtumenetlust häirida videoülekanne kehv kvaliteet. Need kõik on igati head põhjused, miks kohtuistung siiski pidada füüsiliselt kohtusaali kogunedes. Kohtupidamine ei pea olema süüdistatava jaoks mugav, kui see mugavus halvendaks kohtu hinnangul sisuliselt kohtupidamise kvaliteeti.

Lisaks tuleb silmas pidada kaitseõiguse tagamise vajadust. Videokohtupidamise puhul võib olla probleemiks näiteks see, et kaitsjal ja süüdistataval puudub turvaline kanal üksteisega istungi jooksul suhtlemiseks. Samuti võib kannatada risküsitluse kvaliteet, kui küsitletav isik ei viibi küsitlejaga samas ruumis. Ka videoühenduse halb tehniline kvaliteet võib olla põhjuseks, miks lugeda, et kaitseõigus ei ole piisavalt tagatud ja video vahendusel ei peaks kohtuistungit pidama. Samas on süüdistataval õigus kaitseõiguse erinevate aspektide kasutamisest loobuda ning olukorras, kus süüdistatav on teinud teadliku omakasulise valiku video vahendusel kohtuistungit pidamise kasuks, võib ja peakski kohus tema valikut austama ning võimaldama tal iseäranis lihtmenetluste või eeluurimisasjade kohtuistungitel osaleda video vahendusel.

Otsustades, kas kohtuistung peaks toimuma kohtusaalis füüsilise koosviibimise vormis või video vahendusel, tuleb kohtul iga kord kaaluda nii olemasolevaid tehnilisi vahendeid ja nende võimalusi kui ka seda, kas istungi pidamiseks video vahendusel oli avalikest huvidest lähtuv põhjus.

Lõige 2 selgitab, mida video vahendusel kohtuistungit pidamise all silmas peetakse. Seadus ei nõua, et videoühenduse loomiseks kasutataks mingit konkreetset (riigi hallatavat) platvormi, vaid seab üldised tingimused kohtuistungit pidamisel vajalikule andmeedastusele. Samuti ei ole eraldi reguleeritud, kus peaksid video vahendusel istungi pidamisel isikud viibima. Menetluse seisukohast võib olla otstarbekas kuulata tunnistajat video vahendusel üle kõrvalasuvast kohtusaalist, võib olla tehnilistel põhjustel vajalik kasutada tasuta videokonverentsitarkvara ja üldotstarbelisi multimeediaseadmeid (nt süüdistatav osaleb kokkuleppemenetluse istungil oma telefoni abil ja Google Meet rakendust kasutades).

Lõige 3 annab kohtule õiguse kohustada kohtuistungil osalevat isikut video vahendusel kohtuistungil osalema. See on vajalik eelkõige juhtumitel, kus isiku eemalviibimise tõttu tähendaks füüsiline kohtusse tulek suuri kulutusi või ajakadu. Kohtuistungil osalev isik tähendab kõiki isikuid, keda kohus saab kohtuistungile kohale nõuda – kohtumenetluse pooli, nende esindajaid ja ka tunnistajaid ning eksperte. Süüdistatava kohta on erisätteks sama paragrahvi lõige 4. Olukorras, kus üle riigi asuvad kohtumajad või riiklikud justiitspunktid, ei saa isikute video vahendusel kohtumenetluses osalemise kohustust pidada ka eaproportsionaalselt koormavaks. Kohus isikut temal puuduvat tehnikavahendit omal kulul hankima ilmselt kohustada ei saa. Selleks, et isikut kohtuistungil video vahendusel osalema kohustada, peavad olema täidetud lõikes 1 sätestatud tingimused (avalikes huvides ja kaitseõigus on tagatud). Lisaks tuleb isikut video vahendusel kohtuistungil osalema kohustades tuvastada, et isiku video vahendusel osalemiseks kohustamine võimaldaks vältida viivitust kohtuistungil. Viivituse vältimise vajadus on kahtlemata ka avalikes huvides, kuid olgu veelkord korratud, et üksnes viivituse vältimise vajadus ei pruugi olla piisavalt ülekaalukas avalik huvi.

Lõige 4 asendab kehtiva KrMSi § 269 lõike 2 punkti 4, mis räägib justkui üldmenetluses kohtulikust arutamisest ilma süüdistatava osavõtuta, kuid annab samas ka kohtule võimaluse

kohustada süüdistatavat kohtuistungil video vahendusel osalema. Kehtiva seaduse sõnastus on eksitav - süüdistatava osalemine istungil videosilla vahendusel ei ole sama, kui süüdistatava osavõtuta kohtulik arutamine, mistõttu KrMSi § 269 lõike 2 punkt 4 praeguses sõnastuses tunnistatakse kehtetuks. Selleks et süüdistatavat üldmenetluse istungil osalema saaks kohustada, tuleb kohtul hoolikalt hinnata, kas see on avalikes huvides vajalik ning kas kaitseõigus selle tagajärjel ülemäära kannatada ei saa. Lisaks on lõike 4 kohaselt vaja tuvastada veel kaks lisatingimust:

1) süüdistataval peab olema võimalus videoseadmeid kasutada (ja selle tingimuse täitmiseks võib ka kohus omalt poolt kaasa aidata);

2) süüdistatava menetluslike õiguste piiramine peab olema põhjendatud sellega, et süüdistatava isikliku kohaloleku nõudmine tooks suure tõenäosusega kaasa mõistliku menetlusaja möödumise. Teisisõnu, süüdistatava video vahendusel kohtuistungil osalemise nõudmine ei saa olla kohtu jaoks mugavusvalik, vaid pigem viimane abinõu.

Lõige 5 peab silmas eelkõige sellist olukorda, kus kohtunik või mõni kohtukoosseisu liige ei viibi istungi ajal füüsiliselt kohtusaalis. Selline olukord ei tohi tingida kohtumenetluse avalikkuse lõppemist ega tohi ka viia selleni, et isikud, kellel puudub võimalus kohtuga video vahendusel suhelda, ei saagi kohtuga suhelda. Kohtumenetlus peab olema kättesaadav ka neile inimestele, kellele ei ole internetiühendus ega videotehnika kättesaadav. Teisisõnu, üldjuhul peaks isegi siis, kui kohus mingil põhjusel otsustab istungit pidada füüsiliselt kohtusaali tulemata, olema nii menetlusosalistel kui ka muudel kohtusse kutsutud isikutel võimalik tavapäraselt ilmuda kohtusaali ja istungist osa võtta nagu tavaliselt.

Lõike 5 kohaselt tuleb kohtumajas teha võimalikuks kohtupidamises osaleda nii neile, kes on kohtusse kutsutud kui ka pealtvaatajatele. Justiitsministeerium on analüüsinud ka võimalusi kohtuistungite voogedastamise teel kättesaadavaks tegemiseks, kuid paljuski seetõttu, et voogedastuse puhul ei ole kohtul võimalik kontrollida, kes kohtuistungit jälgib või kas ja kuidas seda talletatakse, ei ole voogedastus enamasti sobiv valik. Seetõttu ongi eelnõus ette nähtud, et ka istungi pidamisel video vahendusel tuleb tagada avalikkuse juurdepääs kohtuistungile sarnaselt selle olukorraga, mis oleks siis, kui istungit peaks kohtus kohtusaalis. See tähendab, et kohtumajades peab olema koht, kus pealtvaatajad saaksid näiteks suure teleri abil internetikeskkonnas toimuvat kohtuistungit jälgida. Kohtusaalides on videokonverentsiseadmed ja suured telerid juba praegu olemas. Seadus ei keela kohtul kohtuistungit voogedastamist ja kohus võib lubada ka otseülekandeid kohtuistungist.

Eraldi klausel on kinnipeetavate kohtumenetluse poolte kohta: kuna Eesti vanglates on videokonverentsiseadmed olemas ja tehniliselt võimalik kohtuistungit jälgida, saab kinnipeetavale kohtuistungit jälgimise ja sellel osalemise võimaluse tagada ka kinnipidamiskohas, ilma et isikut tuleks tingimata kohtumajja toimetada. Siinjuures tuleb loomulikult silmas pidada lõigete 1, 3 ja 4 lisatingimusi, mis võivad anda süüdistatavale aluse nõuda nii seda, et kohus oleks kohtusaalis, kui ka seda, et süüdistatavat ennast istungi ajaks samasse kohtusaali toimetataks.

Lõige 6 reguleerib korra tagamise spetsiifilisi küsimusi video vahendusel kohtuistungit pidamisel. Kohtuistungit korra rikkumine võib aset leida ka video vahendusel, näiteks võib keegi oma kaamerast kohtule midagi sündsusetut näidata või lihtsalt müra tekitada ja sellega istungit häirida. Niisamamoodi nagu video vahendusel on lihtne korda rikkuda, on aga ka korrarikkumise tõkestamiseks võimalik vajalikud meetmed kergesti kasutusele võtta. Korrarikkuja eemaldamiseks on võimalik lihtsalt ühendus katkestada – kas siis videopildi edastamine, heli edastamine või mõlemad. Kuivõrd videoühenduse katkestamine on samasuguse toimega nagu

kohtuistungilt eemaldamine, siis on lõikes 6 ka sätestatud, et kohtu poolt sellise meetme tarvitamisel on korrarikkuja saalist eemaldamisega võrdväärsed õiguslikud tagajärjed. Lõige 6 ei piira kuidagi kohtu volitusi muid asjakohaseid meetmeid tarvitada, näiteks korrarikkujast tema institutsiooni (advokatuur või prokuratuur) teavitada või korrarikkujat trahvida.

Punkt 7. Paragrahvi 15 pealkirja täpsustatakse, et viia see kooskõlla paragrahvi sisuga. Paragrahvi tekst reguleerib konkreetset tõendite uurimise ja tõenditele tuginemise küsimusi, mitte aga kohtuliku arutamise vahetust üldiselt.

Punkt 8. Seadusemuudatuse eesmärk on vältida olukorda, kus kohtumenetluse pooled oma taotluste ja vastuväidete esitamisega hooletusest või tahtlikult viivitavad ja sellega põhjustavad olukorra, kus kohtuotsus tuleb hiljem menetlusõiguse olulise rikkumise tõttu tühistada. Muudatuse eeskujuks on TsMSi § 333, mis analoogselt lisatavate sätetega sätestab, et kõik vastuväited ja taotlused tuleb esitada kohtule esimesel võimalusel ning põhjendamatult oma vastuväite või taotlusega viivitades pool kaotab õiguse seda esitada. See sunnib kohtumenetluse pooli suuremale tähelepanelikkusele ja annab maakohtule võimaluse menetlusvead parandada võimalikult kohe, kui need tekivad. Samuti välditakse muudatusega menetluse venitamist mitmes kohtuastmes, kuna maakohtus rikkumistele tähelepanu pööramata jätmisega üksiti ka loobutakse sellele rikkumisele tuginemisest. Vastuväite esitamise tähtsus tuleneb asjaolust, et võistlevas menetluses on kohtumenetluse poolel õigus oma menetlusõiguste teostamise üle ise otsustada. Jättes vastuväite esitamata, näitab pool oma nõustumist kohtu või vastaspoole tegevusega, mida ta võib oma seisukohast kasulikuks pidada.

Lõige 1 on praegune KrMSi § 15¹ tekst. Seda ei muudeta.

Lõige 2 kohustab pooli oma taotlusi ja vastuväiteid kohtule esitama esimesel võimalusel. Kehtiv KrMS vastuväite legaaldefinitsiooni ei anna ja vastuväide ongi selline kohtule suunatud avaldus, mille sisuks on kohtuistungil toimuva suhtes rahulolematuse väljendus ja võib, aga ei pruugi olla palve kohtule seda olukorda parandada. See on jätkuvalt üldkeeleline mõiste, mida seadustikus eraldi ei defineerita ja taotluste kõrval vastuväidete eraldi äramärkimine on vajalik selleks, et oleks ühemõtteliselt selge, et apellatsioonis probleemi püstitamise õiguse säilitamiseks piisab sellest, kui pool kohtule oma seisukohta avaldades teatab, et on kohtu pakutava või vastaspoole taotletava tegevuskäigu vastu. Vastuväite või taotluse esitamise esimeseks võimaluseks on taotlusele või vastuväitele alust andnud asjaolude teadasaamise järel esimene võimalus kohtu poole pöörduda. Tavaliselt on see samal kohtuistungil, kui aga kohus on menetlusotsustuse vastu võtnud kirjalikus menetluses pooltega konsulteerimata (ja seda üldjuhul ei peaks juhtuma), tuleks vastuväide või asjakohane taotlus kohtule lähetada kohe, kui selleks võimalus on. Kui taotlus või vastuväide on esitatud põhjendamatult viivitusega, võimaldab KrMSi § 266 lõike 1 punkt 5 jätta selle läbi vaatamata. Kui peaks vaidlus tekkima selle üle, kas kohus jättis taotluse või vastuväite läbi vaatamata õigustatult või mitte, saab ka sellele küsimusele vastuse kaebemenetluse käigus.

Lõige 3 sätestab tagajärje puhuks, kui pool teadis või pidi menetlusviga teadma, aga sellele vastuväidet ei esitanud. Selliseks juhtumiks oleks näiteks see, kui kohus võtab vastu mingi vaieldava tõendi või lubab vastaspoolele esitada tunnistajale lubamatuid küsimusi. Sellisel juhul peaks vastaspool kohe vastuväite esitama, et kohus saaks tõendi vastuvõtmise suhtes seisukoha võtta ja lubamatute küsimuste esitamise keelata. Kui aga pool vastuväidet ei esita, ei saa ta sellele tema juuresolekul ja vaikival heakskiidul aset leidnud menetluslikule minetusele üldjuhul ka

hiljem kohtulahendi peale kaevates tugineda. Vastuväidete esitamist on tähtsustanud ka Riigikohus⁹.

Lõige 4 on ventiilsäte juhtumiks, kus kohtulikul arutamisel on toimunud oluline menetlusõiguse rikkumine, näiteks on asja arutanud ebaseaduslik kohtukoosseis või pole üht poolt üldse kohtusse kutsutudki. Õigeaegse vastuväite esitamata jätmine ei takista tugineda olulisele menetlusõiguse rikkumisele hilisemas kaebemenetluses. Kuna KrMSi § 339 lõike 1 punktis 12 sätestatud ausa ja õiglase kohtupidamise põhimõte hõlmab väga paljusid erinevaid menetlusõigusi ja nende järgimist, ei oleks kõnealusel sättel toimet, kui kõikidele § 339 lõike 1 punktis 12 nimetatud rikkumise alla liigituvate menetluslikele minetustele saaks endiselt piiranguteta tugineda. Pool võib küll üksikuid menetluslike rikkumisi pidada sekkumist mitteväärivaiks, kuid kohtuliku arutamise lõppedes võib osutada, et paljude üksikute ebaoluliste rikkumiste kogum on piisavalt kaalukas selleks, et kogu protsessi tervikuna lugeda ebaausaks ja kallutatuks ning rikkumised kogumis võiksid moodustada olulise menetlusõiguse rikkumise. Seetõttu on säilitatud võimalus taolisele rikkumiste kogumile tugineda ka apellatsiooni esitades.

Punkt 9. Eelnõuga laiendatakse nende küsimuste loetelu, mida ringkonnakohtunik vaatab läbi ainuisikuliselt – lisaks eelmenetlusele ka lõikes 1 nimetatata määruskaebused ning korraldava mittevaidlustatava määruse tegemine. Muudatuste eesmärk on vähendada ringkonnakohtunike töökoormust, mis võimaldaks omakorda vabanenud tööaja arvelt tõhustada kollektiivset õigusemõistmist olulisemates asjades. Kehtiva seaduse kohaselt lahendab ringkonnakohus enamiku süüteomenetluses kolmeliikmelises kohtukoosseisus ning seadus näeb ette vaid üksikud erandid. Kuigi kollektiivsel õigusemõistmisel on omad eelised (kaebuste läbivaatamise parem kvaliteet, otsuse suurem legitiimsus), nõuab asja sisuline arutamine kolmeliikmelises koosseisus rohkem ressursi kui otsuse tegemine ainuisikuliselt. Põhjendatud on kolmeliikmelise kohtukoosseisu nõude piiramine lihtsamate asjade puhul, kus eelduslikult ei teki keerukaid menetlus- või materiaaõiguslike küsimusi. Eelnõu koostamisel kaaluti võimalust, mille kohaselt lahendaks ringkonnakohus edaspidi kolmeliikmelises kohtukoosseisus ainult üldmenetluses esitatud apellatsioon, kuid leiti, et see ei oleks siiski põhjendatud. Eelkõige lühi-, aga ka kokkuleppemenetluses tekib materiaal- või menetlusõiguslike probleeme, mis oma raskusastmelt ei jää alla üldmenetluses kerkivatele probleemidele. Määruskaebuse läbivaatamist võimaldatakse ringkonnakohtunikul ainuisikuliselt, välja arvatud teatud juhtudel. Määruskaebusmenetluses saab eristada kohtumäärusi või määruskaebe korras vaidlustavaid lahendeid, mis on sisuliselt põhimenetlust (teatud osas) lõpetavad. Siia kuulub kriminaalmenetluse lõpetamise määrus, psühhiaatrilise sundravi kohaldamise määrus, konfiskeerimismenetluses tehtav määrus, määrus või otsus kriminaalmenetluse kulude hüvitamise või süüteomenetluses tekitatud kahju hüvitamise kohta.

Selliste lahendite toime ja tähendus on lähedane apelleeritava kohtuotsuse toimele ning tähendusele. Psühhiaatrilise sundravi kohaldamisega kaasnev põhiõiguste riive ei jää alla süüdimõistva kohtuotsusega kaasnevale põhiõiguste riivele ning kriminaalmenetluse lõpetamise määrus on põhimenetlust lõpetav lahend, mis oma toimelt on võrreldav (õigeksmõistva) kohtuotsusega. Menetluskulude või süüteomenetlusega tekitatud kahju hüvitamise või konfiskeerimise küsimus võidakse lahendada ka kohtuotsusega ning ei oleks põhjendatud tekitada olukorda, kus otsustuse peale esitatud kaebuse lahendamise kord erineb lahendi liigiti (kohtuotsuse apellatsiooni vaatab läbi kolmeliikmeline kohtukoosseis). Lisaks on kollegiaalse otsuse tegemine põhjendatud jätetusloa andmise määruse ning KrMSi § 390 lõikes 4 nimetatud isiku põhiõigusi eriti riivavate määruste puhul. Seega tuleb nimetatud määruste peale esitatud

⁹ Vt RKKKo 1-17-11773, p 31.

määruskaebused ringkonnakohtus lahendada jätkuvalt vähemalt kolmeliikmelises koosseisus. Viide §-le 208 on lisatud KrMSi § 19 uude lõikesse 3 ammendavuse huvides (KrMS § 208 lg 4 järgi lahendab süüdistuskohustuskaebusi ka kehtiva seaduse kohaselt ringkonnakohtunik ainuisikuliselt) ning vastavalt on muudetud KrMS § 208 lõiget 4. Lõike 2 muudatuse mõte on välistada olukord, kus ringkonnakohtu koosseis koosnebki vaid maakohtunikust.

Lõige 4 on oma sisult kehtiva KrMSi § 19 lõige 3.

Punkt 10. Muudatuse tingib seadusesse eeluurimiskohtuniku asjade kohtualluvuse kohta eraldi § 27² lisamine.

Punkt 11. Kohtueelses kriminaalmenetluses on rea menetlustoimingute tegemiseks nõutav eeluurimiskohtuniku (KrMS § 21 ja KS § 112) määrusega antav luba. Praegu kehtiva KrMS § 24 lõike 4 kohaselt täidab eeluurimiskohtuniku ülesandeid selle maakohtu eeluurimiskohtunik, kelle tööpiirkonnas on kuritegu toime pandud. Kui kuriteo toimepanemise kohta ei ole võimalik üheselt kindlaks määrata, täidab eeluurimiskohtuniku ülesandeid menetlustoimingu tegemise koha järgse maakohtu eeluurimiskohtunik. Selle reegli järgi otsustab kriminaalasjas menetlustoimingu loa andmise üle tavaliselt seesama maakohus, kellele allub ka kriminaalasja arutamine (KrMS § 24 lg 1).

Käsitleva muudatusega muudetakse osa – seaduses otsesõnu loetletud – eeluurimiskohtuniku lahendatavate asjade kohtualluvust nii, et menetlustoimingu loa andmise üle ei otsusta enam see maakohus, kelle tööpiirkonnas kuritegu toime pandi või kus menetlustoiming tehakse, vaid teine maakohus, mis asub sama ringkonnakohtu tööpiirkonnas. See tähendab, et kui näiteks kuriteo toimepanemise koht (või selle ebaselguse korral menetlustoimingu tegemise koht) asub Harju Maakohtu tööpiirkonnas, otsustaks seaduses nimetatud menetlustoiminguks loa andmise Pärnu Maakohtu kohtunik. Pärnu Maakohtu tööpiirkonnas toime pandud kuriteo või seal tehtava menetlustoimingu puhul otsustaks loa andmise aga Harju Maakohtu kohtunik. Samamoodi toimuks eeluurimiskohtuniku asjade vahetus Tartu ja Viru Maakohtu vahel.

Kõnesoleval muudatusel on kaks eesmärki: 1) ühtlustada kohtunike töökoormust ja 2) vältida olukorda, et selles kohtus, kus hakatakse tulevikus kriminaalasja arutama (isiku süüküsimust lahendama), on arvukalt kohtunikke, kes ei saa asja menetleda põhjusel, et nad on varem samas kriminaalasjas eeluurimiskohtunikuna menetlustoiminguks loa andnud.

Kuna Harju ja Tartu Maakohtus on võrreldes Pärnu ja Viru Maakohtuga suurem eeluurimiskohtunikele esitatavate taotluste hulk, ühtlustaks osa eeluurimisasjade n-ö peegelpildis jagamine kohtunike töökoormust.

KrMS § 49 lõike 1 punkt 2 kohustab kohtunikke üldjuhul taanduma kriminaalasjas sisuliselt lahendamisel juhul, kui ta on samas asjas eeluurimiskohtunikuna lahendanud vahistamise ja kaitsjoniga seotud küsimusi. Sageli ei pea kohtunikud siiski ausa õiglase kohtumenetluse põhimõttega koosõlas olevaks kriminaalasja arutamist ka olukorras, kui nad on varem samas asjas andnud eeluurimiskohtunikuna loa mõneks muuks menetlustoiminguks (nt jälitustoiminguks või vara arestimiseks). Seetõttu võib eeskätt mahukamate kriminaalasjade puhul, kus eeluurimiskohtunikuna on tegutsenud arvukalt kohtunikke, juhtuda, et vaid suhteliselt vähesed kohtunikud saavad seda kriminaalasja sisuliselt arutada. Kui need kohtunikud peaksid olema samal ajal hõivatud teiste kohtuasjade lahendamise, võib kohtumenetlus venima jääda. Kui aga vähemalt osa eeluurimiskohtuniku ülesannetest täidaks kohtunik(ud) maakohtust, kellele kriminaalasja arutamine niikuinii ei allu, laieneks ka nende kohtunike ring, kellele saab kriminaalasja tulevikus lahendamiseks jagada.

Ka kavandatava muudatuse kohaselt ei jagataks n-ö peegelpildis teisele maakohtule siiski mitte kõiki eeluurimiskohtuniku asju. Ennekõike säiliks praegune alluvusreegel – s.o et loa andmise üle otsustab kuriteo toimepanemise või menetlustoimingu tegemise koha järgne maakohus – selliste menetlustoimingute lubade puhul, mille andmiseks tuleb korraldada kohtuistung (nt vahistamine, ajutise lähenemiskeelu kohaldamine) või mis on sellise küsimusega tihedalt seotud (nt vahistamise asendamine elektroonilise valve või kautsjoniga). Niisuguste asjade lahendamine teise piirkonna kohtus oleks menetlusosalistele ja prokuratuurile koormav, kuna füüsiline teekond kohtusse kujuneks pikaks. Lisaks ei puuduta kavandatav muudatus veel mõningaid eeluurimiskohtuniku asju, mille alluvuse muutmine ei näi olevat otstarbekas või mille üleandmisel võiks töökoormuse nihe kujuneda liiga suureks, tekitades ülekoormuse hoopis seni väiksema koormusega kohtutes.

Kõik menetlustoimingud, mille lubamise otsustaks kavandatava KrMS § 27² lõike 2 kohaselt teine maakohus, lahendatakse kirjalikus menetluses, s.o elektroonilise teabevahetuse abil. Kõnesolevatest menetlustoimingutest, milleks loa andmise kohtualluvus muutub, on kõige arvukamad ja olulisemad läbiotsimised, jälitustoimingud ja varalise nõude tagamised (sh vara arestimine).

Lisaks kohtualluvuse muutmisele näeb kavandatav muudatus ette, et ühes kriminaalasjas täidab eeluurimiskohtuniku ülesandeid võimaluse korral üks kohtunik ja kui eeluurimiskohtuniku ülesanded jagunevad kahe kohtu vahel, siis kaks kohtunikku (kummaski kohtus üks). See, kui ühes kriminaalasjas tegeleb menetlustoimingu lubade andmisega võimalikult väike arv kohtunikke, säästab tervikuna kohtu tööaega, sest nii on võimalik vältida seda, et kriminaalasjaga peavad end kurssi viima mitu sama kohtu kohtunikku. Mida suurem on samas kriminaalasjas esitatud menetlustoimingu loa taotlusi lahendavate kohtunike arv, seda suurem on summaarne ajakulu, mis kohtul nende taotluste lahendamiseks kulub. Kui tegemist on eeluurimiskohtuniku asjaga, mis allub kohtule, kes peaks seda kriminaalasja tulevikus ka arutama, aitab n-ö ühe kohtuniku reegel vähendada nende kohtunike arvu, kes ei saa seda kriminaalasja arutada. N-ö ühe kohtuniku reeglit ei saa siiski kehtestada absoluutsena, sest eeluurimiskohtuniku lahendatavad küsimused on tavaliselt kiireloomulised ja nii võib ette tulla juhtumeid, kus asjas varem eeluurimiskohtunikuna tegutsenud kohtunik ei saa seda uue taotluse saabudes teha näiteks haigestumise, puhkuse, lähetuse, teiste pakiliste tööülesannete vmt põhjuse tõttu. Sel juhul tuleb taotlus lahendada teisel kohtunikul. Samas peaks see olema pigem erand üldreeglist.

Kavandatava sätte mõtte kohaselt tuleks ka olukorras, kus samas kohtus on ühes kriminaalasjas eeluurimiskohtuniku ülesandeid täitnud mitu kohtunikku, võimaluse korral vältida iga uue kohtuniku kaasamist eeluurimiskohtunikuna. Näiteks kui konkreetses kriminaalasjas on esimene menetlustoimingu loa taotlus jagatud lahendamiseks kohtunikule A, teine taotlus aga A haigestumise tõttu kohtunikule B, siis kolmanda taotluse tohiks jagada kohtunikule C üksnes juhul, kui on mõjuv põhjus, miks seda ei saa lahendada ei kohtunik A ega B.

Täpsemad reeglid selle kohta, millistel tingimustel võib ühes ja samas kriminaalasjas jagada eeluurimiskohtuniku lahendatava taotluse teisele, kolmandale jne kohtunikule, tuleb otsustada kohtu tööjaotusplaanis.

Ei saa välistada, et mingil perioodil või mingitel erilistel asjaoludel ei ole kavandatava KrMS § 27² lõikes 2 nimetatud maakohus suuteline kõiki talle esitatavaid menetlustoimingu loa taotlusi piisavalt kiiresti ja tõhusalt menetlema või tekitab osa taotluste menetlemine teise piirkonna kohtus tehnilisi raskusi. Selliseks puhuks võimaldab kavandatava KrMS § 27² lõige 4 vastava piirkonna ringkonnakohtu esimehel anda lõikes 2 nimetatud taotluste lahendamine mingis osas lõikes 1 nimetatud maakohtule. Oletame näiteks, et Harju Maakohtu tööpiirkonnas toime pandud

kuritegude menetlemise käigus Pärnu Maakohtule esitatavate menetlustoimingu loa taotluste hulk kasvab nii suureks, et Pärnu Maakohus ei suuda neid kõiki enam mõistliku aja jooksul lahendada, kuid samas oleks Harju Maakohtul endal võimalus seda teha. Niisuguses olukorras võib Tallinna Ringkonnakohtu esimees otsustada, et näiteks läbiotsimisloa taotlusi, mille prokuratuur esitab Harju Maakohtu tööpiirkonnas toime pandud kuritegude uurimise käigus, lahendab hoolimata lõikes 2 sätestatust mingil perioodil Harju Maakohus. Ringkonnakohtu esimees võib suunata lõikes 2 nimetatud ülesannete täitmise lõikes 1 nimetatud kohtule ka mõnes konkreetses kriminaalasjas või teatud tüüpi kriminaalasjades (nt kuriteoliikide kaupa). Kavandatav säte ei piira otsesõnu nende subjektide ringi, kelle taotlusel ringkonnakohtu esimees saab kõnesoleva otsustuse teha, ega välista ka ringkonnakohtu esimehe enda algatust. Siiski võib eeldada, et üldjuhul esitab kohtualluvuse muutmise taotluse ringkonnakohtu esimehele kas maakohtu esimees või riigi peaprokurör.

Olukorras, kus mõlemad ühe ringkonnakohtu tööpiirkonnas asuvad maakohtud on üle koormatud, kuid samas on teise ringkonnakohtu tööpiirkonna maakohtu(te) koormus väiksem, saab eeluurimiskohtuniku ülesannete täitmist ümber suunata ka üle ringkonnakohtute tööpiirkondade piiride, kasutades selleks KS §-s 45¹ juba praegu ette nähtud mehhanismi.

Pidades silmas KrMS §-des 24–28 ette nähtud kohtualluvuse sätete süsteemi, on mõnevõrra eksitav reguleerida eeluurimiskohtuniku lahendatavate asjade kohtualluvust §-s 24, nagu kehtiv seadus seda teeb. KrMS § 24 pealkiri ja kolm esimest lõiget räägivad kriminaalasja arutamise ehk süüküsimuse lahendamise kohtualluvusest. Ka KrMS §-le 24 järgnevad §-d 25–27 käsitlevad kriminaalasja arutamise kohtualluvust. Eeluurimiskohtunik ei lahenda isiku süüküsimust ega aruta kriminaalasja KrMSi § 24 mõttes. Eeluurimiskohtunik lahendab kohtule esitatud taotlusi nõ erimenetluses, mis on kriminaalasja arutamisest selgelt eristatav. Seetõttu viiakse eeluurimiskohtuniku lahendatavate asjade kohtualluvuse reeglid praeguse muudatusega KrMSi § 24 lõikest 4 eraldi paragrahvi 27². Sarnaselt on kehtivas õiguses juba olemas erisäte süüdistuskohustusmenetluse kohtualluvuse kohta (KrMS § 27¹).

Seadusest jäetakse välja ka KrMSi § 24 lõige 5, sest esiteks ei ole ka selles sättes viidatud menetlused käsitatavad kriminaalasja arutamisenä, ja teiseks puudub sättel regulatiivne toime. Nimelt on rahvusvahelise kriminaalmenetlusalase koostöö käigus menetletavate kohtuasjade alluvus reguleeritud kriminaalmenetluse seadustiku 19. peatükis ja selle tõdemuse kordamine sama seadustiku 2. peatüki 1. jaos on tarbetu.

KrMSi § 24 lõikes 4 sätestatu (osalise) üleviimisega § 27² lõikesse 1 on sinna lisatud ka täpsustus, mille kohaselt mõjutavad KrMSi §-des 25 ja 27 sätestatud asjaolud mitte ainult kriminaalasja arutamise, vaid ka samas kriminaalasjas esitatavate menetlustoimingu loa taotluste kohtualluvust.

Seaduse tekstist jäetakse välja praegu KrMSi § 24 lõike 4 viimases lauses sätestatud reegel, et jälitustoiminguks annab eeluurimiskohtuniku loa tööjaotusplaaniga määratud kohtunik, kes ei ole kohtu esimees. See, et jälitustoimingu lube andvate kohtunike ring määratakse tööjaotusplaaniga, tuleneb niigi KSi §-st 37. Praegu puudub ka vajadus välistada seadusega võimalus, et jälitustoimingu lube annab kohtu esimees.

Punkt 12. Muudatuse eesmärk on kannatanute õiguste kaitse olukorras, kus esialgu kriminaalmenetluses esitatud tsiviilhagi jäetakse mingil põhjusel läbi vaatamata. Soovides pakkuda kannatanute õigustele paremat kaitset, on seadusandja ette näinud, et kriminaalmenetluses läbivaatamiseks esitatud tsiviilhagi kuriteoga tekitatud varalise kahju hüvitamise nõudes ning terviserikke või surma põhjustamise tõttu tekkinud mittevaralise kahju

hüvitamise nõudes on riigilõivuvaba. Kuna kannatanu hagi võib jääda kriminaalmenetluses läbi vaatamata mh kannatanust endast ja tema nõudest sõltumatul põhjusel, ei ole õiglane, kui kannatanu jaoks tähendaks menetlusökoonoomia kaalutlusel tehtud hagi läbi vaatamata jätmise määrus üksiti ka seda, et tema peab oma õiguste kaitseks riigilõivu tasuma, samas kui teised kannatanud, kelle samalaadne tsiviilhagi vaadatakse läbi kriminaalmenetluses, riigilõivu tasumisest on vabastatud. Riigilõivuvabastuse rakendumiseks ei ole oluline, kas hagi jäi läbi vaatamata kohtu määramisel või prokuratuuri määramisel.

Punkt 13. Muudatuse eesmärk on pakkuda senisest paremat kaitset sellistele kannatanutele, kelle teovõimet ei ole kohtulikult piiratud ja kellele ei ole eestkostjat määratud, kuid kes siiski ei oleks suutelised oma õigusi kriminaalmenetluses adekvaatselt maksma panema. Muudatusega on seotud ka riigi õigusabi seadusesse tehtavad muudatused. Kehtiv kord näeb küll ette riigi õigusabi andmise kohtu määramisel, kuid RÕSi kohaselt on selleks vajalik kannatanu enda taotlus ja kohus saab riigi õigusabi määrata vaid juhul, kui kannatanu tõendab, et tal puuduvad õigusabi eest tasumiseks vajalikud vahendid. Samas on oluline, et kannatanule saaks õigusabi määrata juba kohtueelses menetluse etapis ja eriti juhul, kui kannatanu ise ei pruugigi aru saada, millised on tema õigused või kuidas neid kaitsta. Eestkoste määramise ja teovõime piiramise menetlus oleks siin selgelt liiga drakooniline lahendus – kuriteo ohvriks langemise järel tiritaks kannatanu kohtusse selleks, et hakata tema teovõimet piirama ja talle eestkostjat määrama, ehkki ta ise saab oma elu korraldamisega üldises plaanis igati hakkama. Samuti on eestkoste määramise menetlus pikk ja tooks kaasa põhjendamatuid viivitusi kriminaalmenetluses. Seetõttu nähakse seadusemuudatusega ette, et kannatanule riigi õigusabi võib määrata kohus ka prokuratuuri taotlusel. See võimaldab kannatanule õigusabi määrata juba kohtueelses menetluses, kus kannatanu peaks esitama tsiviilhagi – selleks tal eelduslikult õigusabi vaja olekski. Samuti saab kannatanu esindaja kannatanut nõustada näiteks vahendusmenetluse või otstarbekusest kriminaalmenetluse lõpetamise küsimuste otsustamisel.

Punkt 14. Muudatuste eesmärk on luua kohtule võimalus määrata asenduskaitse tegutsema paralleelselt isikule määratud või isiku valitud põhikaitsejaga, et vältida kaitse vahetamisest või kaitse hõivatusel tingitud menetluse venimist. Süüdistataval on kahtlemata õigus endale ise sobiv kaitse valida, kuid kohtumenetluses on ette tulnud olukordi, kus kaitsejad võtavad endale oluliselt rohkem tööd kui nad ära jõuavad teha, mistõttu kohtuistungid jäävad ära või tuleb lükata kaugesse tulevikku. Kohtupraktikas on n-õ varukaitseja määramist juba ka praktiseeritud eriti mahukates kriminaalasjades. Seadusemuudatuse kohaselt võib kohus määrata asenduskaitseja ka olukorras, kus põhiline kaitseja ei ole kaitsekohustusest vabastatud ja (hetkel) täidab oma kohustusi. Kehtiv õigus võimaldaks asenduskaitseja määrata pigem siis, kui põhikaitseja on juba oma kohustusi rikkunud.

Kaaluti ka võimalust juba ennetavalt määrata asenduskaitseja paralleelselt valitud või määratud kaitsejaga, kuid sellest mõttest siiski esialgu loobuti, kuna isikul on õigus endale ise kaitse valida ning asenduskaitseja ennetav määramine tähendaks vältimatult lisakulutusi, mida ei ole ka põhjust süüdistatava kanda jätta.

Lõike 2 muudatuse järel on asenduskaitseja määramise aluseks kaks juhtumit: kas põhikaitseja on juba jätnud mõnele üldmenetluse istungile ilmumata või on teatanud, et ei saa ilmuda, või ta ei saa ebamõistlikult pika aja jooksul oma kohustusi efektiivselt täita. See viimane tingimus võib olla ka tulevikku vaatav, st kui kaitseja näiteks eelistungil teatab, et tal lähima poole aasta jooksul ei ole võimalik ühelegi kohtuistungile tulla, võib kohus juba kaaluda ka asenduskaitseja määramist. Menetleja peab siin aga vältima liiga agressiivset lähenemist, kuivõrd kahtlustataval ja süüdistataval on õigus kaitsejale, kellega tal on võimalik koostööd teha ning seega oleks n-õ

parallelselt tegutseva asenduskaitseja määramine põhjendatud üksnes ülekaaluka vajadusega tõkestada menetluse pahatahtlik venitamine. Samuti võib kohus asenduskaitseja määrata siis, kui põhikaitseja ei ole pikemat aega saanud oma kohustusi täita näiteks tervise tõttu, kuid ise endale asenduskaitsejat nimetanud ei ole. Et kaitseõiguse tagamise seisukohast on sobiva kaitseja valik olulise tähtsusega, on nii süüdistataval kui (põhi)kaitsejal õigus ka määruskaebus esitada. Menetluse ökonomia kaalutlusel on ringkonnakohtu määrus selles küsimuses lõplik. Olukorras, kus puuduvad igasugused märgid selle kohta, et kaitsejast tulenevalt võiks menetlus venima jääda, ei ole ka põhjust parallelselt toimiva kaitsejaga määrata asenduskaitsejat. See põhjustaks liigseid kulutusi ja arvestades Eesti kriminaalasjadega tegelevate advokaatide küllaltki piiratud ringi, võiks omakorda kaasa tuua mingite teiste kohtuasjade venimise.

Lõige 3 reguleerib asenduskaitseja määramise ja vabastamise protseduuri. Muudatuse kohaselt ei saa asenduskaitsejat vabastada põhikaitseja ega advokatuur, vaid kui asenduskaitseja on määratud, siis saab teda kohustustest vabastada kohus. Kui kohus leiab, et määratud asenduskaitsejat ei ole enam vaja, saab kohus kaitseja kohustustest vabastada. Tähtajad advokatuurile ja asenduskaitsejale jäävad võrreldes kehtiva seadusega samaks.

Lõige 4 sätestab sõnaselgelt, et määratud asenduskaitseja saab kohustustest vabastada kohus. See tähendabki seda, et kui kohus on asenduskaitseja määranud, peab asenduskaitseja olema valmis kaitsejana tegutsema asuma ka siis, kui põhikaitseja on olemas.

Lõike 5 täiendus käib selle olukorra kohta, kus kohus on asenduskaitseja määranud asendama eelmist määratud kaitsejat. Kuna ka eelmine kaitseja oli kohtu määratud, siis võib kohus ta ka vabastada, millisel juhul asenduskaitsejast saab sisuliselt määratud põhikaitseja.

Punkt 15. Paragrahvi 48 pealkiri viiakse kooskõlla paragrahvi uue sisuga, mis edaspidi sisaldab ka kaitseja vahetamise korda.

Punkt 16. Lisatav lõige 2 reguleerib tegevust advokaadi ja kliendi vahelise õigusteenuse osutamise lepingu (kliendilepingu) lõpetamise puhul ja selle eesmärk on vältida menetluse venimist seoses kaitsejate vahetamisega. Süüdistataval on iseenesest õigus kaitsejat valida ja vajaduse korral vahetada, kuid mõnikord on sagedane kaitseja vahetamine muutunud menetluse venitamise tööriistaks. Iga kaitseja vahetus tähendab ju seda, et tuleb leida uus kaitseja ning too peab end kriminaalaja materjalidega kurssi viima. Eriti mahukate kriminaalasjade puhul võib see tähendada mitmekuist perioodi, kus kaitseja ei ole valmis efektiivselt oma tööd tegema. Samas kaitseja vahetamist päriselt keelata ei saa: kaitsejal peab olema võimalus menetlusest väljuda, kui tema teenuste eest ei tasuta või klient ja advokaat on lepitamatult eri meelt selles, kuidas tuleks kujundada kaitsetaktika. Muudatusega pannakse kaitsejale edaspidi kohustus õigusabilepingu lõpetamisest menetlejale viivitamata teada anda. Süüdistatavale endale teavitamiskohustuse panemine oleks alternatiivseks lahenduseks, kuid olukorras, kus süüdistatavate hulgas on üldiselt kõrge suhtarv vastutustundetuid isikuid, on selge, et vaid süüdistatavatele selle kohustuse panekuga tegelikkuses menetluse sujuvat toimumist tagada ei õnnestu. Eelnõus sisalduv kord võimaldab menetlejal kahtlustatavale või süüdistatavale anda tähtaja, milleks tuleb kas uus kaitseja valida või teada anda, et kaitseja tuleb määrata riigi õigusabi korras. Selliselt välditakse olukorda, kus isik ilmub menetlustoimingule ja annab seal teada, et ta juba mitu kuud tagasi lõpetas eelmise kaitsejaga lepingu, kuid uut kaitsejat tal ei ole. Samuti antakse menetlejale õigus määrata asenduskaitseja, kui kaitseja vahetamine tooks kaasa viivituse menetluses. See alus asenduskaitseja määramiseks käivitub juhul, kui mingi märk viivituse kohta on juba olemas. Menetlejal ei ole õigust nn parallelselt asenduskaitsejat määrata, kui kaitseja vahetus on sujuv ja viivitusi ei tekita. Näiteks eelmine kaitseja täidab oma kohustusi veel nii kaua, kuni uus kaitseja on valmis oma kohustusi täitma asuma.

Punkt 17. Muudatusega tugevdatakse üldmenetluses kahe toimiku süsteemi ja välditakse olukorda, kus kriminaalasja hakkab arutama kohtunik, kes on kriminaalasjaga varem jälituslubade andmisel kokku puutunud. See on oluline, et vältida kohtuniku mõjutamist tõendiks mitte oleva teabe või varasemate uurimisversioonidega. Samas ka täpsustatakse, et eeluurimiskohtunikuna võib sama kohtunik kriminaalasjas tegutseda korduvalt. Muudatus on seotud § 27² lisamisega seadusesse, millega suures osas välistatakse edaspidi olukord, kus sama kohtu kohtunikud tegutsevad kriminaalasjas eeluurimiskohtunikena ja peavad hiljem asja sisuliselt lahendama. Seetõttu ei teki ka ohtu, et asja alluvusjärgses kohtus peaksid kõik kohtunikud asja arutamisest taanduma, kuna on asjas eeluurimiskohtunikuna tegutsenud.

Punkt 18. Muudatus on seotud KrMS § 145 muudatusega (nõuded määruse sisule ja vormistusele) ja muudatuse eesmärk on loobuda kategoorilisest nõudest, et taandamismenetluse lahend tuleks eraldi dokumendina vormistada.

Punkt 19. Pealkiri viiakse kooskõlla paragrahvi uue sisuga.

Punkt 20. Muudatus tähistab olulist nihet kriminaalmenetluse asjaolude tuvastamise loogikas. Seni kehtinud paradigma kohaselt ei omanud kriminaalmenetluses omaksvõtt, st poolte ühemõtteline ja üksmeelne kinnitus mingite faktiliste asjaolude esinemise või puudumise kohta kohtu jaoks siduvat tähendust ja kohus sellele tugineda ei saanud, st vähemasti formaalselt tuli kõiki faktilisi asjaolusid kriminaalasjas tõendada või lugeda üldtuntuks. Muudatusega tuuakse kriminaalmenetluse omaksvõtu instituut, mis on võistlevale menetlusele iseenesest väga omane ja tuntud ka Eesti tsiviilkohtumenetluses. Omaksvõtt kriminaalmenetluses on faktiliste asjaolude tuvastamiseks kolmas võimalus tõendamise ja üldtuntuks lugemise kõrval.

Omaksvõtt on võimalik üksnes faktiliste asjaolude (sh menetluslike faktiliste asjaolude) puhul – õiguslike järelduste tegemisel ei saa poolte hinnang olla kohtule siduv ning põhimõtte *iura novit curia* on Eesti kriminaalmenetluses jätkuvalt kehtiv. Seega saab omaks võtta näiteks asjaolu, et Ants töötas 2021 kuni 2023 linnavalitsuse transpordiosakonna juhatajana ning ka seda, et transpordiosakonna juhataja ülesanne oli muu hulgas moodustada komisjon ühistranspordihanke hindamiseks, kuid mitte seda, et Ants oli ametiisik karistusseadustiku tähenduses, ega seda, et ta pani oma abikaasat sinna komisjoni määrates toime toimingupiirangu rikkumise. Õigusliku hinnangu annab faktilistele asjaoludele jätkuvalt kohus kohtuotsuses.

Vajadus omaksvõtu instituudi järele tuleneb tõdemusest, et kehtiva menetlusseadustiku järgi on pooled ja kohus sageli sunnitud kohtulikus üldmenetluses uurima tõendeid asjaolude kohta, milles tegelikult kahtlust ega vaidlust ei ole. Mahukates kriminaalasjades võib kuluda päevi selliste kuriteoepisoodide tõendamisele, mille süüdistatav on varmselt kohe algul üles tunnistanud, kuid kuna mõnes episoodis siiski vaidlus on, siis kohtud kriminaalasja eraldada ei sõanda ning tõendeid uuritakse kõikide, ka juba omaks võetud episoodide kohta. See kulutab nappi menetlusressurssi ja sunnib pooli pikkadele protsessidele, ehkki keegi asjaosalistest protsessi pidamisel mõtet ei näe. Võistleva menetlusega on omaksvõtt hästi kooskõlas ja võistleva menetlusega riikides laialt kasutuses. See aitab kokku hoida ressursse ja kohtumenetlust paremini fookustada.

Eesti kriminaalmenetluse toodav omaksvõtt ei ole siiski kohtule tingimusteta siduv: kohus võib omaksvõtu eraldi põhjendamata tagasi lükata ja nõuda, et tõendamiskoormusega pool tõendeid esitaks. Samuti ei saa poolele ette heita seda, et ta mingeid asjaolusid omaks ei võta, kui vastaspoolel on nende tõendamise kohustus. Omaksvõtt peab olema vabatahtlik ning poolele peab olema arusaadav, mis on omaksvõtu õiguslik tähendus – kui kohus omaksvõtu vastu võtab,

loetakse asjaolu omaks võetuks ja kohus saab otsuses kirjutada, et poolte omaksvõtuga on konkreetsed faktilised asjaolud tuvastatud.

Kui kohus on mingid asjaolud lugenud omaks võetuks, ei ole neid enam vaja tõendada ja kohus ei pea nende asjaolude tõendamiseks tõendeid vastu võtma. Puhuks, kui algul kohus nõustub asjaolu lugema omaks võetuks, ent hiljem muude asjas esitatud tõendite pinnalt jõuab veendumusele, et omaksvõetud asjaolu ei saa esineda, on kohtul võimalus esialgselt vastu võetud omaksvõtt tagasi lükata. Sellisel juhul tuleb kohtul sellest pooltele teada anda ja tõendamiskoormusega pool peab saama võimaluse faktilisi asjaolusid tõendada. Omaksvõtt võib olla esitatud nii kohtuistungil kui ka kohtulikus eelmenetluses ning selleks, et asjaolu omaks võetuks lugeda, peavad faktilise asjaoluga nõustuma kõik kohtumenetluse pooled, kelle nõuded või vastuväited sellest asjaolust sõltuvad.

Töögrupp kaalus ka n-ö pehmema omaksvõtu võimalust, kus pooled küll saaksid kohtule avaldada oma nõustumist mingi vastaspoole faktiväitega, kuid see ei oleks kohtule siduv ega vabastaks ka pooli tõendamise kohustusest. Selline omaksvõtt võimaldaks kohtul otsuses faktiküsimuse järelduse põhjendamisel viidata poolte nõustumisele tõendite analüüsi kirjutamise asemel. Lisaks võiks ka tõendid neid avalikul kohtuistungil uurimata ja avaldamata kohtule üle anda, mis võimaldaks veelgi aega säästa. See lahendus jääks aga poolele teele pidama, kuna pooltel puuduks hea põhjus kohtuliku arutamise eel faktiliste väidetega üksmeelele jõudmiseks tööd teha: tõendeid tuleks niikuinii esitada, st kulude sääst oleks minimaalne ja kohus võiks ka otsuses tulla üllatusliku lahendusega, kus poolte omaksvõttu eiratakse. Tõendite avalik esitamata jätmine aga riivaks kohtumenetluse avalikkust.

Punkt 21. Säte defineerib omaksvõtu kriminaalmenetluse seadustiku tähenduses kui menetlusliku tahteavalduse, mille sisuks on nõustumine vastaspoole faktiväitega. See tahteavaldus peab olema tingimusteta ja selgesõnaline ning adresseeritud kohtule, st omaksvõttu ei saa välja lugeda mingitest muudest poole tehtud avaldustest, mis neile kriteeriumitele ei vasta. Omaksvõtuavaldus ise endast tõendit ei kujuta – see ei ole ütlus, vaid tahteavaldus menetluse kujundamiseks. Seetõttu, kui kohus mingil põhjusel omaksvõttu vastu ei võta, ei ole tegemist ka seesuguse avaldusega, mida saaks poole vastu ära kasutada või millele kohtuotsuses tugineda. Muidugi võib kohtunikul olla keeruline oma mõtteprotsessides eristada omaksvõtuavaldust sama isiku hilisematest ütlustest ja ei saa välistada, et nende vastuolulisuse tõttu on isiku hilisemad erineva sisuga ütlused väiksema kaalu ja usaldusväärsusega. Selleks, et asjaolu tunnistada omaks võetuks, peavad faktiväitega nõustuma kõik kohtumenetluse pooled, kelle nõue või vastuväide selle faktiväite tõlevastavusest sõltub. Teisisõnu, näiteks kui asjas on kannatanu, kelle positsioon prokuratuuri positsioonist mingi faktiväite osas erineb, ei saa süüdistatav, kaitsja ja prokuratuur omaksvõtu teel kannatanu nõusolekuta kannatanule siduvalt mingeid faktiväiteid omaksvõtuga tuvastada.

Enamasti on faktiväidete allikaks prokuratuur, kelle ülesanne on kriminaalmenetluses olla proponent ja kellel on ka tõendamise kohustus. Kannatanu tsiviilhagi alusfaktid peavad olulises osas süüdistuse alusfaktidega kokku langema. Seetõttu on ilmselt kõige tavalisem olukord, kus omaksvõtt tähendab seda, et süüdistusaktis esitatud faktiväidetega nõustuvad süüdistatav ja tema kaitsja. Samas ei saa välistada ka sellist olukorda, kus prokuratuuri ja kannatanu omaksvõtuga tuvastatakse mõni faktiväide, mille on esitanud süüdistatav. Seadus ei sätesta piiranguid sellele, kes faktiväite esitab ja kelle faktiväiteid saab omaks võtta.

Asjaolu omaks võetaks lugemine on kohtu kaalutusotsus, mida ei saa vaidlustada: pooltel ei ole õigust nõuda, et nende kokkulepitut tunnustataks tuvastatud faktidena ja kohtuotsuse peale kaevates ei saa kohtule ette heita, et kohus mingit asjaolu omaks võetaks ei lugenud. Kohtul ei tohi ka endal olla kahtlust faktiväite tõelevastavuses. See ei tähenda mõistetavalt samas seda, et kohus peaks omaksvõtust sõltumatute tõendite varal olema veendunud faktiväite tõelevastavuses. Sellisel juhul poleks omaksvõtul mingit optimeerivat toimet. Küll aga jääb kohtule võimalus keelduda faktiväite tuvastatuks lugemisest, kui tal on olemasoleva teadmise pinnalt kahtlus, et omaksvõetud asjaolud ei saa tõele vastata.

Kui kohus otsustab faktiväite tuvastada omaksvõtule tuginevalt, siis tuleb kohtul sellest pooltele teada anda, et ka pooled saaksid omaksvõtule edaspidi tugineda. Vastasel juhul ei ole omaksvõtul menetlusressurssi säästvat mõõdet, kuna pooled peaksid jätkuvalt tõendama kõike tavakorras.

Punkt 22. Muudatusega võimaldatakse kaugülekuulamist toimetada menetleja äranägemisel. Sellega laiendatakse kaugülekuulamise võimalust ka sellisteks juhtudeks, kui iseenesest ei oleks isiku ülekuulamine raskendatud või ebamõistlikult koormav, kuid on ebamugav või nõuab rohkem aega või tekitab näitekstunnistajale lisakulutusi. Eelkõige rakendub säte kohtueelses menetluses, kus menetlejal niikuinii on ka juba praegu võimalik näiteks isikult kirjalikke ütlusi võtta. Tavapäraselt esitatav vastuväide kaugülekuulamisele on, et uurijal ei ole kaugülekuulamise puhul võimalik jälgida ülekuulatava kehakeelt ega kindlustada, et ülekuulatavat ülekuulamise ajal ei mõjutata. Mõlemad argumendid on iseenesest adekvaatsed, kuid konkreetsel juhul võivad olla siiski üle tähtsustatud. Igas konkreetses kriminaalasjas on just uurija see, kes kõige paremini oskab hinnata konkreetse isiku ülekuulamisega seotud riske ja muudetud sõnastusega sätte alusel saabki vastavalt vajadusele ja riskihinnangule valida sobiva viisi isiku ülekuulamiseks.

Punkt 23. Muudatus seostub tihti menetluse venitamisel kasutust leidva võttega, kus menetluse edasilükkamiseks saadakse arstitõend, mille kohaselt süüdistatav justkui on väga kehv tervise juures ega saa istungil osaleda. Praktikast on teada, et sageli on need arstitõendid oma sisult ebaõiged – istungipäeval on süüdistatavat näha mitmel pool head seltskonda ja sportlikke hobisid nautimas, arst aga on tõendi välja kirjutanud patsienti nägemata. Kui nüüd kohus aga arsti välja kutsub tema väljastatud tõendi ja süüdistatava tervise kohta selgitusi andma, et välja selgitada, kas süüdistatav tõepoolest kohtus viibimiseks võimeline ei ole, siis tõendi väljastanud arst keeldub ütluste andmisest ja vabaneb nii ka üksiti vastutusest enda väljastatud tõendi eest. See põhjustab menetluste venimist ja annab süüdistatavale võimaluse õigusemõistmisest hoiduda.

Muudatusega sätestatakse, et arstil, keda on põhjust üle kuulata sellise isiku tervisliku seisundi kohta, kes oma tervisele viidates kohtust eemale hoiab, ei ole õigust kutsesaladusele viidates ütluste andmisest keelduda. See tuleneb kaudselt ka KrMS § 72 lõikes 4 sätestatud põhimõttest: esitades arstitõendi, isik ise konkludentset nõustub sellega, et tema terviseandmed ei ole enam saladuseks. Ta on oma terviseandmed ise kohtule avaldanud ning selles olukorras, kus süüdistatav ise n-õ on ukse lahti n teinud, on tema menetlusliku asjaolu (istungilt puudumise mõjuv põhjus) tõendamiseks esitatud tõend ka avatud usaldusvääruse kontrollimisele. Muudatuse tulemusel peavad arstid enda väljastatud tõendite eest võtma vajaduse korral kohtus vastutuse. Selgesti on arstide kohtus ülekuulamine ka edaspidi pigem erandlik juhtum, mida kohus saab kasutada siis, kui kohtul on tekkinud tõsised kahtlused, et kohtule on esitatud ebaõiged andmeid.

Punkt 24. Sätte eesmärk on tagada tunnistajate ja kannatanute parem kaitse. Kehtiv kord nõuab, et ülekuulamise protokollis oleks kohustuslikult märgitud ülekuulatava sidevahendite andmed. See on tekitanud probleeme, sest kahtlustatavale kriminaaltoimiku tutvustamise järel on need andmed kättesaadavad ka kahtlustatavale ja tema kaasosalistele, kes on mõningatel juhtudel neid

andmeid asunud kuritarvitama: kannatanuid terroriseeritakse telefoni teel ja meiliaadressid avaldatakse rämpsposti saatjatele ja tutvumisportaalides või saadetakse meili peale pahavara sisaldavaid kirju. Ehkki sidevahendite andmete säilitamine ülekuulamisprotokollis päises võib olla menetlejale mugav, ei ole see piisavaks põhjuseks, et tunnistajate ja kannatanute heaolu ohtu seada. Seetõttu peab ülekuulataval olema võimalus vältida oma sidevahendite andmete levikut.

Punkt 25. Muudatused on seotud KrMSi § 145 muudatusega ning kogumõjuna jääb kohtule jätkuvalt võimalus need määrused vormistada pealdisena.

Punkt 26. Muudatus on seotud KrMSi § 145 muudatusega ning kogumõjuna jääb kohtule jätkuvalt võimalus määrus vormistada pealdisena.

Punkt 27. Muudatuse eesmärk on lahendada praktikas tekkinud segadus seoses §-de 91 ja 91¹ koosmõjuga. Nimelt on osad kohtunikud, nähtavasti ka Riigikohtu lahendist nr 1-20-1208 ajendatuna, asunud seadust tõlgendama selliselt, et juhul, kui läbiotsimiseks on vaja ka läbiotsitavasse kohta isiku tahte vastaselt siseneda, tuleb võtta selleks eraldi luba KrMSi § 91¹ alusel.

Seadusemuudatus lähtub tõsiasjast, et kui valdaja uurimisasutuse ametnikud vabatahtlikult oma valdusesse otsima lubab, ei ole niikuinii tegu läbiotsimisega, milleks oleks eraldi luba tarvis, vaid vaatlusega, milleks luba vaja ei ole. Kui kohus läbiotsimiseks loa annab, siis võimaldab sama luba ka valdaja tahte vastaselt isiku valdusse siseneda ja seal menetlustoimingut teha. Sellele viitab mh ka KrMS § 91 lõige 9, mille kohaselt, kui on alust arvata, et vabatahtlikult asju välja ei antud, toimetatakse läbiotsitavas kohas otsinguid ning seda valdaja soovist ja eraldi loa olemasolust sõltumatult.

Punkt 28. Muudatus on tehniline ja on seotud määruskaebuste loogika muutusega. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 29. Muudatuse eesmärk on välistada väärtõlgendus, mille kohaselt kõikide asitõendite kohta tuleb tingimata koostada vaatlusprotokoll ning selle puudumise korral ei ole asitõend lubatav tõend. Asitõend on üheks klassikaliseks algseks tõendiks, mille lubatavuse eeltingimused on küll seos kriminaalajaga ja selle hankimise seaduslikkus, kuid asitõendi tõendiväärtus ei saa kuidagi sõltuda sellest, kas uurija on selle kohta koostanud protokollid ja asitõendit seal kirjeldanud. Asitõendi vaatlemine ja kirjeldamine võib olla otstarbekas. Näiteks asitõendina käsitatava telefoni puhul võib tõenduslik väärtus olla selle telefoni mälu sisalduvatel andmetel, mille kättesaamiseks on vaja kasutada eritehnikat, mitte aga telefoni välisilmel, mida saaks igauks tajuda ka ilma eritehnikata. Telefoni mälu andmete saamiseks on vaatlus kindlasti vajalik nii asitõendi tõenduslike tunnuste talletamiseks kui ka esiletoomiseks. Samas näiteks päringule vastuseks uurimisasutusele üle antud kaupluse turvakaamera lühikese salvestise kirjeldamine, mida praktikas sageli tehakse ja nõutakse, on tihti pigem tõendi tajumist häiriv ja ebavajalik. Seadusemuudatusele tuginedes peaks kohtueelse uurimise asutused loobuma vaatlusprotokollide koostamisest seal, kus asitõendi seos kriminaalajaga on fikseeritud muul viisil ning kohtueelses menetluses tehtav vaatlus asitõendist lähtuva tõendusteabe tajumiseks vajalik ei ole. Asitõendi vaatlus on vajaduspõhine menetlustoiming.

Punkt 30. Muudatus on tehniline ja on seotud määruskaebuste loogika muutusega. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 31. Muudatuse eesmärk on vältida tarbetuid vaidlusi jälitustoiminguteks antud lubade tutvustamise üle. Muudatusega kohustatakse uurimisasutust jälitustoimingute tegemiseks antud kohtu ja prokuratuuri load panema kriminaaltoimikusse, et jälitustoimingute seaduslikkust oleks

toimikuga tutvumisel lihtsam hinnata. Praktikas on jälitusload sageli jäetud kriminaaltoimikusse lisamata ning see põhjustab vaidlusi ja viivitusi jälitustõendite lubatavuse hindamisel. Jälituslubade kriminaaltoimikusse lisamine on muu hulgas põhjendatud ka sellega, et jälitustoimingutega kogutud teave ei ole enam automaatselt riigisaladusega kaetud. Tavapärase vastuväide, et jälitusload võivad sisaldada andmeid jälitusasutuste meetoodika, taktika ja isikkoosseisu kohta, on ületatav sellega, et jälitusloas ei kajastataks jälitusasutuste isikkoosseisu, meetoodikat ja taktikat sellise detailsusega, et selle varjamine oleks põhjendatud. Tõdemus, et kellegi magamistuppa paigutati pealtkuulamise seade pärast seda, kui mingit paikkonda oli varjatult jälgitud, ei ole selline teave, mida tohiks riigisaladusena varjata.

Punkt 32. Muudatuse eesmärk on vältida menetluse venimist seoses vaidlustega jälitustoiminguga kogutud tõendite tutvustamise üle. Jälitustoimingutega kogutud andmete tutvustamine toimub jätkuvalt isiku soovi korral ning võib aset leida ka juba enne seda, kui kahtlustatavale tutvustatakse kriminaaltoimikut. Hiljemalt kriminaaltoimiku tutvumiseks esitamisega tuleb aga kahtlustatavale kättesaadavaks teha ka tema kohta jälitustegevusega kogutud andmed. Vaikimisi on kahtlustatavale kättesaadavad kõik tema kohta jälitustoimingutega kogutud andmed, et tal oleks võimalik ette valmistada efektiivset kaitset. Erandid üldisest reeglist sätestab sama paragrahvi lõige 1¹.

Punkt 33. Lisatav säte asendab senises lõikes 1 sisaldunud loendi alustest, mille puhul võib jälitustoimingutega kogutud andmed tutvustamata jätta. Selle kohaselt saab tutvustamata jätta vaid selliseid andmeid, millel ilmselgelt ei ole puutumust tõendamiseseme asjaoludega ega ole tarvilikud tõendi usaldusväarsuse hindamiseks, kuid mille puhul on arvestatav põhjus tõendi tutvustamata jätmiseks siiski olemas. Võrreldes varasema loendiga on eelnõus tutvustamata jätmise aluseid kitsendatud, kuna senise lõike 1 punktid 1 ja 6 on sageli tõlgendatud väga laialt ning kaitseõigust alatähtsustavalt. Seetõttu on need punktid (p 1 – andmed teiste isikute perekonna- või eraelu kohta ja p 6 – andmed, mille tutvustamise tulemusena võidakse edastada teavet jälitusasutuse meetodite, taktika ja jälitustoimingu tegemisel kasutatava vahendi kohta) loetelust välja jäetud. Esimese punkti alusel on võimalik praktiliselt kõik andmed tutvustamata jätta, kuna kahtlustatavat jälitades on enamasti üksiti andmeid kogutud veel kellegi kohta, kelle privaatsust on jälitamisega riivatud; punkti 6 puhul aga on tõeliselt kaitsmisväärilised andmed jätkuvalt kaetud riigisaladusega, senine formuleering „võidakse edastada teavet“ on ka lubamatult umbmäärane ja jätab prokuratuurile sisuliselt piiramatut diskretsiooni andmeid tutvustamata jätta. Kaitseõiguse piiramise põhjenduseks ei saa olla asjaolu, et andmetega tutvudes võiks isik teha järelduse, et ka teda on jälitatud samamoodi, nagu on näha lugematutes põnevusfilmides.

Punkt 34. Muudatuse eesmärk on vältida jälitustoimingute seaduslikkuse ja põhjendatuse üle põhimenetlusega paralleelselt käivaid määruskaebemenetlusi. Kohtu poolt antud jälitusloa ebaseaduslikkusel on kahte sorti järeلمid: esiteks toob jälitusloa ebaseaduslikkus alati kaasa jälitustoiminguga kogutud tõendi lubamatuse. Tõendi lubatavuse üle otsustab kriminaalasja lahendav kohtukoosseis. Kohtumenetluse pooled saavad ja peavadki tõendi lubatavuse üle vaidlema kohtuliku arutamise käigus, menetlusvälisel isikul ei ole aga tõendi lubatavuse või lubamatuse nõudmiseks kriminaalasjaga piisavat puutumust. Teiseks toimingu ebaseaduslikkuse järeلمiks on selle isiku võimalikud nõudeõigused, keda ebaseaduslikult jälitati ja kelle õigusi seeläbi riivati. Selliseks isikuks võib muidugi olla menetlusosaline, kes hiljem muutub kohtumenetluse pooleks, kuid ka nn menetlusväline isik, kes kohtumenetluse poole staatust ei saagi (nt on tunnistajaks hoopis). Kõne alla tuleb nii rahaline kahju hüvitamise nõue kui ka nõue rikkumise tunnistamiseks. Taoliste nõuete lahendamine peaks toimuma süüteomenetlusega tekitatud kahju hüvitamiseks ette nähtud korras ja pigem eraldi kriminaalasja lahendamisest.

Uurimisasutuse tegevuse peale, mis kujutab endast kestvat õiguste rikkumist, on jätkuvalt võimalik kaevata KrMS §-s 228 sätestatud korras.

Punkt 35. Seadusemuudatuse eesmärk on lahendada praktikas tekkinud probleem, et isikud, kellele kohaldatakse elukohast lahkumise keeldu, lahkuvad riigist ega ole seejärel menetlejale kättesaadavad muidu kui rahvusvahelise õigusabi meetmeid kasutades. Kehtiv seadus nimelt ei erista riigist lahkumist ja Eesti piires oma elukohast lahkumist. Muudatuse järel tähendab elukohast lahkumise keeld seda, et isikul on sarnaselt kehtivale korrale keelatud menetleja loata lahkuda oma elukohast kauemaks kui kolmeks ööpäevaks, kuid lisaks sellele on riigist lahkumine menetleja loata keelatud olenemata reisi planeeritavast pikkusest. See võimaldab mõnedel juhtudel vältida kahtlustatavate menetlusest kõrvalehoidumist.

Punkt 36. Muudatus on tehniline ja on seotud määruskaebuste loogika muutusega. Kõnealune määrus oli vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt, uurimisasutuse ja prokuratuuri kohaldatav elukohast lahkumise keeld on vaidlustatav nn uurimiskaebemenetluses.

Punkt 37. Muudatus on seotud video vahendusel kohtuistungite pidamise üldreegli kehtestamisega KrMS §-s 14¹. Eeluurimiskohtuniku menetlused on jätkuvalt võimalik toimetada video vahendusel.

Punkt 38. Vahistamismääruses isiku elukoha märkimine ei ole otstarbekas ega vajalik ning kujutab endast isikuandmete liigset töötlemist. Küll aga tuleb vahistatav identifitseerida ja selleks on Eestis kasutusel isikukood. Seetõttu elukoha märkimise kohustus kaotatakse ja selle asemel on vahistamismääruses nõutav isikukoodi märkimine, mida kohtud ka juba praegu enamasti teevad.

Punkt 39. Muudatus on tehniline ja on seotud määruskaebuste loogika muutusega. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 40. Muudatus on seotud video vahendusel kohtuistungite pidamise üldreegli kehtestamisega KrMSi §-s 14¹. Eeluurimiskohtuniku menetlused on jätkuvalt võimalik toimetada video vahendusel.

Punkt 41. Muudatus on tehniline ja on seotud määruskaebuste loogika muutusega. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 42. Muudatused on seotud video vahendusel kohtuistungite pidamise üldreegli kehtestamisega KrMS §-s 14¹. Istungit on jätkuvalt võimalik pidada video vahendusel.

Punkt 43. Muudatus on tehniline ja on seotud määruskaebuste loogika muutusega. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 44. Muudatus on tehniline ja on seotud määruskaebuste loogika muutusega. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 45. Muudatuse eesmärk on korrigeerida mõnel pool tekkinud väärtpraktika, mille kohaselt politsei keeldub taga otsimast isikuid, kelle kohta ei ole välja antud vahistamismäärust ega tehtud vangistust mõistvat kohtuotsust. See tekitab probleeme olukorras, kus isiku vahistamiseks iseenesest põhjust ei oleks, kuid sundtoomise alused on olemas. Sundtoomine aga ei ole võimalik, kui isiku asukoht ei ole teada. Selliselt tekib surnud ring, mille tulemusel isikud saavad menetlusest kõrvale hoiduda. Lisaks tuleb silmas pidada, et sundtoomine ja tagaotsimine on võimalik ka tunnistajate ja kannatanute suhtes, kelle puhul seadus vahistamist üldse ette ei näe. Täpsustatakse sõnastust, et oleks arusaadav, et vahistamismääruse või kohtuotsuse koopiat tuleb tagaotsimismäärusega koos saata jälitusasutusele vaid siis, kui isik on vahistatud või vangi

mõistetud, kuid tagaotsimine on võimalik ka kõikide muude isikute suhtes, kelle asukoht ei ole teada ja keda on vaja üles otsida ja menetlustoimingutele allutada.

Punkt 46. Muudatus on tehniline ja on seotud määruskaebuste loogika muutusega. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 47. Muudatused on tehnilised. § 141¹ lõike 1³ kehtetuks tunnistamine on seotud määruste üldiste sisu- ja vorminõuete muutmisega. Kõnealuse määruse võib jätkuvalt koostada pealdisena.

§ 141¹ lõike 3¹ ja § 141² lõike 2¹ kehtetuks tunnistamine on seotud video vahendusel kohtuistungite pidamise üldise korra kehtestamisega KrMS §-s 14¹. Kõnealuseid istungeid on jätkuvalt võimalik pidada video vahendusel.

Punkt 48. Muudatus on seotud määruskaebuste loogika muutusega. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt. Kuna § 141⁴ on üldsäte kõikide varaliste nõuete tagamise vahendite kohta, kohaldub ka määruskaebuse esitamise õigus ühtviisi kõikide varaliste nõuete tagamiseks rakendatavate abinõude vaidlustamisele.

Punkt 49. Muudatus on tehniline ja on seotud määruskaebuste loogika muutusega. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 50. Muudatusega reformitakse määruste sisu ja vormi nõudeid eesmärgiga vähendada menetlejate kirjatööd seal, kus see sisulist lisaväärtust ei loo. Muudatusega jäetakse määruse üldmõistest välja määruse põhjendamise nõue ning määrus määratletakse kui menetlusotsustus, millega lahendatakse taotlus või korraldatakse menetluse edasist käiku. Ehkki reeglina määrusega kriminaalaja ega tsiviilhagi sisuliselt ei lahendata, on sellest kaks erandit, kus määrus on sisuline lõpplahend: esmalt lahendatakse määrusega psühhiaatrilise sundravi kohaldamise asjad, samuti on eraldiseisva konfiskeerimismenetluse lahendiks määrus. Üldreeglina on määrus kirjalikus vormis, mis tähendab, et määruse sisu talletatakse kirjamärkide abil mingil andmekandjal.

Lõige 2 sätestab, et määrus peab sisaldama määruse toimimiseks minimaalselt vajalikku teavet: määruse koostaja, määruse koostamise aeg, kriminaalasi, määruse sisu ja menetlusõiguslik alus ning määruse vaidlustamise kord, kui määrus on kriminaalaja lõpplahendist eraldi vaidlustatav. Teisisõnu, kui seadus ei näe teisiti ette, ei pea määrus sisaldama faktiliste asjaolude või varasemate menetlussündmuste kirjeldust ega ka õiguslikke põhjendusi. See ei tähenda, et menetleja ei võiks määrusele põhjendusi kirjutada või määruses seni toimunut kirjeldada ka seal, kus seadus seda ei nõua. Oluline on aga see, et määruse lugejale oleks määruse sisu arusaadav – mida otsustati ja kes mida tegema peab.

Lõige 3 on erisäte kohtuistungil kohtu tehtavate suuliste määruste jaoks – kui need protokollitakse, ei ole vaja lõike 2 vorminõudeid järgida.

Lõige 4 sätestab juhtumid, mil tuleb kohustuslikult koostada määrus, milles sisalduvad lisaks lõikes 2 nimetatud andmetele ka asjaolude kirjeldus ja õiguslikud põhjendused. Nii tuleb määrus vormistada siis, kui määrus on kriminaalaja lõpplahendiks või määrus on lõpplahendist eraldi vaidlustatav (eelkõige määruskaebuse korras, aga ka uurimiskaebuse esitamisega).

Lõige 5 sätestab võimaluse vormistada määrus pealdisena. Seadus pealdise mõistet ei defineeri, kuid silmas on peetud sellist määrust, mille tegija kas osaliselt või täielikult inkorporeerib esitatud taotluse määruse sisse. Klassikaline näide pealdisena tehtud määrusest on esitatud taotlusel kohtuniku digiallkirja resolutsioonis sõnapaar „Luba antud“. Sellises olukorras on määruse põhjendusteks taotluse põhjendused. Senine käsitus määruse põhjendamisest on olnud, et kohus peab ka taotluse rahuldamisel ikka ise määrusesse põhjendused kirjutama ning taotlusest

põhjendusi otse kopeerida ei oleks korrektne. Samas ei ole selline asjakorraldus sugugi ökonoomne: kui taotluses on esitatud põhjendused, millega kohus täielikult nõustub, oleks taotlusest ümberjutustuse kirjutamine lihtsalt lisaväärtuseta tühi töö. Seetõttu annab lõige 5 kohtule võimaluse pealdisena vormistada kõiki määrusi, mille kohta seaduses ei ole otsesõnu öeldud, et see tuleks eraldi dokumendina vormistada. Tehniliselt võib selle pealdise kirjutada digiallkirja resolutsiooni, vastavas elektroonilises keskkonnas selleks ette nähtud andmeväljale või käsitsi paberkanjal esitatud taotluse peale. Oluline on silmas pidada, et kohtu määrus oleks vormistatud selliselt, et selle sisu ja põhjendused on selgelt tuvastatavad. Seetõttu seadus ka ei kohusta määrusi pealdisena vormistama ja soovi või vajaduse korral võib kohus kõik määrused eraldi dokumendina vormistada. Ehkki kõige loogilisem oleks pealdisena vormistada taotluse täielik rahuldamine, ei ole iseenesest keelatud ka pealdisega taotlust osaliselt rahuldada või rahuldamata jätta. Oluline on, et kohtu otsustus oleks selge ning taotluse esitaja saaks piisavalt selge tagasiside, mis võimaldaks tal mõista, miks taotlus rahuldamata jäi või ainult osaliselt rahuldati. Eraldi sätestatakse, et pealdismäärus ei ole lubatav määruskaebemenetluse lahendina, samuti ei ole pealdismäärus lubatavaks lahendiks süüdistuskohustusmenetluses. Mõlemad menetlused on oma sisult kaebemenetlused, kus kaebekohtu lahendi põhjendused peavad andma tagasisidet esialgse määruse koostajale ning suunavad ka edasist kohtupraktikat, olles enamasti konkreetsetes küsimuses ka lõplikuks lahendiks.

Lõige 6 on senine KrMS § 145 lõige 4¹, lõige 7 on senine KrMS § 145 lõige 4² ja lõige 8 on senine KrMS § 145 lõige 7, sõnastuses tehtud minimaalsed muudatused on tehtud selleks, et tekst oleks keeleliselt ladusam.

Punkt 51. Dokumendi koostamise koht ei ole oluline detail, mida oleks vaja märkida. Seetõttu jäetakse see andmeväli välja.

Punkt 52. Kriminaalasja nimetus on keeruline viis kriminaalasja teistest sama isiku kriminaalasjadest eristada. Seetõttu on otstarbekas kriminaalasi identifitseerida kriminaalasja numbriga, nagu seda ka praktikas üldiselt tehakse.

Punkt 53. Süüdistusakti koostamise koht ei oma tähtsust ja tekitab asjatut infomüra. Seetõttu jäetakse see andmeväli süüdistusaktist edaspidi välja.

Punkt 54. Kriminaalasja nimetus on keeruline viis kriminaalasja teistest sama isiku kriminaalasjadest eristada. Seetõttu on otstarbekas kriminaalasi identifitseerida kriminaalasja numbriga, nagu seda ka praktikas üldiselt tehakse.

Punkt 55. Süüdistusakti osade järjekord on kehtivas seaduses ebaloogiline: akti alguses on suur hulk tehnilisi andmeid, süüdistus aga on hoopis akti lõpus. Samuti ei nõua seaduse kehtiv sõnastus, et süüdistusaktis oleks märgitud, kui prokuratuur taotleb konfiskeerimise kohaldamist. Muutmaks süüdistusakti ülesehitust loogilisemaks, tuuakse senine lõige 3 süüdistusakti põhiosaks ja tehnilistest detailidest ettepoole lõikeks 2. Senisest lõikest 2 aga saab süüdistusakti lõpposa ja lõige 3. Lisaks sätestatakse, et süüdistusakti põhiosas tuleb edaspidi märkida ka see, kui prokuratuur taotleb kohtult konfiskeerimise kohaldamist, ning kirjeldada asjaolud, mis konfiskeerimisele alust annavad, kuivõrd see on oluline tõendite asjakohasuse hindamisel. Praktikas praegu seda tihti süüdistusaktis ei märgita ja konfiskeerimisenõue tuleb üllatusena nii teistele kohtumenetluse pooltele kui ka kohtule.

Punkt 56. Süüdistusakti lõpposas hakkavad edaspidi olema need andmed, mis seni esitati süüdistusakti põhiosas. Kuivõrd süüdistusakti peamine ülesanne on väljendada süüdistatavale tehtavat karistusõiguslikku etteheidet, peabki just süüdistus ja selle kvalifikatsioon olema süüdistusakti põhiosaks, samas kui ülejäänud tehnilist laadi andmed jäävad edaspidi lõppossa,

mis kujutab endast justkui tehnilist lisa. Muudatusega jäetakse välja mõned seni süüdistusaktis sisaldunud andmeväljad. Esiteks loobutakse andmeväljast „kuriteo asjaolud“, mis on praktikas omajagu segadust tekitanud: kuna süüdistatavale tehtav karistusõiguslik etteheide, st talle ette heidetavad teod ning see, kuidas konkreetselt väljenduvad nendes tegudes kuriteokoosseisu tunnused, tuleb niikuinii kajastada süüdistuse osas ja mitte mujal süüdistusakti peal laiali,¹⁰ ei ole eraldi andmeplokil „kuriteo asjaolud“ selget funktsiooni ja seda enam süüdistusaktis ei esitata. Teiseks jääb välja andmeväli „kuriteoga tekitatud kahju laad ja suurus“ – kui kahju on koosseisuline asjaolu, tuleb see süüdistuse osas niikuinii kirjeldada. Kui aga tegu ei ole koosseisulise asjaoluga, on tekitatud kahju laad ja suurus eelkõige tsiviilhagi seisukohast olulised ning õige koht nende esitamiseks ongi tsiviilhagiavaldus. Praktikas on see andmeväli tekitanud ka omajagu segadust, kui kannatanu tsiviilhagis esitatud summa erineb sellest, mida peab õigeks prokuratuur. Kolmandaks loobutakse andmeväljast „andmed kuriteoga saadud vara kohta“. Kuriteoga saadud vara omab tähtsust eelkõige siis, kui prokuratuur taotleb selle vara konfiskeerimist. Kuivõrd konfiskeerimise taotluse ja selle aluseks olevate asjaolude kirjeldamiseks on süüdistusakti põhiosas eraldi andmeväli, siis selle teabe kordamine lõpposas on tarbetu. Muudetakse ka senise lõike 2 punkti 9 sõnastust: praeguse „andmed järelevalvet vajavate süüdistatava laste ja vara kohta“ asemel tuleb edaspidi süüdistusakti lõpposas märkida andmed kõikide süüdistatava hooldusel või eestkoste all olevate isikute (st mitte üksnes laste, vaid ka nt hooldust vajavate vanemate või eestkostetavate) ja süüdistatava järelevalvet vajava vara kohta. See peegeldab paremini kaasaja keerukamaks muutunud õigussuhteid perekonnaliikmete vahel ja annab kohtule teavet, mis võib olla oluline karistuse mõistmisel.

Punkt 57. Muudatusega loobutakse edaspidi kohtueelse menetluse menetlusdokumentide näidisvormide kehtestamisest, kuna nii prokuratuur kui kohtueelse uurimise asutused kasutavad ühtset digitaalset infosüsteemi PRIS, kus menetlusdokumente koostatakse. Puhuks, kui mingil põhjusel elektrooniliselt ei ole võimalik menetlusdokumente koostada, sätestab kohustuslikud nõuded menetlusdokumentidele seadus. Praktikas on aeg-ajalt tekkinud ka vaidlusi seoses sellega, kui mingil põhjusel on menetlejad kehtestatud näidisvormidest kõrvale kaldunud, ehkki seaduse nõudeid on järgitud. Seadusemuudatus ei keela loomulikult ametkondlikult siiski näidisvorme välja töötada ja kasutada.

Punkt 58. Muudatus on seotud määruste üldiste sisu- ja vorminõuete muutmisega. Sõna „motiveeritud“ kasutamine selleks, et tähistada määrust, milles peavad sisalduma kirjalikud põhjendused, on samuti keeleliselt eksitav.

Punkt 59. Muudatuse eesmärk on panna vastutus menetluse venimise vältimiseks tehtud kulutuste eest süüdistatavale ja kaitsjale, kes oma käitumisega põhjustasid selle kulutuse. Lisatava lõike kohaselt on kohtul võimalus määrata, et paralleelselt põhikaitsjaga asenduskaitsejaga määramise puhul arvatakse menetluskuludeks vaid asenduskaitsejale makstav põhjendatud ja vajalik tasu. Kui süüdistatav selles olukorras soovib jätkata oma valitud põhikaitsjaga, on tal see võimalus, kuid valitud kaitsja tasu tuleb tal sellisel juhul endal maksta. See on küllalt radikaalne võimalus menetluskulude jagamise kaudu mõjutada süüdistatavat ja tema kaitsjat vältima olukorda, kus paralleelselt põhikaitsjaga asenduskaitsejaga määramine oleks vajalik. See lahendus tähendab üksiti seda, et olukorras, kus ka kriminaalasi lõpeb õigeksmõistva otsusega, ei saa pahatahtlikult kaitsjate vahetamisega või kaitsja abiga menetlust venitanud süüdistatav kaitsjale makstud tasu riigilt tagasi. Seesuguse radikaalse lahenduse peab kohus mõistetavalt hoolega läbi kaaluma ning seda kasutama üksnes juhul, kui süüdistatava põhikaitsja tasu menetluskulude hulka arvamine oleks selgelt ebaõiglane, arvestades kaitsja ja süüdistatava käitumist menetluses.

¹⁰ RKKKo 3-1-1-59-16.

Punkt 60. Muudatusega viiakse menetluskulude hüvitamine apellatsioonimenetluses vastavusse menetluskulude hüvitamise üldise loogikaga, mille kohaselt üldjuhul maksab menetluskulud kaotaja. Olukorras, kus kohtuotsus tühistatakse vaid osaliselt, ei ole põhjust menetluskulusid täies ulatuses riigi kanda jätta, kuna jõusse jäänud osas osutus kaebemenetlus ja selleks kulutatud aeg ju põhjendamatuks.

Punkt 61. Muudatusega viiakse menetluskulude hüvitamine kassatsioonimenetluses vastavusse menetluskulude hüvitamise üldise loogikaga, mille kohaselt üldjuhul maksab menetluskulud kaotaja. Olukorras, kus kohtuotsus tühistatakse vaid osaliselt, ei ole põhjust menetluskulusid täies ulatuses riigi kanda jätta, kuna jõusse jäänud osas osutus kaebemenetlus ja selleks kulutatud aeg ju põhjendamatuks.

Punkt 62. Muudatusega parandatakse § 195 lõikes 4 kasutatav eksitav sõnastus „mittealustamise teatis“, mis asendatakse ülejäänud seadustikus kasutusel oleva väljendiga „kriminaalmenetluse alustamata jätmise teade“. Praktikas on kahe erineva väljendi kasutamine seadustikus tekitanud segadust kannatanutes, kui neile saadetakse „mittealustamise teatis“, ent seadusetekstist tulenevalt saab vaidlustada ainult „kriminaalmenetluse alustamata jätmise teadet“.

Punkt 63. Muudatuse eesmärk on kõrvaldada sättest loogikaviga. Nimelt on tingimused „on heastanud või asunud heastama kuriteoga tekitatud kahju ja tasunud kriminaalmenetluse kulud või võtnud endale kohustuse tasuda kulud“ sellised, mis alles menetluse lõpetamise määruuses kindlaks määratakse. Teisisõnu, menetluse lõpetamise eelduseks on avaliku menetlushuvi puudumine ja süü, mis ei ole suur. Ülejäänud tingimused on aga kohustused, mis kahtlustatavale menetluse lõpetamise määruusega pannakse. Seda loogikat kajastab ka KrMS § 202 lõike 2 punktide loetelu. Seetõttu muudatusega tegelikult kriminaalmenetluse lõpetamise aluseid ei laiendata ega kitsendata.

Punkt 64. Muudatuse eesmärk on välistada irdtõlgendus, justkui kuriteoga tekitatud kahju hüvitamise kohustuse panemise eelduseks oleks tsiviilhagi esitamine kannatanu poolt ja kannatanule kahju hüvitiseks määratud summa peaks olema seesama, mis tsiviilhagis esitatud. Seesugune tõlgendus kitsendab KrMS § 202 kohaldamisala põhjendamatult ja olukorras, kus kannatanu on näiteks esitanud ilmselgelt ülepaisutatud haginõude asjas, milles avalik menetlushuvi puudub ja kahtlustatava süü ei ole suur, ei saaks kriminaalmenetlust tsiviilhagi tõttu lõpetada. Samuti jääksid kaitseta need kannatanud, kes tsiviilhagi ei olegi esitanud, kuid on ilmselgelt kuriteo tulemusel kahju kandnud: neile ei saaks kriminaalmenetluse lõpetamisel mingit hüvitist pakkuda. Kuna tegu on kriminaalmenetluse lõpetamisel isikule pandava kohustusega, ei ole sel tegelikult otsest seost tsiviilhagiga ega kannatanu nõudega kahtlustatava vastu, vaid tegu on riigipoolse mõjutusmeetmega, mis järgib taastava õiguse põhimõtteid. Seetõttu on kohane jätta hüvitise suuruse määramine menetleja otsustada. Kui kannatanule määratav hüvitis oleks kahtlustatava arvates liiga suur, ei pea kahtlustatav kriminaalmenetluse lõpetamisega sellistel tingimustel nõustuma. Kannatanul on samuti kaebeõigus menetluse lõpetamise peale ja menetluse lõpetamine ei too kaasa ka tsiviilhaginõude lõppemist. Talle menetluse lõpetamisega makstud kahjutasust suurema haginõude saab kannatanu maakohtusse tsiviilkohtumenetluse korras hagi esitades maksma panna.

Punkt 65. Muudatuse eesmärk on täita kehtivas õiguses olev lünk, mis seisneb selles, et muu asjakohase kohustuse panemisel ei ole seaduses määratud kindlaks maksimaalset tähtaega, kui kauaks kohustuse panna saab. Muudatusega sätestatakse, et analoogiliselt kohustusega sotsiaalprogrammis osalemiseks või alkoholist ja narkootilistest ainetest hoidumiseks võib ka muu asjakohase kohustuse panna tähtajaga mitte kauem kui 18 kuud.

Punkt 66. Muudatus on seotud KrMS §-s 145 määruste üldiste sisu- ja vorminõuete kehtestamisega ja on eelkõige sõnastuslik. Jätkuvalt võib kriminaalmenetluse lõpetamise määruse teha põhjendusi esitamata ning põhjendused tuleb koostada juhul, kui kannatanu põhjendustega määrust nõuab.

Punkt 67. Muudatuse eesmärk on vältida irdtõlgendust, justkui võiks ka kriminaalmenetluse alustamata jätmise ilma põhjendusteta tehtud teate otse vaidlustada. Muudatusega täpsustatakse, et vaidlustada saab vaid sellist kriminaalmenetluse alustamata jätmise teadet, mis sisaldab ka alustamata jätmise põhjendusi. Kui esialgne teade on tehtud põhjendusi esitamata, saab kannatanu KrMSi § 198 kohaselt esitada taotluse põhjendustega teate saamiseks ning selle siis vaidlustada.

Punkt 68. Muudatuse eesmärk on vähendada bürokraatiat ja võimaldada prokuröri oma vigu parandada, ilma et selleks oleks vaja esitada kaebust või kaasata KrMS § 213 lõike 6 kohaselt kõrgemaseisvat prokuröri. Muudatuse kohaselt saab prokurör oma menetluses olevates kriminaalasjades ka ise parandada vead oma määrustes (nt on menetluse lõpetamise määruuses jäänud märkimata asitõendite kohta võetavad meetmed või läbiotsimismääruuses on aadressis kirjaviga) ja tühistada oma varasema korralduse, näiteks kui esialgu nõutud menetlustoiming on osutunud tarbetuks. Prokuratuuri praktikas on selliseid vigu parandatud KrMSi § 213 lõike 1 punkti 12 alusel, kuid selge õiguslik alus on seni puudunud.

Punkt 69. Muudatuse eesmärk on lihtsustada kriminaalasjade eraldamist ja ühendamist menetluse ökonoomiat silmas pidades. Kehtiva sõnastuse kohaselt on eraldamine lubatud kuriteo aegumise vältimiseks või mõistliku menetlusaja tagamiseks, kuid sageli esineb olukordi, kus muidu samas menetluses olevate kuritegude eraldamine eraldi menetluseks võimaldaks menetlust märgatavalt otstarbekamalt toimetada veel enne, kui viivitused menetluses muutuksid selliseks, et võiksid tähendada kuriteo aegumist või mõistliku menetlusaja möödumist. Muudetud sõnastus hõlmab ka kehtivas seadusetekstis sätestatud alused, kuna aegumise vältimine ja mõistliku menetlusaja tagamine on olulised eesmärgid, mida kriminaalmenetluse otstarbekal toimetamisel tuleb silmas pidada.

Sarnaselt on kehtiva seaduse kohaselt piiratud need olukorrad, kus kriminaalasja saaks teise kriminaalasjaga ühendada. Näiteks võib olla sama kannatanu suhtes üksteisest sõltumatult vägivalda tarvitanud kaks isikut, ent kehtiva seaduse järgi neid kriminaalasju koos menetleda ei saa ja kannatanul tuleks kaks korda kohtus ütlusi anda.

Kriminaalasjade eraldamise ja ühendamise otstarbekust tuleb kindlasti hinnata pikas perspektiivis: kui näiteks eraldatakse kriminaalasi ühe toimepanija suhtes, kelle suhtes lahendatakse asi kokkuleppemenetluses, on võimalik, et hilisem üldmenetluse õigeksmõistev lahend tekitab teistmisaluse, mis lõppkokkuvõttes võib menetluse pikemaks venitada. Samuti on kriminaalasjade eraldamise puhul vaja silmas pidada karistuse mõistmise sätteid, mistõttu taas võib esmapilgul otstarbekana tundunud eraldamine lõppastmes tekitada kohtutele lisatööd täitmiskohtuniku tegevusega.

Punkt 70. Muudatuse eesmärk on kaitseõiguse parem tagamine ja selle kaudu ka menetluse sujuvam toimetamine. Muudatuse kohaselt tuleb jälitustoimingutega kogutud andmed esitada tutvumiseks koos kriminaaltoimiku tutvustamisega. Silmas on peetud just neid andmeid, mida kriminaaltoimikusse lisada ei peetud vajalikuks, kuid mille hulgas võib olla kaitsjale vajalikke materjale. Säte on seotud KrMS §-ga 126¹⁴, mis reguleerib jälitustoiminguga kogutud andmete tutvustamist, mida samuti muudetakse.

Punkt 71. Muudatuse eesmärk on kaitseõiguse parem ja ühetaoline tagamine kõikides kriminaalasjades. Üheks kriminaalasjade menetluse viibimise sagedaseks põhjuseks on viivitused ja vaidlused seoses kriminaaltoimiku juurde võetud materjalide tutvustamisega. Üldreeglina tutvustatakse kriminaaltoimikut elektroonilise koopia kättesaadavaks tegemise teel kaitsjale ja eelduslikult tuleb kaitsjale teha koopiaid ka kriminaaltoimiku juurde võetud andmekandjatest. Lõike 3 muudetud tekst lähtubki sellest eeldusest, et kõikidest toimiku juurde võetud materjalidest tehakse kaitsjale koopiaid. Muudetud säte annab seetõttu loetelu materjalidest, millest prokuratuur võib kaitsjale koopia tegemata jätta. See loend lähtub ühelt poolt tehnilistest võimalustest (nt asitõendiks olevat füüsilist eset on põhimõtteliselt võimalik kopeerida, kuid selle koopia valmistamine on tehnoloogiliselt ebaproportsionaalselt kulukas ja keeruline), teisalt aga vajadusest kaitsta kolmandate isikute õigusi (nt arvuti kõvaketas sisaldab sageli suuremas osas kriminaalasja seisukohast ebaolulisi eraolulisi andmeid, võ aib aga ka sisaldada asjasse mitte puutuvat ärisaladust või näiteks lapspornot), mille puhul on ette nähtud võimalus kohtuistung kinniseks kuulutada. Sellisest materjalist koopia andmine menetlusosalistele tekitab liigse riski, et materjal saab avalikuks. Tutvumaks materjaliga, millest koopiaid ei anta, saavad menetlusosalised esitada taotluse ning sellisel juhul neile tuleb materjal tutvumiseks esitada. Tehnilisi üksikasju, kuidas materjalid tutvumiseks esitatakse, seaduses ei reguleerita. Seda seetõttu, et tutvumiseks esitamise määrab suuresti ära nii menetlusosalise kui ka prokuratuuri tehnilised võimalused. Muuhulgas peab tutvumiseks esitamise viis võimaldama kaitset materjalide lubamatu kopeerimise vastu.

Punkt 72. Muudatusega tagatakse paremini kaitseõigust ning välditakse menetluslikku üllatamist. Samasisuline kohustus pannakse ka kaitsjale KrMS § 227 lõikega 7. Kehtiv seadus ei keela prokuratuuril kohtusse ütlusi andma kutsuda tunnistajat, keda kohtueelses menetluses ei ole üle kuulatud. Selliste tunnistajate kutsumine võib aga kaitseõiguse seisukohast olla problemaatiline, kuna kaitsjal ei ole teada, mille kohta tunnistaja eelduslikult kohtus ütlusi annab. See omakorda muudab keeruliseks eelmenetluse sihivõime läbiviimise, kuna teadmata tunnistaja ütluste sisu, ei ole võimalik hinnata, kas tunnistaja ütlused on asjakohaseks tõendiks või mitte. Samuti võib üllatustunnistaja ilmumine tuua kaasa vajaduse teha vaheaeg, et kaitsja saaks tunnistaja riskisitlemiseks ette valmistuda.

Muudatus kohustab prokuratuuri lisaks tunnistaja nimele ja üldisele põhjendusele, milliste asjaolude kohta tunnistaja ütlusi andma kutsutakse, avaldama teistele kohtumenetluse pooltele ka kokkuvõtliku narratiivi tunnistaja ütluste eeldatavast sisust. Kohtuistung üldmenetluses on tõendite kohtule esitlemine, mitte ekspeditsioon tundmatutesse paikadesse. Seetõttu kui prokuratuur tunnistaja kutsumist taotleb, peab tal olema vähemalt üldjoontes teada, millise sisuga tunnistaja ütlused on. Vastasel juhul ei saaks prokuratuur põhjendada tunnistaja kutsumise vajalikkust. Teistele kohtumenetluse pooltele esitatava narratiivi võib koostada prokurör ja sellisel juhul ei saa narratiiv olla kuidagi siduv tunnistajale endale, samuti ei saa tunnistaja ütluste usaldusväärst kahtluse alla seada selle põhjendusega, et ütlused erinevad prokuratuuri esitatud „eeldatava ütluste sisu“ dokumendist. Samas võib tunnistaja narratiivi koostada ka ise ning sellisel juhul on juba tegemist tunnistaja enda kohtuvälise avaldusega, mida saab tema ütluste usaldusväärst kontrollimisel kasutada. Tunnistajaütluste eeldatava sisu kokkuvõtet kohtule ei saadeta, see saadetakse vaid teistele kohtumenetluse pooltele. Seda seetõttu, et kohus peab otsust tehes tuginema üksnes kohtulikult arutamisel uuritud tõenditele, kokkuvõtte tunnistaja ütluste eeldatava sisu kohta aga tõendiks ei ole, küll võib kohut kallutada tunnistaja ütluste usaldusväärst hindamisel.

Punkt 73. Muudatuse eesmärk on rõhutada, et kaitsja taotlused prokuratuuri tõendite lubamatuks tunnistamiseks tuleb esitada võimalikult varakult juba eelmenetluses, et eelmenetlust saaks

otstarbekalt läbi viia ning juba eelmenetluses saaks kindlaks määratud lubatavate tõendite ring. See võimaldab kohtumenetlust läbi viia otstarbekamalt ja vältida üllatusi ja viivitusi menetluses seoses sellega, et vaidlused tõendite lubatavuse üle tekivad ootamatult ning toovad kaasa vajaduse täiendavate tõendite kogumiseks ja esitamiseks.

Punkt 74. Muudatuse eesmärk on paremini tagada poolte võrdsust kohtumenetluses ning sellega välditakse menetluslikku üllatamist. Prokuratuuril on kohustus kogu kriminaaltoimiku materjal kaitsjale kättesaadavaks teha ning see annab kaitsjale võimaluse kaitset ette valmistada ja võtta vastu informeeritud menetluslikke otsuseid. Kehtiv seadus aga ei kohusta kaitsjat omapoolsete tunnistajate ning muude kriminaaltoimikus mitte sisalduvate tõendite sisu kohtuistungil eelprokuratuurile avama. See omakorda muudab keeruliseks eelmenetluse sihivõimaluse läbiviimise, kuna teadmata tunnistaja ütluste või tõendi sisu, ei ole võimalik hinnata, kas tegu on asjakohase tõendiga või mitte. Samuti võib üllatustunnistaja ilmumine tuua kaasa vajaduse teha vaheaeg, et teised pooled saaksid tunnistaja risküsitlemiseks valmistuda. Mõnikord on avaldatud arvamust, et menetluslik üllatamine on võistleva menetluse tavapärane ja olemuslik komponent. See väide võib küll õigesti kirjeldada poolte soove, ent ignoreerib asjaolu, et võistleva kriminaalmenetluse eesmärk ei ole pakkuda kohtumenetluse pooltele võimalust menetluse viivitamise ja kohtus segaduse tekitamise abil saavutada ebaõige lahend.

Lõige 6 teeb kaitsjale kohustuseks kriminaaltoimikuvälised tõendid teistele kohtumenetluse pooltele tutvumiseks esitada hiljemalt kaitseaktiga või kohtu määratud hilisemaks tähtajaks. Selle lõike kohaselt tulebki sellised tõendid esitada vaid teistele pooltele – kahe toimiku süsteemist lähtuvalt oleks tõendite samaaegne esitamine ka kohtule lubamatu, kuna tõendi lubatavuse üle on vaidlus selles menetluse etapis veel pidamata. Eelkõige puudutab lõikes 6 sätestatud kohustus erinevaid dokumente ja andmekandjaid, kuid ka asitõendeid, millega tutvumiseks tuleb teistele kohtumenetluse pooltele mõistlik võimalus tekitada. Vaidluse korral on kohtul võimalik tõendiga tutvumist reguleerida eelmenetluses ja ka hiljem kohtulikult arutamisel.

Lõige 7 kohustab kaitsjat analoogiliselt prokuratuuriga lisaks tunnistaja nimele ja üldisele põhjendusele, milliste asjaolude kohta tunnistaja ütlusi andma kutsutakse, avaldama teistele kohtumenetluse pooltele ka kokkuvõtliku narratiivi tunnistajaütluste eeldatavast sisust. Kohtuistung üldmenetluses on tõendite kohtule esitlemine, mitte ekspeditsioon tundmatutesse paikadesse. Seetõttu kui kaitsja tunnistaja kutsumist taotleb, peab tal olema vähemalt üldjoontes teada, millise sisuga tunnistaja ütlused on. Vastasel juhul ei saaks kaitsja põhjendada tunnistaja kutsumise vajalikkust. Teistele kohtumenetluse pooltele esitatava narratiivi võib koostada kaitsja ja sellisel juhul ei saa narratiiv olla kuidagi siduv tunnistajale endale, samuti ei saa tunnistaja ütluste usaldusväärsust kahtluse alla seada selle põhjendusega, et ütlused erinevad kaitsja esitatud nn eeldatava ütluste sisu kokkuvõttest. Samas võib tunnistaja narratiivi koostada ka ise ning sellisel juhul on juba tegemist tunnistaja enda kohtuvälise väidetega, mida saab tema ütluste usaldusväärsuse kontrollimisel kasutada.

Punkt 75. Paragrahvi 228 pealkiri viiakse kooskõlla sätte muudetud sisuga.

Punkt 76. Uurimiskaebemenetluse toomine Eesti kriminaalmenetlusesse langeb aega, mil süüteo menetluses tekitatud kahju hüvitamise seadust ei olnud, nagu puudusid ka muud korralised kaebeteed, vaidlustamiseks kohtueelses menetluses toimunud võimalikke õiguste riiveid. Praeguseks on uurimiskaebemenetluse tähtsus oluliselt vähenenud: kohtumenetluse pooled saavad menetlustoimingute seaduslikkuse üle vaielda kohtumenetluses ja saavutada oluliste menetlusrikkumiste puhul nendega saadud tõendite lubamatuks tunnistamise, ebaseaduslike määruste ja toimingutega tekitatud kahju hüvitamiseks on aga süüteo menetluses tekitatud kahju

hüvitamise alused ja korra näeb aga ette SKHS. Selles olukorras on võimalus kohtueelse menetluse käigus menetleja tehtud määruste ja toimingute peale kaevata praktilise tähtsusega vaid juhul, kui need määrused või menetleja tegevus jätkuvalt rikub kellegi õiguseid. Näiteks on kohaldatud elukohast lahkumise keeldu, vahistatule suhtluspiirangud pandud või läbiotsimisel ära võetud asju ei anta tagasi. Sellistel juhtumitel on oluline, et isik saaks tema õiguste riivet vaidlustada, et tema õigusi rikkuv olukord saaks kõrvaldatud. Muudel juhtudel, kui kaebusega kestva õiguste rikkumise kõrvaldamist ei taotleta, on uurimiskaebuste esitamise võimalus põhjendamatu menetlusressursi raiskamine: tõendi lubatavuse üle vaieldakse põhimenetluses, kahju hüvitamise küsimus tuleks aga lahendada süüteo menetluses tekitatud kahju hüvitamise seaduses ette nähtud korras. Seetõttu muudatusega piirataksegi uurimiskaebuse esitamise võimalusi üksnes nendele juhtumitele, kus päriselt on vaja kohtueelse menetluse käiku sekkuda, et kaitsta isikute õigusi uurimisasutuse või prokuratuuri kuritarvituste vastu. Seadusemuudatus ei piira kuidagi menetlusosaliste õigust esitada menetlejale tõendeid või taotlusi, näiteks taotlust täiendavate tõendite kogumiseks, mis praegu sageli uurimiskaebuse sildi all esinevad.

Lõige 1 sätestab, et kaebuse prokuratuurile saab esitada vaid selleks, et nõuda kaebaja õigusi rikkuva tegevuse lõpetamist. Teisisõnu, uurimiskaebus menetluse sees n-õ vahepealse ja erakorralise vaidlusena ei ole sobiv õiguskaitsevahend selleks, et taotleda kahju hüvitamist või mingi tegevuse või toimingu tagantjärele õigusvastaseks tunnistamist, kui see määrus jätkuvat mõju ei oma või tegevus on juba lõppenud. Sellised uurimiskaebused tuleb edaspidi jätta läbi vaatamata. Kaebuse esitamise õigus uurimiskaebemenetluses kestab edaspidi kuni süüdistusakti kohtusse saatmiseni, mitte kuni süüdistusakti koostamiseni. Süüdistusakti koostamine on raskesti kontrollitav ajahetk ja süüdistusakti teksti valmimine ega isegi allkirjastamine ei tähenda veel menetlejarolli üleminekut kohtule, mistõttu kehtiva seaduse kohaselt tekib kummuline olukord, kus kohtule tuleks edastada esitatud kaebused juba enne seda, kui süüdistusakt on kohtusse jõudnud või isegi prokuratuurist välja saadetud. Sestap on põhjendatud, et kaebuse lahendamise pädevus liigub kohtule koos süüdistusakti kohtusse saatmisega, mitte süüdistusakti koostamisega, mis võib olla päevi varem.

Lõike 2 sõnastuse kohaselt saab ringkonnaprokuratuuri tegevuse peale kaebuse esitada Riigiprokuratuurile. See asjakorraldus järgib prokuratuuri hierarhilist ülesehitust ja on kooskõlas ka KrMS § 213 lõikega 6, mis sätestab mh kõrgemalseisva prokurööri õiguse alamastme prokurööri toimingute ja määruste üle järelevalve tegemiseks ja määruste tühistamiseks.

Lõige 3 sätestab tähtaja kaebuse esitamiseks, mis seni on seadusest puudu olnud ja tekitanud probleeme, kuna võimaldab sisuliselt piiramatult aja vältel esitada kaebusi prokuratuuri ja uurimisasutuste kohtueelses menetluses tehtud määruste ja toimingute peale. Uurimiskaebemenetluse kiireloomulisust silmas pidades ei ole selline kord mõistlik. Seetõttu sätestataksegi, et kaebus tuleb esitada kümne päeva jooksul arvates sellest, kui kaebaja oma õiguste rikkumisest teada sai või pidi asjaolusid arvestades teada saama. Senises sõnastuses on kaebuse esitamist piiratud üksnes kaebustega määruste ja menetlustoimingute peale, kuid eelnõu kohaselt saab vaidlustada tegevust üldisemalt. Enamasti ongi see tegevus piiritletav mingi määruse või menetlustoiminguga, ent näiteks olukorras, kus isikult on asitõendina ära võetud asjad, mida põhjendamatu tagasi ei anta, ei pruugi olla ei määrust ega ka menetlustoimingut, mida vaidlustada. See muidugi ei muuda olukorda kuidagi õiguspärasemaks.

Punkt 77. Punkti 3 lisatakse viide üldisemale tegevusele, mida saab vaidlustada, et saaks vaidlustada ka sellised tegevused, mis ei kujuta endast määrust ega menetlustoimingut.

Punkt 4 muudetakse, kuna uurimiskaebuse rahuldamise eelduseks on edaspidi kaebaja õiguste jätkuv rikkumine, mistõttu tuleb kaebuses konkreetselt näidata, milles see kaebaja arvates seisneb.

Punkt 78. Muudatus lähtub sellest, et kaebuse saab esitada ja uurimiskaebe korras saab lahendada vaid selliseid kaebusi, mis on suunatud kestva õiguste rikkumise lõpetamisele, mitte aga mingite määruste või menetlustoimingute tagantjärele õigusvastaseks tunnistamisele. Seetõttu, kui õigusrikkumist ei saa kõrvaldada, sest see on juba toimunud (nt menetlustoiming on juba tehtud), siis tuleb uurimiskaebus jätta läbi vaatamata ja sõltuvalt kaebuse esitajast ja tema eesmärgist on võimalik määruse või toimingu tulemusel saadud tõendite lubamatuks tunnistamine kriminaalasja kohtumenetluses või süüteomenetluses tekitatud kahju hüvitamise taotluse esitamine. Sellest lähtuvalt lisatakse võimalike lahendite loetellu läbi vaatamata jätmise ja kustutatakse võimalus tagasipööramatu menetlustoimingu või määruse õigusvastaseks tunnistamiseks. Läbi vaatamata jätmise tähendab seda, et kaebust sisuliselt ei lahendata. Kuivõrd uurimiskaebemenetlus on eelnõu kohaselt üksnes jätkuvate rikkumiste lõpetamise menetlus, ei saa enam uurimiskaebemenetluses sisuliselt lahendada neid kaebusi, mis jätkuvate rikkumiste lõpetamist ei taotle ja mida tuleb lahendada muus menetluses. Sellised kaebused tuleb edaspidi jätta läbi vaatamata. Lisaks võimaldatakse muudatusega uurimiskaebuse lahendamisel peatada ka muu tegevus peale menetlustoimingute, kui see on vajalik õiguserikkumise kõrvaldamiseks. Õiguste rikkumise kõrvaldamiseks võib kaebuse lahendaja teha ka korralduse mingi konkreetse teo tegemiseks – näiteks võib prokuratuur anda korralduse uurimisasutusele, et läbiotsimise käigus ära võetud asjad omanikule tagastataks.

Punkt 79. Muudatus seisneb selles, et Riigiprokuratuuri tegevuse peale saab edaspidi kaevata otse maakohtu eeluurimiskohtunikule. See aitab uurimiskaebemenetluse muuta sirgjoonelisemaks ja kiiremaks, hoides samas kokku ka prokuratuuri ressursse, kus Riigiprokuratuur peaks muidu sisuliselt sama asja kaks korda lahendama.

Punkt 80. Kuna vaidlustatav tegevus võib seisneda ka muus kui mingis konkreetses määruses, tuleb vastavalt korrigeerida ka tähtaja alguspunkti määratlust.

Punkt 81. Muudatusega antakse kohtule võimalus otsustada kohtuistungi pidamise vajalikkuse üle konkreetse asja asjaoludest lähtudes. Seni kehtinud sõnastus kohtuistungi pidamist ei võimaldanud, nähes ette kohustuslikult kirjaliku menetluse. Selline jäik reegel ei ole põhjendatud, kuivõrd konkreetse vaidluse asjaolude kiireks väljaselgitamiseks ja lahendamiseks võib istungi pidamine olla märgatavalt ökonoomsem ja kiirem. Kui kohus istungi peab, kutsutakse sinna kaebaja kõrval ka prokurör, kes vastutab selle tegevuse eest, mida uurimiskaebe korras vaidlustatakse.

Punkt 82. Muudatus lähtub sellest, et kaebuse saab esitada ja uurimiskaebe korras saab lahendada vaid selliseid kaebusi, mis on suunatud kestva õiguste rikkumise lõpetamisele, mitte aga mingite määruste või menetlustoimingute tagantjärele õigusvastaseks tunnistamisele. Seetõttu, kui õigusrikkumist ei saa kõrvaldada, sest see on juba toimunud (nt menetlustoiming on juba tehtud), siis tuleb uurimiskaebus jätta läbi vaatamata ja sõltuvalt kaebuse esitajast ja tema eesmärgist on võimalik määruse või toimingu tulemusel saadud tõendite lubamatuks tunnistamine kriminaalasja kohtumenetluses või süüteomenetluses tekitatud kahju hüvitamise taotluse esitamine. Sellest lähtuvalt lisatakse võimalike lahendite loetellu läbi vaatamata jätmise ja kustutatakse võimalus tagasipööramatu menetlustoimingu või määruse õigusvastaseks tunnistamiseks. Läbi vaatamata jätmise tähendab seda, et kaebust sisuliselt ei lahendata. Kuivõrd uurimiskaebemenetlus on eelnõu kohaselt üksnes jätkuvate rikkumiste lõpetamise menetlus, ei saa enam uurimiskaebemenetluses sisuliselt lahendada neid kaebusi, mis jätkuvate rikkumiste

lõpetamist ei taotle ja mida tuleb lahendada muus menetluses. Sellised kaebused tuleb edaspidi jätta läbi vaatamata. Lisaks võimaldatakse muudatusega uurimiskaebuse lahendamisel peatada ka muu tegevus peale menetlustoimingute, kui see on vajalik õiguserikkumise kõrvaldamiseks. Õiguste rikkumise kõrvaldamiseks võib kaebuse lahendaja teha ka korralduse mingi konkreetse teo tegemiseks – näiteks võib prokuratuur anda korralduse uurimisasutusele, et läbiotsimise käigus ära võetud asjad omanikule tagastataks.

Punkt 83. Muudatuse eesmärk on võimaldada isikutel, kes ei ole kohtumenetluse pooled, saada lahendus oma kaebusele jälitustoimingu tegemise, sellest teavitamise ja sellega kogutud materjalide tutvustamise küsimuses selle kriminaalasja raames, kus jälitustegevus toimus. Jälitustoimingu käigu üle kaebamise puhul peab samuti olema kaebuse esemeks ikka veel käimas olev õiguste rikkumine – näiteks jätkuv jälitustoiming (ja kaebaja nõudmine jälitamine lõpetada). Kui nn menetlusväline isik leiab, et ta on jälitustoimingu tõttu kahju kandnud, on tal võimalus pöörduda kohtu poole SKHSis sätestatud korras. Kohtumenetluse pooled eeluurimiskohtuniku määrust määruskaebuse korras vaidlustada ei saa – senine topelt-menetlus jälitustoimingute seaduslikkuse, jälitustoimingust teavitamise ja kogutud materjalide tutvustamise üle vaidlemiseks kaotatakse, kuna see tekitab viivitusi ja mõneti kummalise olukorra, kus jälitustoimingu seaduslikkuse, toimingust teavitamise ja jälitusmaterjalide tutvustamise üle sai vaielda nii protsessi juhtiva kohtuniku ees kui ka paralleelselt määruskaebemenetluses potentsiaalselt kuni Riigikohtuni välja. Olemuslikult on need kohtuliku eelmenetluse küsimused ning eelmenetlust saab kõige otstarbekamalt toimetada kohtunik, kelle arutada kriminaalasi on.

Punkt 84. Muudatuse eesmärk on tuua lühimenetluse kohaldamiseks lõpliku nõusoleku andmine kohtuliku arutamise varasemasse etappi, et vältida tõendite uurimiseks aja raiskamist olukorras, kus kohus siiski asjas lühimenetluses otsust teha ei saa. Kuna lühimenetluses on tõendite sisu fikseeritud kriminaaltoimikusse kogutud materjalidega, ei ole kohtuliku uurimise käigus tõendikogumise muudatusi oodata. Seetõttu puudub ka sisuline põhjus, miks süüdistataval peaks olema võimalus lasta kohtus tõendeid uurida ja alles seejärel otsustada, kas jätkata lühimenetluses või mitte. Muudatus võimaldab menetlusressurssi otstarbekamalt kasutada.

Punkt 85. Muudatus on analoogiline KrMS §-ga 244¹, mis näeb ette võimaluse kokkuleppemenetluses jätta läbi vaatamata tsiviilhagi või avalik-õigusliku nõudeavaldus. Muudatusega antakse prokuratuurile ka lühimenetluses võimalus ilmselt põhjendamatu või lubamatu tsiviilhagi jätta läbi vaatamata. Samuti võib läbi vaatamata jätta tsiviilhagi, mis oluliselt takistaks kriminaalasja kiiret lahendamist. Praktikaks on lühimenetluses sageli probleemiks see, et kannatanu esitatud tsiviilhaginõue on ebamõistlikult suur või tõendamata, kusjuures prokuratuuri katsed saavutada kannatanu koostööd tsiviilhagi tõendamisel või haginõude korrigeerimisel jäävad viljatuks. Kehtiv seadus küll annab kohtule võimaluse ka lühimenetluses jätta hagi rahuldamata või see osaliselt rahuldada, ent praktikaks on kohtunikud sageli leidnud, et haginõude puudulik tõendus ei võimalda kriminaalasja üldse lühimenetluses arutada, ning seetõttu kriminaalasja prokuratuurile tagastanud muus menetlusliigis lahendamiseks. Kokkuleppemenetlus, kus küll hagi on võimalik läbi vaatamata jätta, ei pruugi aga olla vastuvõetav seetõttu, et üksmeelt ei saavutata karistuse osas. Nii satub üldmenetlusse kriminaalasi, kus tegelikult ainuke probleem on tsiviilhagi ja selliselt on hagi muutunud kriminaalmenetlust takistavaks faktoriks.

Üheks lahenduseks, mida töögrupi enamus siiski praegu ei toetanud, on loobuda tsiviilkohtumenetluse ja kriminaalmenetluse ühitamise katsetest üldse ning tsiviilhagi instituut kriminaalmenetlusest kaotada. Selle asemel võiks selgesõnaliselt sätestada võimaluse kohtul kannatanule välja mõista valuraha vms nimetusega kompensatsioon, mille suuruse otsustaks

kohus kriminaalasjas tuvastatud asjaolude põhjal. Selle summa väljamõistmiseks ei oleks kannatanul vaja esitada tsiviilhagi ega ka kohtul lahendada tsiviilvaidlust – tegu oleks karistusõigusliku mõjutusvahendiga. Kui see summa peaks jääma alla kuriteoga tekitatud kahju tegeliku ulatuse, oleks kannatanul loomulikult võimalus kahju hüvitamise hagi esitada tsiviilkohtumenetluse korras. Selline lahendus on kasutusel näiteks Inglismaal. Süüteomenetluse arendamise juhtgrupp seda lahendust praegu ei toetanud, kuna eelnõu kiireloomulisuse tõttu ei ole piisavalt aega seda põhjalikult läbi töötada.

Lõige 1 sätestab, et olulises osas lubamatu või põhjendamatu või sellise tsiviilhagi või avalikõigusliku nõudeavalduse, mis takistaks oluliselt kriminaalasja kiiret lahendamist, võib prokuratuur jätta läbi vaatamata. Prokuratuuri määrus ei ole vaidlustatav, kuivõrd ei piira kannatanu õigust oma nõue maksma panna tsiviilkohtumenetluses või haldusmenetluses kriminaalasjast eraldi.

Lõige 2 sätestab prokuratuuri kohustuse kannatanule selgitada tema võimalusi oma nõude edasiseks maksmapanekuks. Läbi vaatamata jätmine ei kujuta endast hagi või nõudeavalduse sisulist lahendamist, mistõttu ei tekita ka menetlustakistust. Seadusesse lisatava § 38¹ lõike 5¹ kohaselt kehtib sellisel juhul ka riigilõivuvabastus.

Lõige 3 sätestab, et juhul, kui lühimenetlus siiski mingil põhjusel peaks ebaõnnestuma ja kriminaalasja menetlus jätkub muus menetlusliigis, lisatakse enne läbi vaatamata jäetud tsiviilhagi või avalikõiguslik nõudeavaldus uuesti kriminaalasjale, kui sama nõuet ei ole juba muus menetluses lahendamiseks esitatud. Teisisõnu, tsiviilhagi või nõudeavalduse läbi vaatamata jätmine on tingimuslik ja sõltub sellest, kas lihtmenetlus õnnestub.

Punkt 86. Muudatusega võimaldatakse ka kohtul lühimenetluses jätta tsiviilhagi või avalikõiguslik nõudeavaldus läbi vaatamata samadel alustel nagu prokuratuuril. Muudatuse eesmärk on vältida olukorda, kus kriminaalasja lahendamine lühimenetluses takerduks tsiviilhagi lahendamisel ilmnunud probleemide tõttu. Andes prokuratuurile võimaluse kriminaalasjas esitatud tsiviilhagi jätta läbi vaatamata, ei ole mõistlikku põhjendust, miks seda menetluse ökonomia eesmärgist kantud võimalust ei ole kohtul. Ehkki kohus peaks põhimõtteliselt lahendada tema ette toodud vaidlusi ja vaidluse lahendamisest keelduda ei tohi, on siin kohtu ees olev põhiline vaidlus siiski kriminaalasi, mitte tsiviilhagi või avalikõiguslik nõudeavaldus. Muudatusega võimaldatakse kohtul muidu kriminaalasja lahendamist takistanud tsiviilnõue või avalikõiguslik nõue jätta lahendamiseks tsiviilkohtupidamise või haldus(kohtu)menetluse korras.

Punkt 87. Muudatus on tehtud seoses eelmenetlust käsitlevate sätete muutmisega ja kohustusliku eelistungi nõudest loobumisega.

Punkt 88. Muudatus on seotud video vahendusel kohtuistungite pidamise üldise korra kehtestamisega KrMS §-s 14¹. Istungit on jätkuvalt võimalik pidada video vahendusel.

Punkt 89. Muudatuste eesmärk on lühimenetluse muutmine ratsionaalsemaks ja kohtumenetluse pooli võrdselt kohtlevaks. Kehtiv kord on ebajärjekindel selles, et ühest küljest küll sätestab, et kohus teeb otsuse lühimenetluses kriminaaltoimiku materjalide pinnalt, teisalt aga annab süüdistatavale võimaluse taotleda enda risküsitlemist, st sisuliselt uue tõendi toomist lisaks kriminaaltoimikule. Selline asjakorraldus seab nii kannatanu kui ka prokuratuuri võrreldes süüdistatavaga ebaausasse olukorda: süüdistataval on võimalus esitada lisatõend, mille sisu pole ette teada ja mida ei saa samas menetluses ümber lükata. Praktikas on selline põhjendamatu ebavõrdsus üks tegureist, mis on viinud lühimenetluse osakaalu pideva vähenemiseni kokkuleppemenetluse ja üldmenetluse kasuks. Muudatusega süüdistatava risküsitlus lühimenetlusest kaotatakse. Süüdistatav, kes soovib kohtus ütlushi anda, peaks valima

üldmenetluse, kus tal see võimalus on. Soovides siiski enamikku isikulisi tõendeid kriminaaltoimikust otse kohtumenetluses kasutada, annab selleks võimaluse KrMSi § 291¹ ning üldmenetlust on samuti võimalik kujundada omaksvõtu kaudu.

Punkt 90. Muudatuse põhiline sisu on see, et kui kohus otsustab kriminaalasja lühimenetluses mitte lahendada, ei tagasta ta kriminaalasja prokuratuurile ja asi ei lähe kohtumenetlusest välja, vaid prokuratuurile tagastatakse üksnes kriminaaltoimik, süüdistusakt aga jagatakse üldmenetluses lahendamiseks alates kohtu alla andmisest, st alates kohtulikust eelmenetlusest. Üksiti tuleb asi lahendamiseks jagada ka kohtunikule, kes ei ole selles asjas kriminaaltoimiku materjalidega tuttav ja saab asja arutamist alustada n-ö puhtalt lehelt. See tähendab, et üldmenetluses asja oma menetlusse saav kohtunik ei ole seotud lühimenetluse istungil toimunuga ega saa ka asja lahendamisel lähtuda seal avaldatud poolte seisukohtadest, kuivõrd üldmenetluses tuleb asja arutada lähtudes süüdistusaktist ja lahendada kohtus vahetult uuritud tõendite põhjal. Olukorras, kus kohus on lühimenetluseks valmistudes eelmenetluses teinud mingeid korraldusi, tuleb üldmenetlusse liikudes eelmenetlus uuesti teha, kuivõrd see kohtulik arutamine, milleks valmistatakse, on esialgsest märgatavalt erinev.

Muudatus on vajalik menetlusliikide vahetamise kaudu kriminaalmenetluse venitamise tõkestamiseks ning aitab vältida olukorda, kus prokuratuur asja lühimenetlusse saadab justkui eelotsuse saamiseks. Koosmõjus lisatava lõikega 3 annab muudatus ka võimaluse vältida praktikas tihti ette tulevat olukorda, kus vahi all viibiv süüdistatav esialgu nõustub lühimenetlusega, seejärel antakse kohtu alla lühimenetluses, süüdistatav lühimenetlusest aga loobub ning kuna asi tagastatakse kohtueelsesse menetlusse, kus vahi all pidamise maksimumtähtaeg on juba möödunud, tuleb süüdistatav vahi alt vabastada. Seesuguse menetlusliikidega žongleerimise võimalus on ka üheks oluliseks põhjuseks, miks prokuratuur lühimenetlust vahi all viibivate süüdistatavate suhtes väldib. Muus osas jääb lühimenetluses tehtavate võimalike kohtulahendite ring samaks.

Punkt 91. Lõike 3 eesmärk on vältida olukorda, kus vahi all viibiv süüdistatav vabaneks vahi alt pelgalt seetõttu, et ta kas lühimenetluse taotlusest kohtuistungil loobus või kohus leidis, et mingil põhjusel asja lühimenetluses lahendada ei saa. Kehtiv seadus ei võimalda kohtul kriminaalasja lühimenetlusest prokuratuurile tagastades üksiti lahendada ka süüdistatava tõkendi küsimust. Muudatusega kohtule see õigus antakse ja kuna süüdistusakti prokuratuurile ei tagastata, vaid see jääb kohtu menetlusse menetlusliigi vahetamiseks, ei rakendu tõkendile ka kohtueelse menetluse piirangud.

Lõige 4 on seotud määruskaebemenetluse üldise loogika muutmisega ning tõkendiküsimuste vaidlustamine määruskaebuse korras on ka muudel juhtudel kriminaalmenetluse seadustikus ette nähtud.

Punkt 92. Seadusemuudatuse eesmärk on laiendada võimalust kokkuleppemenetluse kohaldamiseks asjades, kus puudub põhjus seda keelata. Praktikas on KarS § 118 (raske tervisekahjustuse tekitamine ja ka sellise tervisekahjustuse tekitamise katse) ning § 200 lõike 2 punkt 5 (röövimine, kui sellega tekitati raske tervisekahjustus) sageli sisuliselt väga sarnased näiteks KarS§ 121 lõikes 2 (kehalise väärkohtlemise raskem koosseis), §-s 115 (provotseeritud tapmine) ja §-s 117 (surma põhjustamine ettevaatamatusest) sätestatud kuritegudele, mis kõik on kokkuleppemenetluses lahendatavad. Ka karistusraami poolt ei ole märgitud kaks koosseisu raskemad kui näiteks KarSi § 184 lõige 2¹, milles karistuse maksimaalmäär on eluaegne vangistus ja mida on võimalik seaduses sätestatud piires kohaldada ka kokkuleppemenetluses. Samas on eriti KarSi § 118 järgi kvalifitseeritavad teod sageli üheselt tõendatud ja vaidlusi ei põhjusta. Kuna aga kokkuleppemenetluse kohaldamine kehtiva seaduse järgi võimalik ei ole ja

lühimenetluses vähendatakse karistust kohustuslikult kolmandiku võrra, jääb prokuratuuril üle vaid neid kriminaalasju üldmenetluses kohtusse saata. Selle tulemusena on üldmenetluses tihti kriminaalasjad, milles vaidlust ei ole ei teo kvalifikatsiooni ega karistuse osas ning menetlusressurssi kulutatakse põhjendamatu. Muudatuse tulemusena selliste kriminaalajade arv väheneb ning sellised vaidlusteta asjad lahendatakse kokkuleppemenetluses menetlusressurssi raiskamata.

Punkt 93. Muudatuse eesmärk on kriminaalmenetlusressursi otstarbekam kasutamine. Muudatusega võimaldatakse prokuratuuril kokkuleppemenetluses jätta läbi vaatamata ka kriminaalasja kiiret lahendamist oluliselt takistavad tsiviilhagid. Kuna hagi läbi vaatamata jätmise ei tekitata menetlustakistust edaspidiseks menetlemiseks tsiviilkohtumenetluse korras ning hagejale säilib ka riigilõivuvabastus, ei ole kriminaalasja läbivaatamist takistava tsiviilhagi kokkuleppemenetluses lahendatava kriminaalasja küljest n-ö lahti haakimine kannatanu õiguste ja võimaluste ebaproportsionaalselt tõsine piiramine. Praktikas on aga korduvalt kokkuleppemenetluses jäänud lahendamata kriminaalasjad, kus kannatanu on esitanud tsiviilhagi, mis võib küll iseenesest olla põhjendatud ja lubatav, kuid on mingis osas tõendamata või siis lihtsalt nõutakse sedavõrd suurt summat, et kokkulepe on küll saavutatud karistuse ja kvalifikatsiooni osas, kuid tsiviilhagi tõttu jääb kriminaalasi kokkuleppemenetluses lahendamata. Ehkki kannatanute huvide kaitsmine kriminaalmenetluses on vaieldamatult oluline, muutuks sellises olukorras tsiviilhagi kriminaalsüüdistuse lahendamisel märkimisväärseks takistuseks ja tooks kriminaalasja üldmenetlusesse üksnes seetõttu, et vaja on lahendada tsiviilhagi. Tsiviilhagide lahendamine kriminaalmenetluses on menetluse ökonoomiat taotlev lahendus, mis ei tohi kaasa tuua kriminaalsüüdistuse lahendamise takerdumist.

Punkt 94. Kehtivas seadusetekstis on sinna nähtavasti eksituse tõttu sattunud liigne sõna, mis jäetakse seadusest välja. Normi sisu ei muutu.

Punkt 95. Muudatusega jäetakse kokkuleppes kajastatavatest andmetest välja kokkuleppe sõlmimise koht, kuna sellel ei ole sisulist tähtsust. Sageli sõlmitakse kokkulepe elektrooniliselt ja selliselt juhul on ka koha märkimine pigem segadust tekitav.

Punkt 96. Muudatus on tehtud seoses eelmenetlust käsitlevate sätete muutmisega ja kohustusliku eelistungi nõudest loobumisega.

Punkt 97. Muudatus on seotud kriminaalmenetluse seadustiku §-s 14¹ video teel kohtuistungite pidamise üldise korra kehtestamisega. Kokkuleppemenetluse kohtuistungeid võib jätkuvalt pidada video vahendusel.

Punkt 98. Muudatus on seotud määruskaebuste üldise loogika muutumisega. Kõnealune määrus on vaidlustatav määruskaebuse korras ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 99. Muudatus on seotud määruskaebuste üldise loogika muutumisega. Kõnealune määrus on vaidlustatav määruskaebuse korras ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 100. Kohtuotsuse koostamise kohal ei ole sisulist tähendust ja seetõttu jäetakse see andmeväli edaspidi käskotsuse kohustuslike andmeväljade hulgast välja.

Punkt 101. Muudatuse eesmärk on luua õigusselgus prokuratuuri pädevuses, kui kohtule on esitatud süüdistusakt, kuid selle alusel kedagi veel kohtu alla antud ei ole. Kehtivas õiguses esineb segadus selles, kas prokuratuur saab kohtule esitatud süüdistusakti tagasi võtta või parandada, näiteks lisades tõendite loendisse sealt eksituse tõttu välja jäänud tõendeid või korrigeerides süüdistuse sõnastust. Kuivõrd kriminaalasja jõudmist kohtueelsest menetlusest

kohtumenetluse ja menetlejapädevuse üleminekut märgib kohtu alla andmine, siis võiks siit justkui välja lugeda, et prokuratuuril on kuni kohtu alla andmiseni võimalik süüdistusakti nii parandada kui ka tagasi võtta. Samas tekitab selline tõlgendus ebasoovitava olukorra, kus prokuratuur saab süüdistusakti parandada ja täiendada vastusena kaitseaktile, mis omakorda viib selleni, et süüdistus- ja kaitseakt enam ei vasta üksteisele ega võimalda kohtul menetlust planeerida – uue kaitseakti esitamist seadus samuti ette ei näe. Kummatigi oleks liigne jäikus ja süüdistusakti muutmise ja parandamise täielik keelamine samuti menetluse ökonoomiaga vastuolus: menetluse õige tulemuse saavutamisele ei aitaks kaasa olukord, kui prokuratuur on näiteks eksituse tõttu esitanud kohtule pooliku süüdistusakti teksti, märkab seda kohe, kuid ei saa enam korrektset dokumenti kohtule esitada, sest süüdistusakt on justkui juba esitatud.

Selleks, et süüdistusakti ja kaitseakti põhjal saaks kohtulikke eelmenetlust toimetada, on oluline fikseerida konkreetne hetk, mil süüdistusakti muutmisele ja täiendamisele kohaldub KrMS § 268 ning tõendite loendi täiendamist reguleerib KrMS § 286¹. Lisatava sätte kohaselt on selleks hetkeks moment, mil kohtule on esitatud esimene kaitseakt – kaitsja on selle koostamisel tuginenud süüdistusaktile selles redaktsioonis, milles see on kohtule ja kaitsjale esitatud. Nüüd tooks süüdistusakti muutmine juba süüdistatavale kaasa täiendavaid kulusid seoses uuele süüdistusakti redaktsioonile reageerimisega, mida asjade normaalse kulgemise korral ei peaks juhtuma. Samuti on prokuratuur kriminaalmenetluses proponendi osas, mistõttu oleks lubamatu olukord, kus prokuratuur esitab teadvalt vigase süüdistusakti, mida kaitsja reaktsioonist lähtudes parandama ja kohendama asub.

Kui esialgne süüdistusakt saadeti kohtule lühimenetluses lahendamiseks, aga kohus asja lühimenetluses lahendada ei nõustunud, võib tekkida küsimus, kas süüdistusakti võib parandada või tagasi võtta. Kuivõrd selles olukorras on kaitseakt juba esitatud, tuleneb siit üksiti, et süüdistusakti enam tagasi võtta ega muuta ei saa.

Punkt 102. Paragrahv 257¹ tunnistatakse kehtetuks, kuna edaspidi ei ole eelmenetluses eelistungi pidamine enam kohustuslik ja kohtulik eelmenetlus võib toimuda mh ka üldse eelistungit pidamata. Kohtuliku eelmenetluse läbiviimist reguleerib uus § 257², mis jätkuvalt sätestab võimaluse eelistungeid pidada; eelistungi pidamine jääb kohustuslikuks üksnes § 258 sätestatud juhtudel ja muul juhul peetakse istung kohtu äranägemisel.

Punkt 103. Paragrahvi 257² lisamine tähistab senise kohustusliku eelistungiga kohtulikust eelmenetlusest loobumist ja annab kohtule eelmenetluseks laiemad võimalused.

Lõige 1 sätestab kohtuliku eelmenetluse sisu ja nende küsimuste ringi, mida kohtulikus eelmenetluses lahendatakse. See säte ei too endaga kaasa muutust eelmenetluse sisus, küll aga ütleb selgelt välja, millised on need küsimused, mida kohus eelmenetluses lahendab. Kriminaalasja kohtulik eelmenetlus ei saa olla samasugune nagu tsiviilasja kohtulik eelmenetlus: kohus peab eelmenetlust läbi viies arvestama sellega, et tõendeid uuritakse alles kohtuistungis käigus ning eelmenetluses ei saa kohus pooltele ette öelda, milliseid asjaolusid nad peavad tõendama või milliseid tõendeid peaks kohtule esitama. Kohus peab ka eelmenetluses olema rõhutatult erapooletu, et vältida hilisema kohtuliku arutamise kallutatust.

Lõige 2 sätestab kohtuliku eelmenetluse nn tööriistad, mida kohus saab eelmenetluse ülesannete täitmisel kasutada. Kui seaduses ei ole sätestatud eelistungi pidamise kohustust, ei pea kohtulikus eelmenetluses enam eelistungit korraldama, vaid kohus võib pooltelt ka kirjalikke seisukohti küsida. See võimaldab kohtul eelmenetlust paindlikumalt toimetada ja vabastab kohtu istungi korraldamise kohustusest seal, kus istungi pidamine midagi juurde ei annaks, kuid nõuaks koordineerimist pooltega ja võiks põhjustada arvestatava viivituse juba enne eelistungi pidamist.

Kui aga eelmenetluse küsimuse lahendamiseks eelistungi pidamine on siiski tarvilik või nõutav, saab kohus eelistungi pidada ja eelistungil eelmenetluse küsimuste lahendamiseks vajaduse korral ka tõendeid vastu võtta ja uurida, sealhulgas tunnistajaid kuulata. Need on eriti olulised võimalused juhul, kui kohtule on eelmenetluses esitatud taotlus mõni tõend lubamatuks tunnistada: sel juhul võib olla vajalik üle kuulata isikuid, kes teavad selle tõendi saamisloo kohta ütlusi anda. Samuti võib olla vajalik lahendada küsimus sellest, kas süüdistatav hoidub menetlusest kõrvale ja seega on võimalik asja arutada ilma süüdistatavata. Sellegi küsimuse lahendamiseks võib olla vajalik tõendeid uurida, kui pooled neid soovivad kohtule esitada.

Lõige 3 rõhutab kohtumenetluse planeerimise eesmärke: kohtumenetlus tuleb planeerida koostöös pooltega ning selliselt, et võimalikult arvestataks menetluse ökonoomiat: välditaks tarbetut ajakulu istungil, isikute korduvat kohtusse kutsumist ning kohtuistungite edasilükkamist. Samasisuline säte oli varem KrMS § 261 lõige 3 ja eelnõuga tõstetakse see säte eelmenetluse üldise reeglina paragrahvi 257¹, kuhu see sisu pooldest paremini sobib.

Lõige 4 nõuab, et kohus lahendaks eelmenetluses esitatud taotlused tõendite lubamatuks tunnistamiseks või asjaolude omaks võetuks lugemiseks eelmenetluses. Tõendi lubatavus on juriidiline kategooria, mis ei sõltu tõendi sisust. Teisisõnu, kohus ei saa muidu õiguslikult lubamatut tõendit lubatavaks lugeda lihtsalt seetõttu, et tõendi sisu on huvitav või aitab toetada kohtuniku versiooni toimunust. Kui tõendi sisu saaks lubatavust mõjutada, siis kaotaks lubatavus tõendit iseloomustava parameetrina oma tähenduse. Seetõttu on igati kohane, et vaidlused tõendi lubatavuse üle tuleb pidada lahus tõendi sisu uurimisest ja lahus ka ülejäänud kriminaalasjas leiduvate tõendite hindamisest. Selleks, et kohtulikul uurimisel vältida kumulatiivsete tõenditega kohtutoimiku ülekoormamist, tuleb pooltelt võtta põhjus karta, et nende esitatud tõendid mingil põhjusel tagaselja tõendikogumist välja arvatakse.

Loogiliselt seega tuleks pidada vaidlused tõendite lubatavuse üle ära enne tõendite kohtule esitamist ning enne seda, kui pooled peavad otsustama, milliseid tõendeid kohtule esitama hakata – ning enne seda, kui kohus peaks võtma vastu otsuse, kas piirata poole esitatavaid tõendeid selle põhjendusega, et konkreetse asjaolu kohta on juba piisavalt tõendeid esitatud¹¹. Selleks etapiks on kohtulik eelmenetlus. Seadusemuudatuse eesmärk on vältida üllatusi kohtumenetluse kestel ning kohtuotsuses. Praktikas on tõendite lubatavuse küsimuse lahendamisel sageli probleemiks see, et pool küll esitab oma taotluse mõni tõend lubamatuks tunnistada juba eelmenetluses, kuid kohus seda taotlust eelmenetluses ei lahenda ja lükkab tõendi lubatavuse üle otsustamise kohtuotsuse tegemise faasi. See tekitab pooltes ebakindlust ning vältimaks olukorda, kus kohus võib nii poole taotlusel kui ka omal algatusel kohtuotsuses mingid tõendid lubamatuks tunnistada, esitavad pooled kohtule sageli sama asjaolu kohta tõendeid liiaga. Seesugune ületõendamine koormab kohtumenetlust kumulatiivsete tõenditega ja toob kaasa menetlusressursi raiskamise. Samas ei saa ületõendamist ka pooltele ette heita: kui just kohus ei ole selgelt öelnud, et faktiline asjaolu on tõendatud ja rohkem tõendeid ei ole vaja esitada, on poolel raske kindlalt hinnata, kas juba esitatud tõendid täidavad kohtuniku hinnangul tõendamise standardi või mitte. Ületõendamise probleemi on tunnistanud ka Riigikohus oma otsuses 1-23-1762, ent selles lahendis vaatab Riigikohus mööda asjaolust, et tõendite sisulist tõendiväärtust hindab kohus alles tõendit uurides. Seetõttu ei ole ka kohtul võimalik pelgalt mingi asjaolu kohta esitatavate tõendite arvu järgi otsustada, et konkreetse faktilise asjaolu kohta on tõendeid piisavalt. Liiatigi on poolel keeruline ennustada, kas tõend hiljem lubamatuks tunnistatakse, kui kohus võib tõendi lubamatuse

¹¹ Selline võimalus on kohtul Riigikohtu arvates olemas (vt RKKKo 1-23-1763), ehkki loogiliselt peaks kohtul olema võimalik mingi faktilise asjaolu piisava tõendatusse kohta seisukohta võtta alles siis, kui ta on tõendeid sisuliselt hinnanud, mitte aga eelmenetluses, kus kohus konkreetse tõendi sisu ega tõenduslikku väärtust veel ei tea.

küsimuse lahendada alles kohtuotsuses. Samal põhjusel on oluline omaksvõtuga faktiliste asjaolude tuvastamine lahendada võimalikult kohe, kui sellekohane taotlus on esitatud. See võimaldab kohtulikku arutamist ja tõendite uurimist kontsentreerida vaidlusalustele küsimustele ning oluliselt säästa menetlusaega, kui pooled on valmis mingid faktid omaks võtma. Lõike 4 eesmärk on saavutada olukord, kus edaspidises menetluses ressursi säästvad otsustused tehakse eelmenetluses kohe ära.

Seejuures tuleb silmas pidada, et tõendi lubatavuse otsustamisel ei asuks kohus tõendit sisuliselt uurima. Tõendi lubatavuse kriteeriumid on Riigikohtu praktikas välja kujunenud ning nende hindamine ei nõua tõendi sisu hindamist. Tõendi lubatavus sõltub sellest, kas tõendi saamisel on oluliselt rikutud menetlusõigust ning lubamatud tõendid hindamisele üldse ei kuulu. Näiteks ilma kohtu loata toimetatud läbiotsimisega saadud tõendite lubatavus ei saa sõltuda sellest, mida konkreetselt leiti. Seetõttu tulebki tõendi lubatavuse hindamisel keskenduda just tõendi lubatavust mõjutavate faktiliste asjaolude tuvastamisele (ja lõike 2 kohaselt saab kohus eelmenetluses ka nende kohta tõendeid uurida), kuid sealjuures peab kohus teadlikult vältima seda, et talle saaks teatavaks lubamatu tõendi sisu, mis paratamatult hakkaks mõjutama seda, kuidas kohus hiljem kohtus kogutud tõendikogumit hindab.

Lõike 5 eesmärk on tagada pooltele võimalus olla ära kuulatud ka juhul, kui kohus eelistungit kohtumenetluse planeerimiseks ei pea. See tähendab, et kohus peab pooltele teada andma, milliseid küsimusi ta eelmenetluses lahendada kavatses ning samas üksiti ka teada andma, mil viisil pooled oma seisukohti saavad avaldada. Selleks võimaluseks võib olla näiteks kohtu poolt kirjalike seisukohtade nõudmine. Seejuures tuleb kohtul alati tagada, et pooltel oleksid oma seisukohtade esitamiseks võrdsed võimalused.

Punkt 104. Muudatuse eesmärk on anda kohtule suurem paindlikkus kohtulikku eelmenetlust läbi viia võimalikult otstarbekal ja ratsionaalselt viisil. Seetõttu jääb eelistung kohustuslikuks vaid tõkendiküsimuse lahendamisel ja kriminaalmenetluse lõpetamise otsustamisel eelmenetluses – esimesel juhul dikteerib eelistungi kohustuslikkuse süüdistatava õigus olla ära kuulatud, teisel juhul aga on tegemist sellise küsimusega, mis oma tähendusrikkuselt on võrreldav kriminaalasja kohtuliku arutamisega.

Kehtiva õiguse järgi on kohtul eelmenetluses piiramatu volitus kriminaaltoimikuga tutvuda, ehkki kahe toimiku süsteemi puhul ei peaks asja arutav kohtunik tutvuma materjaliga, mis kriminaalasja lahendamisel tõendina oleks kõlbmatu. Kuna eelmenetluse küsimuste lahendamisel on kohtul muudetud KrMSi § 257¹ alusel võimalik vastu võtta ja uurida poolte esitatavaid tõendeid konkreetselt asjakohases ulatuses, puudub ka põhjus kriminaaltoimikuga tutvumise võimaluse säilitamiseks, mistõttu § 258 lg 3 tunnistatakse kehtetuks.

Punkt 105. Lõike 3 muudatus on tingitud sellest, et kohtu eelistungil võib olla vajalik näiteks kuulata tunnistajat mõne menetlusliku asjaolu kohta. Seetõttu võib olla vaja ka see tunnistaja kohtu eelistungile kutsuda. Kehtiv seaduse sõnastus tunnistajate kutsumist ette ei näe.

Lõike 4 muudatuse eesmärk on pakkuda kohtule suuremat paindlikkust kohtu eelistungi protokollimisel. Põhimõtteliselt ei ole välistatud ka see, et protokoll koostab kohtunik ise.

Punkt 106. Muudatus on seotud kohtuistungite video vahendusel pidamise üldise korra kehtestamisega seadustiku §-s 14¹. Eelistungeid võib jätkuvalt pidada video vahendusel.

Punkt 107. Lisatav lõige sätestab, et eelmenetluses tõendite esitamisele ja uurimisele kohaldatakse üldmenetluses seda liiki tõendite uurimiseks ja esitamiseks sätestatud korda. See

tagab mh ka eelmenetluse käigus kogutud ja uuritud tõendite kasutatavuse süüküsimuse lahendamisel, kui need tõendid peaksid üksiti ka süüküsimuse lahendamisel asjakohased olema.

Punkt 108. Säte on tõstetud eelmenetluse üldist korda sätestava KrMS § 257² lõikeks 3.

Punkt 109. Paragrahvi pealkiri muudetakse, et see oleks paremini kooskõlas paragrahvi muutunud sisuga.

Punkt 110. Muudatus on tingitud sellest, et eelistungi pidamine ei ole enam kohustuslik ning eelmenetluse määrusi võib kohus teha ka eelistungit pidamata, kui eelistungi pidamist eraldi ei ole ette nähtud.

Punkt 111. Muudatuse eesmärk on võimaldada ka eelmenetluses kriminaalmenetluse lõpetamist oportuuniteedi või leppimise tõttu. Kehtiv seadus seda ei võimalda, ehkki selline paindlikkus võib aidata kaasa kriminaalasja kiiremale lahendamisele. Muudatuse kohaselt on kohtul prokuratuuri taotlusel nt võimalik kriminaalmenetlus lõpetada mõne süüdistusaktis nimetatud teo suhtes, kui prokuratuur eelmenetluse käigus leiab, et nende vastu puudub avalik menetlushuvi, või kui selgub, et kannatanu ja süüdistatav on valmis leppima.

Punkt 112. Kui kohus eelmenetluses tunnistab mingi asjaolu omaks võetuks, tuleb selle kohta koostada määrus lõike 3 kohaselt. See ei tähenda, et omaksvõtu kohta oleks tingimata vaja koostada eraldi määrus, kuid kohus võib eelmenetluses omaksvõtu ka eraldi määruses fikseerida. Kui kohus omaksvõtu kohta eraldi määrust ei koosta, saab omaks võetud asjaolud kajastada kohtu alla andmise määruses.

Punkt 113. Lõige 3 sätestab, kuidas tuleks vormistada see, kui kohus lahendab poolte taotluse mingi faktilise asjaolu tuvastamiseks omaksvõtu alusel. Kui kohus nõustub asjaolu tuvastama omaksvõtule tuginevalt, peab kohus koostama määruse, milles esitab need asjaolud, mille ta omaksvõtule tuginevalt tõendatuks loeb. Selle narratiivi kirjutavad kohtule ette pooled. Kohtul on võimalik poolte esitatud narratiivi aktsepteerida nii täielikult kui ka osaliselt, kuid kohus ei saa ise omaksvõttu endale suupärasemaks modifitseerida, kuna omaksvõtuavaldus ei ole tõendusliku iseloomuga, vaid on menetluslik tahteavaldus. Omaksvõtu aktsepteerimine on kohtu kaalutusotsus ja kohus ei pea seda põhjendama ei siis, kui ta omaksvõtu vastu võtab, ega siis, kui ta otsustab omaksvõttu mingis osas mitte aktsepteerida. Kohtumääruses omaksvõtuga tuvastatud asjaoludele saab kohus viidata otsuses kui tuvastatud faktilistele asjaoludele.

Lõige 4 sätestab tegevuse puhuks, kui kohus mõne tõendi lubamatuks tunnistab. Tõendi lubamatuks tunnistamisel tuleb kohtul määrata, kuidas see pool, kes soovis lubamatuks tunnistatud tõendit kohtule esitada, saab esialgse tõendi asemel sama faktilise asjaolu tõendamiseks muu tõendi esitada. Selleks saab kohus anda KrMS § 257¹ lõike 2 punkti 2 alusel poolele tähtaja tõendist kohtule teatamiseks ja tõendi teistele kohtumenetluse pooltele tutvustamiseks. Poolel ei ole muidugi kohustust lubamatuks tunnistatud tõendi asemele muid tõendeid esitada ja sageli pole neid ka kusagilt võtta.

Lõige 5 annab kohtule uue võimaluse teha kohe õigeksmõistev kohtuotsus, kui esitatud on selline süüdistus, milles esitatud teokirjeldus ühtegi süüteo koosseisu ei täida. Sellise lahendi tegemiseks tuleb kohtul esmalt tuvastada, et süüdistuses kirjeldatud tegu tõepoolest ühtegi süüteo koosseisu (st ka väärteokoosseisu) ei täida. Kui kirjeldatud tegu vastab väärteokoosseisule, kohus õigeksmõistvat otsust ei tee. Kohtule kohese õigeksmõistva otsuse tegemise pädevuse andmine võimaldab menetlusressurssi oluliselt kokku hoida neis (küllalt harvades) kriminaalajades, kus süüdistuses esitatud teokirjelduse järgi ei saaks süüdistatavat süüdi tunnistada isegi siis, kui kõik süüdistuses esitatud faktiväited leiaksid tõendamist. Kohus on seotud süüdistuse piiridega ning

seetõttu tuleb prokuratuuril süüdistus sõnastada selliselt, et seal kajastuks konkreetselt see, kuidas süüdistatav oma tegudega kuriteokoosseisu täitis. Kui prokuratuuri esitatud süüdistus sellele nõudele ei vasta, on selle süüdistuse alusel isiku süüditunnistamine õiguslikult võimatu ning selliste faktide kohta tõendite uurimine oleks põhjendamatu ajaraiskamine. Seetõttu saabki sellises olukorras vaidlus käia vaid küsimuse ümber, kas esitatud süüdistus kirjeldab mingi kuriteokoosseisu täitmist ning selle üle saab prokuratuur soovi korral vaielda kohtuotsuse peale apellatsiooni esitades.

Punkt 114. Täiendus aktualiseerub olukorras, kus eraldi määrust omaksvõetud asjaolude kohta ei tehta. Sellisel juhul saab kohus omaksvõtu alusel tuvastatud faktilised asjaolud fikseerida kohtu alla andmise määruses ühes muude eelmenetluse küsimuste lahendustega.

Punkt 115. Muudatuse eesmärk on lihtsustada kriminaalasjas esitatud tsiviilhagi ja avalik-õigusliku nõudeavalduse läbi vaatamata jätmist, et vältida olukorda, kus kriminaalasja lahendamine takerdub keeruka või mahuka hagi või nõudeavalduse tõttu.

Lõige 1¹ võimaldab kohtul tsiviilhagi või avalik-õigusliku nõudeavalduse jätta läbi vaatamata lisaks muudele alustele, mis seadusest tulenevad, ka seetõttu, et see avaldus või hagi oma mahukuse või keerukuse tõttu takistaks kriminaalasja kiiret lahendamist. See olukord võib olla aktuaalne näiteks juhul, kui kuriteo toimepaneku fakt on omaks võetud, aga vaidlus käib tsiviilnõude täpse suuruse üle, mis kuriteokoosseisu aspektist midagi ei mõjutaks. Iseenesest ei ole kriminaalmenetluses tsiviilhagide lahendamine ainuke võimalus, kuidas kannatanu saaks oma nõude maksta panna, mistõttu kriminaalasja raames tsiviilhagi lahendamine teenibki eelkõige ökonomia ja mugavuse eesmärke. Samas on kriminaalmenetluse eesmärk siiski just materiaalse karistusõiguse eesmärgipärane rakendamine ning juhul, kui tsiviilhagi seda takistama hakkab, peab kohtul olema võimalus takistav hagi või nõudeavaldus kriminaalasjast eraldada menetlemiseks kohasemas menetluses. Üheks lahenduseks, mida töögrupi enamus siiski praegu ei toetanud, on loobuda tsiviilkohtumenetluse ja kriminaalmenetluse ühitamise katsetest üldse ning tsiviilhagi instituut kriminaalmenetlusest kaotada. Selle asemel võiks selgesõnaliselt sätestada võimaluse kohtul kannatanule välja mõista valuraha vms nimetusega kompensatsioon, mille suuruse otsustaks kohus kriminaalasjas tuvastatud asjaolude põhjal. Selle summa väljamõistmiseks ei oleks kannatanul vaja esitada tsiviilhagi ega ka kohtul lahendada tsiviilvaidlust – tegu oleks karistusõigusliku mõjutusvahendiga. Kui summa peaks jääma alla kuriteoga tekitatud kahju tegeliku ulatuse, oleks kannatanul loomulikult võimalus kahju hüvitamise hagi esitada tsiviilkohtumenetluse korras. Selline lahendus on kasutusel nt Inglismaal. Süüteomenetluse arendamise juhtgrupp seda lahendust ei toetanud, kuna eelnõu kiireloomulisuse tõttu ei ole piisavalt aega seda põhjalikult läbi töötada.

Lõige 1² on kaitseventiil kannatanule juhuks, kui maakohus tsiviilhagi või avalik-õigusliku nõudeavalduse eelmise lõike alusel jättis läbi vaatamata. Kohus ei tohiks tsiviilhagi ega nõudeavaldust läbi vaatamata jätta üleliia kergekäeliselt, vaid üksnes juhul, kui see tõesti kriminaalasja lahendamist segama hakkab. Vältimaks maakohtunike mugavusest hagide läbi vaatamata jätmist, nähakse ette kannatanu võimalus hagi läbi vaatamata jätmise määruskaebuse korras vaidlustada ringkonnakohtus.

Punkt 116. Muudatus on tingitud määruskaebuste reeglite üldise loogika muutumisest. Kõnealune määrus on määruskaebuse korras vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 117. Lõikes 7 sätestatu tuleneb sellest, et kriminaalasjades on tõendamise koormus prokuratuuril ning kui prokuratuur oma tõendamiskoormust täitnud ei ole, tuleb *in dubio pro reo* põhimõtte järgi teha õigeksmõistev kohtuotsus. Sellest omakorda tuleneb, et kui prokuratuur on

kõik oma tõendid kohtule esitanud ning need kohut süüdimõistmiseks piisavalt ei veena, ei ole põhjust kohtulikku arutamist jätkata. Juba sel hetkel saab tõdeda, et prokuratuur on oma tõendamise koormuse täitmata jätnud ning kui just kaitsja ise mingil põhjusel süüdistust toetavaid tõendeid esitama ei asu, on sel hetkel juba selge ka kohtu otsus. Selles olukorras ikka jätkata kohtulikku arutamist tähendaks menetlusressursi raiskamist, mistõttu muudatusega antaksegi kohtule võimalus paratamatu õiguslik järeldus kohe teha. Selle sätte eesmärk on eelkõige menetlusressursi säästmine, mistõttu kaitsjal ega süüdistataval ei ole õigust nõuda, et kohus asja arutamise katki jätaks ja süüdistatava õigeks mõstaks ning samamoodi ei ole kohtul kohustust teha õigeksmõistev otsus enne kõikide tõendite lõpuni uurimist. Sellekohase taotluse võib kaitsja muidugi esitada, kuid kohus selle rahuldamata jätmist põhjendama ei pea. Asjade normaalne käik on pigem kohtuliku arutamise jätkumine kõikide asjasse puutuvate tõendite uurimiseni, mitte kohtuliku arutamise lõpetamine enne veel, kui kõik tõendid on uuritud.

Kohtul tekib õigeksmõistmise võimalus alles siis, kui prokurör on teatanud, et ta kohtule omalt poolt rohkem tõendeid esitada ei soovi. Kui kohus otsustab teha õigeksmõistva otsuse enne kõikide tõendite uurimist, tuleb kohtul otsust põhjendada olemasolevate tõendite ja muul viisil tuvastatud asjaolude põhjal. Säte on sõnastatud selliselt, et kohtul on õigus kaitsja tõendeid uurimata teha otsus ka vaid mõne süüdistuse kohta, samal ajal teistes süüdistustes asja arutamist jätkates. Kui kohtul on endal tekkinud mõte mõne kuriteo kohta teha õigeksmõistev otsus, tuleb kohtul sellest pooltele teada anda ja nende seisukohad ära kuulata. Selline ärakuulamine konkreetse kuriteo osas uuritud tõendite pinnalt tähendab kohtuvaidluse pidamise võimaluse pakkumist pooltele.

Lõige 8 sätestab kogu kohtuliku arutamise jaoks üldise reegli, mis kajastub ka § 14 lõikes 2 ja tuleneb kohtumenetluse võistlevuse põhimõttest. Sätte varasem asukoht oli KrMS §-s 301, kuid kuna tegu on kogu kohtuliku üldmenetluse kohta käiva reeglga, on see toodud ettepoole üldsätetesse. Selle sätte rakendamisel tuleb silmas pidada kahte detaili: esiteks on Riigikohus juhtinud tähelepanu, et õigeks saab mõista ja KrMSi § 301 (või eelnõu kohaselt § 268 lg 8) tähenduses üksnes teo puhul karistusõigusliku teoühtsuse tähenduses.¹² Teisisõnu, isegi kui prokuratuur mitmeepisoodilises, kuid karistusõiguslikus mõttes jätkuva kuriteo mõne osateo n-ö süüdistusest loobub, ei saa selle järelmiks olla osaline õigeksmõistmine, vaid süüdistuse mahu vähenemine. Teiseks ei tähenda see, et loobutud süüdistuses kohtulikku arutamist ei jätkata, et kohe tuleb ära teha ka kohtuotsus, vaid pigem seda, et kohus lihtsalt enam nende tegude kohta tõendeid ei uuri (ja nende tegude kohta esitatavad tõendid oleksid asjakohatud), argumente ei kuula ka kohtuvaidluses ja jätkab allesjäänud süüdistuste kohtuliku arutamisega. Prokuratuur võib süüdistusest loobuda igas kohtuliku arutamise etapis, sealhulgas kohtuvaidlustes.

Punkt 118. Muudatuse eesmärk on laiendada võimalusi kriminaalasja kohtulikuks arutamiseks ilma süüdistatavata, et vähendada võimalusi kohtumenetluse venitamiseks. Igal süüdistataval on õigus osaleda oma kriminaalasja arutamisel, samuti on süüdistatava osalemine kohtulikult arutamisel oluline kohtumenetluse avalikkuse ja hariduslikust aspektist. Olukord, kus süüdistatava eemalviibimine tooks kaasa selle, et kohtulikku arutamist ei saagi ette võtta ja kohtupidamine jääks üldse toimumata, on õiguskorra seisukohast väga ebasoovitav, kuna saadab valesid sõnumeid nii kannatanutele, potentsiaalsetele õigusrikkujatele kui ka kogukonnale. Seetõttu ei nõuta ka Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas süüdistatava kohalviibimist kohtulikult arutamisel igasuguste mööndusteta: süüdistataval peab küll kindlasti olema võimalus efektiivselt oma õigusi kaitsta ja kohtumenetluses adekvaatse faktituvastamise tagamiseks on ülioluline, et

¹² Vt nt RKKKo 1-21-1421.

lisaks süüdistusele oleks kohtus esindatud ka kaitse. Kui võimalused süüdistatavale oma õiguste kaitseks on igakülgset tagatud ja süüdistatav ise seda võimalust kasutada ei soovi, ei tohi süüdistatava vähene huvi menetluse vastu menetlust seisata. Liiatigi on lõppastmes menetluse läbiviimine mõistliku aja jooksul just riigi kohustus. Seetõttu tehakse muudatused KrMS § 269 lõikes 2 sätestatud nende olukordade loendisse, mil on võimalik kriminaalasja kohtulikult arutada ilma süüdistatavata, ning laiendatakse kohtu kaalutusõigust kriminaalasja süüdistatavata arutamise lubamisel. Kohtule jääb igal juhul kohustus kindlustada, et süüdistatava kaitseõigus oleks tagatud ja asja arutamine süüdistatavata ei oleks vastuolus avalike huvidega. Avalike huvide all tuleb siinjuures mõista nii üldist kohtumenetluse avalikkust kui ka näiteks seda, et süüdistatav oleks silmitsi seatud tema vastu tõstetud riikliku süüdistusega ja kannatanutele tekitatud kahjuga. Ehkki kohtumenetlus ei ole osa karistusest, on protsess muu hulgas oluline selleks, et näidata kogu ühiskonnale, et õigusemõistmine toimub ausalt ja erapooletult. Kaitseõiguse igakülgse tagatuse ja avalike huvidega kooskõla tingimused on seetõttu nimetatud lõike 2 sissejuhatavas tekstiosas ja kohalduvad kõikide järgnevate aluste kohta.

Punkti 1 muudatus on tehniline ja tuleneb lõike 2 sissejuhatava tekstiosa muudatusest.

Punkti 2 kohaselt piisab edaspidi asja arutamiseks süüdistatavata ka sellest, kui kohus on asjaolusid arvesse võttes jõudnud järeldusele, et süüdistatav hoidub menetlusest kõrvale ja tema leidmiseks on tehtud mõistlikke pingutusi. Senine sõnastus oli liialt piirav, kuna nõudis, et süüdistatavale oleks ka kohtukutse õnnestunud kätte toimetada. Praktikas on sage, et isik küll teab, et tema suhtes hakkab toimuma kohtulik arutamine, kuid lahkub riigist teadmata suunas ning kohtukutse vastuvõtmisest hoidub teadlikult kõrvale. Sellises olukorras ei peaks vastutus menetluses osalemise eest lasuma üksnes riigil, vaid ka süüdistatav ise peaks näitama üles soovi oma osalemisõigust teostada ja menetluses osaleda. Kohtul tuleb selle punkti rakendamiseks tuvastada, et süüdistatava leidmiseks on tehtud mõistlikke pingutusi, mis peaks tähendama vähemalt mõnda aega süüdistatava tagaotsimist, samuti tuleb prokuratuuril näidata täpselt, milliseid pingutusi on süüdistatava leidmiseks ja tema teavitamiseks tehtud. Mida konkreetsemalt on süüdistatavale teatatud toimuvast kohtumenetlusest, seda rohkem saab rääkida süüdistatava enda vastutusest kohale ilmuda või esitada soovi korral taotlus menetluse edasi lükkamiseks – ning seda lihtsam on kohtul tuvastada menetlusest kõrvalehoidumine. Kohus peab igas kriminaalasjas hindama, kas pingutused süüdistatava leidmiseks ja kohtusse kutsumiseks või toimetamiseks on olnud piisavad selleks, et õigustada kriminaalasja arutamist süüdistatava osavõtuta.

Punkti 3 sõnastust korrigeeritakse lõike 2 sissejuhatava tekstiosa uue sõnastuse ning tõdemuse põhjal, et süüdistatava ülekuulamine kohtuistungil on süüdistatava õigus ja valik, mitte aga kohustuslik osa kohtuistungist. Aeg-ajalt on meeleheitel süüdistatavate venitamistaktikaks muutunud see, et süüdistatav tarbib kohtuistungil eel psühhoaktiivseid aineid (nt alkoholi) või kroonilist haigust põdev süüdistatav jätab võtmata tema kroonilist seisundit kontrolli all hoidvad ravimid, põhjustades sellega haigushoo, mis ei lase tal kohtuistungil osaleda. Kui süüdistatav teeb seda kohe kohtuistungil alguses, ei saa kehtiva seaduse sõnastuse kohaselt asja üldse arutada, sest süüdistatava ülekuulamine pole veel toimunud. Kuna süüdistatava ülekuulamine leiab enamasti aset kohtuliku arutamise lõppfaasis, jääb süüdistatavale võimalus kogu kohtuliku arutamise vältel menetlust torpedeerida sellega, et joob end purju või jätab ravimid võtmata. Kehtiv seadus sellise menetlust takistava tegevuse vastu efektiivset abinõu ei sisalda. Nähtavasti oleks ebaproportsionaalne ka süüdistatava vahistamine ja/või sundkorras ravimine. Lähtudes tõdemusest, et avalik kohtupidamine ja võimalus esitatud süüdistuse vastu vaielda on eelkõige süüdistatava enda huvides, ongi kohane abinõu see, et süüdistatav loetakse oma õigustest

loobunuks osas, milles ta oma õigust teostama võimeline ei ole. Ka siin peab süüdistataval olema kaitsja ja asja arutamine süüdistatavata ei tohi olla vastuolus avalike huvidega.

Punkt 4 on senine sama lõike punkt 5. Kehtiv punkt 4 tunnistatakse kehtetuks video vahendusel kohtuistungite pidamise üldise korra sätestamisega KrMS §-s 14¹.

Punkt 5 on sisuliselt senine punkt 7, mida on keeleliselt korrigeeritud, tagamaks ühilduvus lõike sissejuhatava tekstiosaga.

Punkt 6 paneb vastutuse kohtuistungil osalemise eest süüdistatavale, kui süüdistatavale on istungi toimumise aeg ja koht teada, kuid ta ei teavita kohut mõjuvast põhjusest istungi edasilükkamiseks. See olukord tuleb praktikas ette küllaltki sageli ja põhjustab menetluse venimist. Kehtiv õigus võimaldab istungi edasilükkamisest tulenevad kulud erikuludena panna istungi edasilükkamise põhjustanud isikule, kuid see ei aita üle saada menetlustakistusest. Seetõttu kehtib edaspidi eeldus, et kui süüdistatavale on kutse kätte toimetatud ja ta ei ole istungile ilmunud ega teatanud ilmumata jäämise mõjuvast põhjusest, siis istungi edasilükkamiseks mõjuvat põhjust ei ole. Praktikas on punktis 6 esitatud lahendus siiski küllaltki äärmuslike olukordade puhuks. Enamasti on võimalike mõjuvate põhjuste väljaselgitamiseks kohtul võimalik süüdistatavaga ühendust võtta kas vahetult või kaitsja kaudu ja sellega ka vältida istungi pidamist olukorras, kus süüdistataval on küll mõjuv põhjus, kuid ta pole võimeline sellest teada andma näiteks seetõttu, et on sattunud autoavariisse või raske terviserikke tõttu haiglasse. Samuti ei ole kohtul ebaselges olukorras kohustust istungit süüdistatavata pidada, vaid kohus peab igal juhul püüdma tagada, et süüdistataval oleks võimalus soovi korral istungil osaleda.

Punkt 119. Säte lisatakse määruskaebuste üldise loogika muutmise tõttu. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 120. Säte lisatakse määruskaebuste üldise loogika muutmise tõttu. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 121. Säte lisatakse määruskaebuste üldise loogika muutmise tõttu. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 122. Säte lisatakse määruskaebuste üldise loogika muutmise tõttu. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 123. Säte tunnistatakse kehtetuks, kuna määruste vormistamise ja sisu nõuded on sätestatud KrMS §-s 145.

Punkt 124. Muudatuse eesmärk on selgelt ja ühemõtteliselt eristada tõendite lubatavus tõendite vastuvõtmise eeldusena. Teisisõnu, kohus peab tõendi lubatavust kontrollima enne seda, kui otsustab, kas tõend vastu võtta. Tõendi lubatavuse kontrollimine peab toimuma selliselt, et lubamatu tõendi sisu ei saaks kohtule teatavaks, nagu on sätestatud sama paragrahvi lõikes 4. Kohtule lubamatute tõendite teatavaks saamise vältimiseks oleks alternatiivne võimalus see, et tõendite lubatavuse otsustamine antaks eraldi kohtuniku otsustada, kuid see lahendus oleks kohmakas ja kulutaks ebaproportsionaalselt palju ressursi, kaasates kriminaalasja menetlusse veel ühe kohtuniku.

Punkt 125. Lisatava punkti 3¹ sisu on tuletatav asjakohasuse nõudest, mis sisaldub lõikes 1 („...millel on kriminaalasjas tähtsust“). Säte annab kohtule selgesõnalise aluse keelduda selliste tõendite vastuvõtmisest, mida esitatakse vaid selliste asjaolude tõendamiseks, mis on juba tuvastatud kas omaksvõtuga või asjaolude lugemisega üldtuntuks. Selleks, et kohus saaks punkti

5 alusel tõendite vastuvõtmisest keelduda, tuleb kohtul pooltele teada anda, et mingid asjaolud on loetud üldtuntuks või omaks võetuks.

Punkt 126. Sätte eesmärk on suunata pooli tõendi lubatavuse vaidlust tõstatama võimalikult kohtuliku eelmenetluse faasis. Lubatavuse vaidluste toomine kohtuliku eelmenetluse etappi aitab menetlust paremini kontsentreerida ja võimaldab vältida liigsete tõendite esitamist kohtus, samuti väldib kohtuasjas tõendite esitamist häirivaid vaidlusi tõendi lubatavuse üle keset kohtulikku arutamist. Mõjuv põhjus tõendi lubatavuse küsimuse tõstatamiseks pärast eelmenetlust võib olla näiteks see, kui tõendi lubamatuse põhjuseks olev asjaolu ei saanud poolele olla varem teada, aga samuti see, kui mingil põhjusel polnud tõendit eelmenetluses üles antudki.

Punkt 127. Muudatuse eesmärk on suunata kohut tõendi lubatavuse üle tekkinud vaidluse lahendamist mitte edasi lükkama ning vaidluse lahendamisel vältima lubamatu tõendi sisu kohtule teatavaks saamist. Kuna praktikas on ka tekkinud segadusi selles, mida tuleks teha konkreetse lubamatuks osutunud tõendiga, sätestatakse nüüd selgelt, et lubamatuid tõendeid kohtutoimikusse ei võeta. Vastasel juhul ei saa tõendi lubamatuks tunnistamist tõsiselt võtta: kohtule saab tõendi sisu ikkagi teatavaks ning ka ringkonnakohus saab kriminaalasja kätte koos lubamatute tõenditega. Kohtule teatavaks saanud teave hakkab kohtu otsust mõjutama olenemata sellest, kas formaalses mõttes on tegu lubatava või lubamatu tõendiga. Kui kohus otsustab tõendi lubamatuks tunnistada, tuleb tõendit esitada soovitud poolele anda võimalus sama asjaolu kohta muid tõendeid esitada. See on analoogne eelmenetluse kohta käiva korraga.

Punkt 128. Säte reguleerib seda, kuidas kohtuistungil üldmenetluses esitatakse omaksvõtuga tuvastatud asjaolusid.

Lõige 1 reguleerib olukorda, kus kohus on juba eelmenetluses teinud määruse, millega on mingid asjaolud loetud omaks võetuks. Sel juhul tuleb omaksvõetud asjaoludele tuginemiseks kohtumenetluse poolel, kes asjaoludele soovib tugineda, kohtuistungil avaldada asjakohane osa määrusest. Avaldamise eesmärk on siin eelkõige kohtumenetluse avalikkus ja kohtuliku uurimise terviklikkuse tagamine. Seetõttu on ka sätestatud, et kui kohtu hinnangul sellega kohtuistungil avalikkuse põhimõtet ei riivata, võib jätta määruse kohtuistungil avaldamata. Selline oleks olukord eelkõige siis, kui kohtusaalis ei ole istungi ajal pealtvaatajaid. Sellest, kas asjaolud kohtuistungil avaldati või mitte, asjaolude lugemine tuvastatuks ei sõltu, kuivõrd asjaolude lugemise omaks võetuks ning sellega tuvastatuks, on kohus juba otsustanud. Sättest tuleneb samuti, et omaks võetuks tunnistatud asjaolusid tuleb esitada kohtumääruse tekstist lähtudes. See on oluline, et ei tekitataks segadust, millised asjaolud täpselt omaks võeti. Teisisõnu, kui kohtumääruses on tuvastatuks loetud, et süüdistataval oli peas taevasinine müts, siis kohtuistungil tulebki selle juurde jääda ja mitte hakata selle asemel rääkima, nagu oleks omaksvõtuga tuvastatud, et müts oli lihtsalt sinine või helesinine.

Lõige 2 sätestab, kuidas peaks toimuma asjaolu omaks võetuks lugemine kohtuistungil. Sätte kohaselt võib olla omaksvõtt esitatud nii kirjalikult kui ka suuliselt. Igal juhul peab see täitma eelnõuga KrMSi § 60 lisatava lõike 4 tingimused: olema adresseeritud kohtule ning sisaldama asjaoludega tingimusteta ja selgesõnalist nõustumist, kusjuures nõustuma peavad kõik kohtumenetluse pooled, kelle nõue või vastuväide sellest faktilisest asjaolust sõltub. Näiteks võib süüdistatav kohtule istungil suuliselt teatada, et võtab omaks, et tema viis naabri krundilt küttepuukoorma ära. Samamoodi võib süüdistatav sellesisulise avalduse kohtule esitada ka kirjalikult. Kannatanu eraldi avaldust omaksvõtu vastuvõtmiseks vaja ei ole, sest kannatanu ei ole selle prokuratuuri väite osas vastaspoolel, vaid väite esitajaga, st prokuratuuriga juba algusest peale ühte meelt.

Lõige 3 näeb ette kohtu võimaluse kohtumenetluse pooli küsitleda, et veenduda omaksvõtu informeerituses ja vabatahtlikkuses. Selle küsitlemise mõte ei ole pooli omaksvõtule suunata ega omaksvõetavaid faktilisi asjaolusid kuidagi mugavamaks vormida, vaid kindlaks teha, et kohtumenetluse pool, kes omaksvõttu deklareerib, saab aru, et kui kohus faktilise asjaolu loeb omaks võetuks, on see asjaolu tuvastatud ning selle kohta tõendeid rohkem esitada ega vaielda ei saa. Vabatahtlikkus tähendab eelkõige seda, et pool ei ole tegutsenud vastaspoole ähvarduste (olgu siis realistlike või ebarealistlike) mõju all, vaid on ise leidnud põhjuse, miks omaksvõtt on talle sobilik ja kasulik lahendus. Näiteks süüdistatav mõistab, et omaks võetavad faktilised asjaolud leiaksid lõpuks niikuinii tõendamist ja soovib asjaolude tõendamiseks kuluvat aega kokku hoides menetluskulusid säästa.. Omaksvõtu vabatahtlikkuse kohta isiku küsitlemine ei anna tõendiväärtuslikke ütlusi, vaid kujutab endast menetlusliku asjaolu (tahteavalduse vabatahtlikkus ja informeeritus) kontrollimist.

Lõige 4 on n-ö kaitseventiilsäte kohtule selleks puhuks, kui kohtuliku arutamise käigus ilmneb, et esialgu omaks võetuks loetud asjaolu ei saa esineda. See võib olla näiteks juhtum, kus süüdistatav on küll omaks võtnud, et viibis kuriteo toimepaneku ajal Pärnus, ent kohtus esitatud tõendid osutavad ülekaalukalt, et süüdistatav kuriteo toimepaneku ajal Pärnus viibida ei saanud – näiteks on kindlad tõendid selle kohta, et ta oli kõnesoleval ajal hoopis Viru vanglas. Sellisel juhtumil saab kohus ka kohtumenetluse poolte taotluseta varem vastu võetud omaksvõtu tagasi lükata. Protseduuriliselt tähendab see, et kohus annab kohtuistungil pooltele teada, et ta on jõudnud veendumusele, et esialgu omaks võetuks loetud asjaolu ei saa esineda ning seetõttu kohus tühistab oma varasema korraldava määruse selle asjaolu tuvastatuks lugemise kohta. Kohus peaks oma sellist plaani kohtumenetluse pooltega jagama ning andma pooltele võimaluse esitada omapoolseid argumente, ent niisamamoodi, nagu ei ole vaidlustatav kohtu määrus asjaolude omaks võetuks lugemise kohta, pole vaidlustatav ka kohtu määrus, millega ta oma varasema määruse tühistab. Kui kohus otsustab esialgu tunnustatud omaksvõtu tagasi lükata, tuleb kohtul ka selle asjaolu tõendamise koormust kandvale poolele anda võimalus asjaolu tõendamiseks. See tähendab muu hulgas, et kohus ei saa sel juhtumil keelduda uute süüdistus- või kaitseaktis või tsiviilhagis nimetatud tõendite vastuvõtmisest pelgalt seetõttu, et tõend ei olnud esialgses menetlusedokumendis nimetatud: kuna poolel oli teadmine, et asjaolu on tuvastatud omaksvõtuga, ei olnudki tal põhjust asjaolude tõendamiseks vajalikke tõendeid üles anda. Andes poolele võimaluse täiendavaid tõendeid esitada, tuleb kohtul ka määrata tähtaeg nende tõendite ülesandmiseks ja teistele pooltele tutvustamiseks, kui seda pole veel tehtud.

Lõige 5 on kaitseventiilsäte puhuks, mil kohtumenetluse pool on omaks võtnud asjaolu, mille kohta ta hiljem teada saab, et omaks võetud asjaolu tegelikult oli vale. Selleks, et omaksvõtule saaks oma menetluslikes otsustustes tugineda nii kohus kui ka teised kohtumenetluse pooled, ei ole omaksvõtu tagasivõtmine üldjuhul lubatud. Praktikas on aga võimalik, et kohtumenetluse pool, olles juba asjaolu omaks võtnud, saab hiljem teada, et tal olid valed andmed, näiteks ilmnevad hiljem uued tõendid, mis talle ei olnud varem kättesaadavad. Menetluse ökonoomia ei saa oma jäikusega tuua kaasa situatsiooni, kus pool, olles varem asjaolu omaks võtnud, on seotud faktilise asjaoluga, mille ta tõendite varal saaks hõlpsasti ümber lükata. Seetõttu jäetaksegi pooltele kaks võimalust omaksvõttu taganeda: esiteks siis, kui omaksvõttu taganemisega nõustuvad ka teised kohtumenetluse pooled ja kohus, teiseks aga juhul, kui poolele on hiljem kättesaadavaks muutunud omaks võetud asjaolusid ümber lükkavad tõendid. Seejuures on siingi tingimuseks, et omaksvõttu ümber lükkavaid tõendeid ei saanud varem esitada mõjuval põhjusel (näiteks ekspertiis valmis alles hiljem või hoolimata poole hoolikast tegevusest sai pool alles hiljem teada tunnistaja olemasolust). Poole lohakus või taktikaline valik ei kujuta endast mõjuvat põhjust.

Punkt 129. Täpsustatud regulatsioon esmasküsitlemise õiguse määramise kohta on üle viidud lõikesse 1¹.

Punkt 130. Lõige 1¹ määrab esmasküsitluse järjekorra juhul, kui sama tunnistaja (KrMS § 292 lg 3 järgi ka eksperdi ja § 37 lg 3 järgi ka kannatanu) on oma tõendiallikana määratlenud rohkem kui üks kohtumenetluse pool. Sarnaselt seni kehtinud korraga on neil puhkudel esimeseks teeks esmasküsitlusõiguses selguse saamisel poolte omavaheline kokkulepe. Kui kokkulepet ei saavutata, on jätkuvalt esmasküsitaja kohtu määrata. Erandina sätestatakse prokuratuuri eelisõigus esmasküsitlemiseks. Selle põhjus on asjaolu, et praktikas on aeg-ajalt kohtunikud võtnud prokurörielt esmasküsitlemise võimaluse ja sellega põhjendamatult kitsendanud prokuratuuri võimalusi oma tõendamise koormust kanda. Kuna prokuratuuril on tõendamise koormus, tuleb talle ka seaduses garanteerida võimalus tõendeid võimalikult efektiivselt esitada, sealhulgas valida, millal tunnistaja kohtus üle kuulatakse.

Lõige 1² sätestab risküsitlemisel n-õ mitteprofessionaalsete kohtumenetluse poolte osalemise. Kehtiv seaduse sõnastus tekitab segadust, kuna KrMS § 288² lõike 2 kohaselt saavad mitteprofessionaalsed pooled kohtu loal tunnistajat küsitleda „pärast risküsitlust“. Kuna tunnistaja ülekuulamisel kohtus juhitudakse KrMS § 287 lõike 1 kohaselt § 288 sätetest (risküsitlus), siis on kohtutes aeg-ajalt tekkinud küsimus, milline on nende n-õ pärast risküsitlust küsitlemiste tõendiväärtus ja kas neile küsimustele antud vastused ülepea ongi tõendiks. Muudatusega see segadus lahendatakse. Jätkuvalt on risküsitlemisel küsiteljaks eelkõige professionaalid: prokurör, kaitsja(d) ja esindaja(d). Ka mitteprofessionaalsete poolte küsitlemisõigus jääb sisuliselt samaks, mis kehtivas seaduses: nad saavad küsitleda pärast seda, kui nende professionaalne esindaja on küsitlemise lõpetanud, ning üksnes kohtu eelneval loal ja tingimusel, et nende küsimused käivad mingi olulise asjaolu kohta, mille järele pärimata jätmine kujutaks endast tõsist kohtumenetluse poole huvide kahjustamist. Üldjuhul ei peaks mitteprofessionaalsed pooled ise tunnistajaid küsitlema, kuivõrd nende huvide kaitseks on menetluses professionaalne jurist. Loomulik asjade käik oleks seetõttu, et nad oma kaitsja või esindajaga lepivad kokku, mille kohta jurist tunnistajat küsitleb. Seetõttu saab olulist huvide kahjustamist jaatada üksnes juhul, kui pool mitte ainult ei seleta kohtule, mille kohta ta küsida soovib, vaid ka põhjendab, miks ta just ise neid küsimusi peab küsima. Risküsitluse korrahase läbiviimise huvides peaks mitteprofessionaalide isiklikku sekkumist risküsitlusesse pigem vältima, kuna praktikas ei suuda need inimesed reeglina eristada küsimust tunnistajaga vaidlemisest ega ka korrektseid küsimusi formuleerida.

Punkt 131. Muudatuse eesmärk on täpsustada, et kogu tunnistaja kohtus küsitlemise protsess ongi risküsitlus. Kehtiva seaduse loogika risküsitluse reguleerimisel lähtub traditsioonilise ja lihtsa kriminaalkohtuasja arutamise vajadustest: ühel pool on küsitaja prokurör, teisel pool (üks) kaitsja. Sellises protsessis on lihtne näha, kes on kelle „vastaspool“, millest räägib kehtiv § 288 lg 2 sõnastus. Praktikas on süüdistatavaid samas kriminaalasjas sagedasti korraga mitu ning lisaks süüdistatavatele on protsessi kaasatud ka kannatanu, tsiviilkostja ja kolmas isik, kellel on samuti õigus kohtus tõendeid esitada. Kehtiv regulatsioon ei sätesta, milliste reeglite järgi peaks küsitlema need n-õ lisapooled, ega isegi seda, kas nende esitatud küsimustele antavad vastused käivad tunnistaja ütluste hulka, millele kohus saab otsust tehes tugineda. Ainus loogiline lahendus siin on, et loomulikult on tunnistaja küsitlemisel antud vastused osaks tunnistaja ütlustest, millest aga omakorda tuleneb, et kannatanu, tsiviilkostja ja kolmanda isiku küsitlusvoorud peavad olema osa risküsitlusest. Risküsitluses on esmasküsitluse funktsiooniks tunnistajast lähtuva tõendi esitamine, teisesküsitlus aga täpsustab, täiendab ja kontrollib esmasküsitlusel antud ütlusi. Seetõttu on esmasküsitlus kui presentatsioon kohtule, mis eeldab koostööd tunnistaja ja küsitaja vahel. Efektiivse esmasküsitluse eeldus on, et nii tunnistaja kui ka

küsitlaja teavad, mille kohta küsima hakatakse, ja suures plaanis, millised on vastused, mida tunnistaja annab. Sestap sätestatakse, et „ülejäanud kohtumenetluse pooled“ ehk need kohtumenetluse pooled, kes ei kutsunud tunnistajat kohtusse oma tunnistajana, on kõik teisesküsitlajad. Just teisesküsitluse kord on mõeldud selle jaoks, et potentsiaalselt põiklevalt või vaenulikult tunnistajalt saada kätte tõendusteave, mida tunnistaja ise vabatahtlikult ei paku, ning esile tuua võimalikud ebakohad ja vastuolud ütlustes või tunnistaja ütluste ja muude tõendite vahel.

Punkt 132. Lisatava lõike 2¹ eesmärk on vältida vaidlusi teisesküsitluse järjekorra üle, kui kohtumenetluses on palju pooli ning nad küsitlemisjärjekorras kokku ei ole leppinud. Teisesküsitlajate järjekorra kehtestamisel on lähtutud põhimõttest, et esmalt peaksid teisesküsitluses küsimuste esitamise järjekorra saama need kohtumenetluse pooled, kelle huvid eeldatavasti esmasküsitlajaga kõige rohkem ühtivad; seejärel need, kelle huvid eelduslikult on diametraalselt vastupidised, ja lõpuks need, kellel suure tõenäosusega küsimusi ei ole. Nii on näiteks tsiviilkostjaga suures plaanis sarnased huvid ka süüdistataval ja kolmandal isikul, diametraalselt vastupidine positsioon kannatanul, ning prokuratuuri huve tsiviilhagiga seonduv ei puuduta. Samas menetlusseisundis olevate isikute puhul tuleb konkreetne järjekord määrata kohtul ning selle korraldusliku küsimuse peaks kohus lahendama eelmenetluses.

Punkt 133. Kehtiv seadus ei käsitle seda, kas risküsitlust saab osadeks jaotada (näiteks tunnistajat küsitleda ühe kuriteo kohta esmaspäeval ja sama tunnistajat küsitleda teise kuriteo kohta neljapäeval), samuti ei ole selge, kuidas tuleks toimida juhul, kui kohtumenetluse poolel tekib protsessi käigus ootamatult vajadus juba üle kuulatud tunnistajat küsitleda mingite asjaolude kohta, mis esialgu ei tundunud asjakohased. Lisatav lõige 4¹ sätestab tegutsemisjuhise kahe juhtumi puhuks: esmalt selleks juhtumiks, kui tunnistaja oskab ütlusi anda erinevate asjaolude kohta, kuid selleks, et kohtumenetluse poole positsiooni paremini mõista, on otstarbekas tunnistajat küsitleda mitmes osas. Kohus peaks eelmenetluses endiselt võimalikult vältima isikute korduvat kohtusse kutsumist, kuid asjaosaliste mugavusest olulisem on siiski see, et tõendite esitamine toimiks kohtule kõige paremini mõistetaval ja hoomataval viisil. Sestap, kui pool kohtule põhjendab, miks on tunnistaja küsitlemine mitmes jaos otstarbekas, ei peaks kohus jäigalt kinni hoidma tunnistaja ühekordse väljakutsumise põhimõttest.

Teine olukord, mida lisatav lõige 4¹ reguleerib, on see, kus pool on oma risküsitlusvooru ammendanud, kuid edasise teiste küsitlajate poolt läbi viidud risküsitluse käigus tuleb ilmsiks uus teave, mis oluliselt mõjutab ka seda poolt, kelle küsitlemiskord juba möödunud on. Näiteks võib kriminaalasjas olla mitu süüdistatavat ning kui esimene kaitsja on oma küsimused esitanud, võib teise kaitsja küsimusele antud vastustest ilmnedä mingit sellist uut teavet, mille kohta esimesel kaitsjal ei olnud põhjust küsimusi esitada. Eelnõu kohaselt saab kohus sellises olukorras anda poolele võimaluse väljaspool oma järjekorda hädavajalike küsimuste esitamiseks analoogiliselt sama paragrahvi lõikega 1¹. Soovides väljaspool oma järjekorda tunnistaja täiendavaks risküsitlemiseks võimalust saada, tuleb poolel kohtule põhjendada, millised olulised kohtumenetluse poole huvid ilma täiendava küsitlusvõimaluseta kahjustada saaksid ning miks ei olnud kohtumenetluse poolel võimalik kõiki küsimusi õigeaegselt esitada.

Punkt 134. Muudatuse eesmärk on piirata kohtu liigset aktiivsust kriminaalasja üldmenetluses ning samas sätestada, et ka küsimused kohtu poolt on osaks risküsitluse protseduurist, st kohtu küsimustele antud vastused moodustavad osa tõendikõlblikest tunnistaja ütlustest. Võistleva kohtumenetluse lähtekohaks on see, et kohus lahendab asja poole poolt tõstatatud ulatuses ja tuginevalt poolte esitatud tõenditele ning kohtul endal ei ole kohustust omalt poolt tõendeid juurde koguda. Kohtu uurimisvõimaluste selline piiratus on põhjendatud sellega, et kohus ei ole

uurija, vaid on otsustaja ning tema tegevus ei pea üksnes sisuliselt olema erapooletu, vaid peab ka erapooletu välja nägema. Praktikast on osad kohtunikud selle rolli hästi omaks võtnud, kuid teisalt on ka neid kohtunikke, kes on protsessis märgatavalt aktiivsemad, kui nende roll KrMS § 14 lõike 1 järgi ette näeb. Ka Riigikohus on korduvalt märkinud, et tõendite esitamise kohustus on võistlevas menetluses pooltel, kohus iseseisvalt tõendeid ei kogu, peab aga asja õiglaselt ja erapooletult lahendama.¹³ Seetõttu on Riigikohus ka kirjutanud, et kohtule ei saa ette heita, kui ta oma tõendite kogumise õigust võistlevas menetluses ei kasuta¹⁴, pigem on probleemne see olukord, kus kohus asub süüdistuse tõendite puudulikkust omalt poolt korvama.¹⁵ Kummatigi on siiski küsimusi, mille esitamine kohtu poolt võib olla kohane ka võistleva menetluse loogikat arvestades. Eelkõige puudutavad need küsimused kriminaalmenetluse asjaolusid. Küsimusi, mille eesmärk on muuta süüdistuse alusfaktide esinemine või puudumine rohkem või vähem tõenäoliseks, ei peaks kohus esitama, kuivõrd võiks muidu kergesti minetada oma erapooletu õigusemõistja rolli.

Punkt 135. Muudatus tehakse, kuna vastu võetud asitõendite ja dokumentide näitamise ja tunnistaja küsitlemise kohta lisatakse eraldi täiendav lõige.. Nimelt on praktikast tekkinud vaidlusi kehtiva lõike 2 sõnastuse pinnalt, mis osade advokaatide ja prokuröride meelest justkui näeks ette, et muude tõendite kohta tohib küsitleda vaid seda tunnistajat, kelle riskküsitluse käigus tõendit kohtule esitatakse. See tõlgendus ei vasta KrMS § 288 lõike 9 eesmärgile, milleks on üldiselt riskküsitluse käigus teiste tõendite esitamise ja muude tõendite kohta küsimuste esitamise lubamine ja seeläbi tõendite omavahel konteksti asetamine. Seetõttu ongi senine lõike 9 punkt 2 ümber sõnastatud selliselt, et riskküsitluse käigus saab pool esitada kohtule asitõendeid ja dokumente ja selles sisulist muutust võrreldes kehtiva sõnastusega ei ole.

Punkt 136. Muudatuse eesmärk on välistada senise KrMS § 288 lõike 9 punkti 2 väärtõlgendus ning sõnaselgelt väljendada, et lisaks punktis 1 sätestatud võimalusele tunnistaja küsitlemisel tõendiks mitte olevaid näitlikke abivahendeid kasutada, on võimalik riskküsitluse käigus näidata tunnistajale ja kohtule ka juba kohtule esitatud ja vastu võetud asitõendeid ja dokumente ning tunnistajat nende kohta küsitleda. Praktikast on sage see, et kohtule esitatakse esmalt kirjalikud tõendid, seejärel aga seotakse kirjalikud tõendid tunnistajaütluste abil arusaadavaks tõendikogumiks, kus kirjalike tõenditega tuttavad tunnistajad saavad kohtule selgitada nende tõendite tähendust ja omavahelisi seoseid, aga samuti kinnitada tõendi päritolu või käitlusahelat. Uue punkti lisamine muudab reegli selgemaks ja väljendab koostoimes punkti 2 muudetud sõnastusega seadusandja eesmärki paremini.

Punkt 137. Kehtivas õiguses sisalduv reegel on riskküsitluse käigus tunnistaja ütluste andmisest keeldumise korral põhjendamatult drakooniline. Nimelt nähakse ette, et kui tunnistaja riskküsitlusel küsimusele vastamisest keeldub, tuleb riskküsitlus kohustuslikult katkestada ning senise riskküsitluse käigus antud ütlused saavad tõendiks olla vaid poolte nõusolekul. See reegel ei ole ratsionaalne. Esmalt võib tunnistajal olla mõnele küsimusele vastamiseks seadusest tulenev alus. Teiseks on aga kehtiva § 288 lõikes 10 silmas peetud olukord, kus tunnistaja keeldub vastamast vaid näiteks kaitsja küsimustele, olenemata vastamisest keeldumise alusest, eelkõige tunnistaja usaldusväärsuse, mitte aga riskküsitlusel antud ütluste lubatavuse küsimus. Põhjendamatu ja praktikast teostamatu on kohtus juba kõlanud ja kohtu teadvusesse sööbinud tõendi tagantjärele n-õ tühistamine või kustutamine näiteks üksnes seetõttu, et tunnistaja keeldus riskküsitlusel mõnele vastaspoole küsimusele vastamast. Seetõttu tunnistatakse KrMS § 288

¹³ Vt nt RKKKo 3-1-1-91-07.

¹⁴ Vt nt RKKKo 3-1-1-89-06 või 1-18-437.

¹⁵ RKKKo 3-1-1-7-14.

lõige 10 kehtetuks ning uus reegel osalise küsimustele vastamisest keeldumise puhuks kehtestatakse KrMS § 289¹ lõikes 3.

Punkt 138. Senise § 288² sisu on üle viidud § 288 lõigetesse 1¹ ja 1².

Punkt 139. Muudatuse eesmärk on muuta riskküsitlus sujuvamaks ja anda küsitlejale paremad võimalused tunnistaja ütluste usaldusväarsuse kontrollimiseks. Probleeme KrMS § 289 kehtiva sõnastusega on mitu.

Esiteks nõuab kehtiv sõnastus kohtueelsel menetlusel antud ütluste avaldamise eeltingimusena kohtu hinnangut, kas tunnistaja riskküsitlusel antud ütluste ja varem antud ütluste vahel esineb vastuolu. Seda hinnangut kohus aga ei saa enne anda, kui talle on avaldatud, mida tunnistaja kohtueelses menetluses rääkis. Nii tekib surnud ring, mida praktikas on lahendatud kolmel viisil. Harilikult kohus lihtsalt usub usaldusväarsuse kontrollimiseks kohtueelses menetluses antud ütluste avaldamise ettepaneku teinud poole väiteid vastuolu esinemise kohta ja lubab väidetavalt vastuolu sisaldavad ütlused avaldada, jättes seaduses sätestatud eelkontrolli tegemata. Teine variant, mis viimasel ajal on õnneks praktikas harvemaks muutunud, on see, et kahe toimiku süsteemi eirates nõuab kohus KrMS § 289 eelduste kontrollimiseks endale kogu kohtueelses menetluses läbi viidud ülekuulamise protokoll. Kolmas variant on see, et ütluste avaldamist taotleval pool jutustab taotlust esitades kohtule (ja tunnistajale) oma sõnadega tunnistaja varasemad ütlused ümber ning kohus seejärel annab avaldamiseks loa (või ei anna luba, kui leiab, et vastuolu ei eksisteeri). Kõigi kolme variandi ühine joon on muu hulgas ka enne ametlikku avaldamist mõnikord kümnete minutite pikkune vaidlus vastuolu olemasolu või puudumise üle, mille vältel tunnistaja seisab tunnistajapuldis ning mõtleb, kuidas end võimalikult vastuolust välja keerutada.

Kehtiva reegli teine probleem on see, et usaldusväarsuse kontrollimiseks lubatakse avaldada vaid vastuolulisi väiteid sisaldavaid dokumente ja andmekandjaid. Kui tunnistaja ütluste usaldusväarsus on näiteks vastaspoole poolt küsitluse käigus kahtluse alla seatud väitega, et tema kohtus antud ütlused on hiljutine väljamõeldis, võib usaldusväarsuse kontrollimiseks olla hoopis olulisem avaldada neid tõendeid, mis näitavad tunnistaja ütluste järjekindlust, st pole mitte vastuolus, vaid hoopis kooskõlas riskküsitlusel antud ütlustega. Samuti on praktikas ette tulnud olukordi, kus tunnistaja ütluste usaldusväarsuse kontrollimiseks oleks vaja näidata, et varem, kui tunnistaja oleks loogiliselt pidanud asjaolu mainima, jättis ta selle mainimata. Sellisel juhtumil ei ole asjaolu puudumist võimalik mingi konkreetse lõigu avaldamisega näidata, vaid kohtule tuleks avaldada terve dokument, mis oleks mitte üksnes põhjendamatult ajakulukas, vaid ka avaks ukse tõendikõlbmatule materjalile.

Kolmas probleem on sõnastuslik, kuid reedab tegelikult kontseptuaalset läbimõtlematust: kehtiv seadus räägib „tunnistaja usaldusväarsusest“, ent tunnistaja üldine usaldusväarsus ei ole psühholoogiateaduse seisukohtade kohaselt mõisteliselt korrektne. Õige oleks rääkida tunnistaja ütluste kui tõendi usaldusväarsusest, kuivõrd samast tunnistajast võib lähtuda erineva usaldusväarsusega ütlusi (nt seoses sellega, et ühel juhul tunnistaja nägi toimuvat selgesti ja lähedalt, teisel juhul aga kaugelt, pimedas ja vilksamisi).

Lõike 1 uus sõnastus tähendab esiteks, et kohtumenetluse pool ei pea tunnistajat riskküsitledes enam tunnistaja ütluste usaldusväarsuse kontrollimiseks tunnistaja varasemate väidete avaldamiseks kohtu eelnevat luba küsima, vaid võib küsitluse käigus ise tsiteerida tunnistaja varasemaid väiteid sisaldavaid dokumente (sh menetlusedokumente, kus tunnistaja varasemad väited on dokumenteeritud) ja andmekandjaid. Teiseks annab lõike 1 uus redaktsioon võimaluse tunnistajat küsitleda tema kõikide varasemate väidete kohta olenemata sellest, kus need väited sisalduvad. Lisaks kohtueelses menetluses antud ütlustele võib tunnistaja olla näiteks kirjutanud

mõne kohtuvälise seletuskirja või on hoopiski päevikut või blogi pidanud või tuttavale sõnumi saatnud, mis võimaldaks hinnata tema risküsitlusel antud ütluste usaldusväärsust. Seaduse senises sõnastuses oli mitte-menetluskirjades sisalduvate väidete kasutamise kohta lõige 3. Kohtule ja vastaspoolele jääb jätkuvalt kontroll selle üle, et pooled ei esitaks asjakohatut materjali ega ajaks tunnistajat segadusse. Küsitaja vastaspool saab asjakohatute tsitaatide vastu esitada vastuväite. Samuti on sätestatud, et avaldada ja küsitleda võib ainult nende varasemate väidete kohta, mille sisuks olevate asjaolude kohta tunnistaja on juba risküsitlusel ütlusi andnud. Seda seetõttu, et vastasel juhul ei oleks enam tegemist tunnistajate varasemate väidete avaldamisega tema ütluste usaldusväärsuse kontrolliks. Seadus ei nõua, et tunnistajale antaks võimalus selgitada vastuolusid või erinevusi tema kohtus antud ütluste ja varasemate muu sisuga väidete vahel. Kordusküsitlusel on aga vastuolude kohta selgitusi nõudvad küsimused kahtlemata asjakohased. Samuti on vastaspoolel võimalik esitada vastuväide küsimustele, mis justkui tsiteerivad tunnistaja varasemat väidet, kuid teevad seda valesti või ei ole piisavalt spetsiifilised selles, kust tunnistaja varasem kohtuvälise väide pärineb.

KrMS § 289 alusel usaldusväärsuse kontrolliks avaldatud tunnistaja varasemate väidete tõenduslik tähendus jääb samaks: need on kohtule küll aluseks tunnistaja usaldusväärsuse hindamisel, kuid ei oma iseseisvat tõenduslikku tähendust tõendamiseseme asjaolude tuvastamisel. Sellele viitab jätkuvalt seaduse sõnastuses olev fraas „usaldusväärsuse kontrollimiseks“. Teisisõnu, võrreldes kehtiva õigusega ei laiendata ega kitsendata selle muudatusega võimalust kohtuväliseid avaldusi kasutada tõendamiseseme asjaolude tõendamiseks.

Punkt 140. Kehtetuks tunnistatavate lõigete sisu on üle kantud lõigetes 1 ja 4.

Punkt 141. Muudatusega parandatakse senine vigane sõnastus, mis viitab justkui tunnistaja kui inimese usaldusväärsuse kontrollimisele, ning viiakse see kooskõlla Riigikohtu praktika¹⁶ ja teadusliku arusaamisega ütluste usaldusväärsusest. Samuti võimaldatakse muudatusega ütluste usaldusväärsuse rehabiliteerimiseks teise tunnistaja ülekuulamist varasemate kooskõlaliste väidete kohta, mida seadustiku kehtiv sõnastus ette ei näe.

Punkt 142. Muudatus reguleerib juhtumit, mida seni on reguleerinud KrMS § 288 lõige 10, mis tunnistatakse kehtetuks. Kui senine regulatsioon nõudis risküsitlusel antud ütluste tervikuna kõrvalejätmist ja andis rohelise tee kohtuväliste ütluste avaldamisele ka üksnes juhul, kui tunnistaja risküsitlusel keeldus vastamast üksikule küsimusele, siis eelnõu kohaselt on reaktsioon tunnistaja keeldumisele paremini vastavuses menetluses toimunuga ja ülejäänud KrMSi loogikaga. Nimelt, kui tunnistaja risküsitlusel keeldub mõnele küsimusele vastamast, tekib küsitajal õigus avaldada just need kohtueelses menetluses antud ütlused, mis sisaldavad vastust sellele konkreetsele küsimusele. Muus osas puudub põhjus tunnistaja kohtueelses menetluses antud ütlusi avaldada. Tunnistaja keeldumine risküsitlusel mõnele küsimusele vastamisest võib küll tekitada kahtlusi tunnistaja ütluste usaldusväärsuses, kuid seda kahtlust kohus saabki hinnata. Tunnistaja keeldumise korral küsimustele vastamast on tema kohtueelses menetluses antud ütluste avaldamise protseduur sarnane kehtiva seaduse alusel tunnistaja ütluste usaldusväärsuse kontrolliks ütluste avaldamisega: pool peab avaldamiseks saama kohtu loa, kohus aga kuulab ära ka vastaspoole seisukoha ja avaldatavate ütluste ulatus piiritletakse enne avaldamist. Seejärel saab pool, kes avaldamist taotles, need ütlused ette lugeda või anda kohtule üle ülekuulamiseprotokollis, milles avaldamisele mitte kuuluvad osad on kinni kaetud. Ütluste avaldamise otsustamisel kontrollib kohus KrMS § 291 lõike 3 tingimuste täidetust. Kui tunnistaja

¹⁶ RKKKo 3-1-1-131-13.

aga üldse keeldub ütluste andmisest risküsitlusel, tuleb kohaldamisele KrMS § 291 lõike 1 punkt 3.

Punkt 143. Muudatuse eesmärk on seadustada võimalus ka täisealise, kuid oma vaimse tervise häire või puude tõttu haavatava tunnistaja korduva ülekuulamise vältimiseks. Riigikohus oma lahendis asjas 1-12-1247 on tähelepanu juhtinud, et kehtiv seadus ei sisalda selgesõnalist võimalust puudega või psüühikahäirega täisealise tunnistaja kohtueelses menetluses ülekuulamiseks ja ülekuulamise videosalvestise kasutamiseks risküsitlemise asemel, ehkki väljakutsed selliste tunnistajate kohtus risküsitlemisel on samasugused, nagu kehtivas seaduses märgitud alaealiste tunnistajate puhulgi.

Lõikes 1 on peamine muudatus punktis 3. Eelnõu kohaselt laieneb lõikes 1 sätestatu edaspidi ka täisealistele tunnistajatele, kellel on kohtus ütluste andmist takistav psüühikahäire, kõne-, meele- või vaimupuue. Mitte kõik puuded ja häired ei ole aluseks tunnistaja kohtusse kutsumata jätmiseks – see, et kohtus ütluste andmine ei oleks häire tõttu võimalik või ohustaks oluliselt tunnistaja enda tervist, tuleb iga kord eraldi tuvastada. Näiteks depressioon või kerge vaimne alaareng on küll normist hälbivad tervises seisundid, kuid ei takista kohtus ütlusi anda. Vaidluse korral tunnistaja kohtukõlblikkuse üle peaks kohus alati kaaluma kolme aspekti. Esiteks tuleb kindlaks teha, kas tunnistaja puue üldse võimaldab tal tunnistajaks olla, st asjaolusid tajuda, mäletada, taasesitada ja eristada tegelikkust väljamõeldistest. Teiseks tuleb küsida selle järele, kas tunnistaja küsitlemine kohtus oleks põhimõtteliselt võimalik mingite spetsialistide või abivahendite abil, näiteks kaasates viipekeele tõlgi või kasutades arvutiklaviatuuri, mille abil tumm tunnistaja saab ennast väljendada. Kolmandaks tuleb kaaluda kohtus ütluste andmise kahjulikku mõju tunnistaja tervisele. KrMS § 290¹ kohaldamine poolte nõusolekut ei eelda ning selle rakendamine tähendab konfrontatsiooniõiguse riivet ja eeldab muu hulgas KrMS § 15 lõike 3 kohast analüüsi. Poolte nõusolekul on tunnistaja kohtus küsitlemine võimalik asendada tunnistaja kohtueelses menetluses antud ütluste avaldamisega ka kehtiva KrMS § 291¹ alusel.

Lõikes 2 tehtud muudatus on seotud paragrahvi kohaldamisala laiendamisega täisealistele isikutele.

Punkt 144. Lisatud lause on üle toodud sama paragrahvi lõikest 3, mis tunnistatakse kehtetuks. Sisu jääb samaks.

Punkt 145. Lõigete 3 ja 4 kehtetuks tunnistamine on seotud KrMS § 288 muutmisega. Süüdistatavat käsitletakse kaitse tunnistajana ning seega eelnõukohase KrMS § 288 lõike 2¹ punkti 2 kohaselt on süüdistatava teisesküsitlejateks kõigepealt teiste süüdistatavate kaitsjad, seejärel prokurör ja viimaks kannatanu, tsiviilkostja ja kolmas isik. Kohtu küsitlusõigust reguleerib KrMS § 288 lõige 6.

Punkt 146. Muudatuse eesmärk on täpsustada tõendi avaldamise kohustuslikku ulatust ja sellega vältida asjakohatu materjali esitamisega aja raiskamist kohtuistungil. Praktikas on tekkinud probleeme seoses sellega, et kohtumenetluse pooled avaldavad kohtuistungil ettelugemise või seinale kuvamise teel mahukaid kirjalikke tõendeid, millest tõendiväärtuslik on vaid murdosa, sealjuures täpsustamata, milline osa. Samuti on probleemiks tõendi avaldamise meetodi halb valik: lehekülgede viisi mõnd pikka dokumenti seinale kuvades või tabeleid ette lugedes ei õnnestu tõendi sisu tõenäoliselt kohtuni efektiivselt viia ning kohtuistungil aega kulutatakse ebaratsionaalselt. Ehkki mõnigi kord on väidetud, et tõendite avaldamise võiks üldse ära jätta ning kõik kirjalikud tõendid ja andmekandjad kohtule kohe pakina üle anda, et kohus siis saaks neid oma prima äranägemise järgi uurida, tuleb siin siiski silmas pidada ka kohtumenetluse avalikkuse põhimõtet: kohtusaalis viibival pealtvaatajal peab samuti olema mõistetav, millise

sisuga tõendeid kohtule esitatakse. Seda on oluliseks pidanud ka Riigikohus.¹⁷ Muudatusega jäetakse seadusest välja viide tõendi ettelugemisele, mida seni on sageli käsitatud nõ vaikimisi eelistatud viisina tõendi avaldamiseks. Pool peab hindama, kuidas oleks tõendist lähtuv teave kõige paremini kohtu ja pealtvaatajate jaoks hoomatav – sageli võib olla põhjendatud hoopis tõendi refereerimine või seinale kuvamine. Seejuures tuleb tõendi avaldamisel lähtuda sellest, millist tõendusteavet kohtuni soovitakse viia ning tõend avaldada üksnes asjakohases ulatuses. Argumendid stiilis, et kohtule esitati tõendina leping, aga avaldati üksnes kolm lepingupunkti, mis on asjas olulised, mistõttu lepingu viimasel lehel olevad allkirjad ja lepingu sõlmimise kuupäev justkui ei olekski teave, millele kohus tohib tugineda (ehkki kohtumenetluse kestel pole keegi väitnud, et leping pole sõlmitudki), on pigem otsitud ja pahatahtlikud, mis toovad kaasa menetluse venimise. Sellist kaanest kaaneni avaldamist ei nõua ka Riigikohtu praktika (siin on põhiliseks teednäitavaks lahendiks RKKKo 3-1-1-90-11). Teisalt tuleneb muidugi Riigikohtu praktikast ka nõue, et tõendit esitades tuleb poolel nii kohtule kui ka teistele pooltele arusaadavalt viidata, miks tõendit esitatakse (ja seega ka seda, milline osa avaldatavast tõendist oluline on). Kui tõendi esitaja vastaspool leiab, et tõendit avaldatakse liiga kitsas mahus või kontekstist väljas, on Riigikohus märkinud, et vastaspoolel on võimalus tõendit uuesti avaldada või eksitava avaldamise vastu protestida (RKKKo 3-1-1-90-11). See ei tähenda, nagu mõnel pool näha on, et vastaspool peaks saama dikteerida tõendit esitava ja avaldava poole jaoks seda, millises mahus ja millisel viisil pool oma tõendeid avaldama peaks (see on olnud nähtavasti mõne kaitsja võimalus prokuröre kiusata), kuid juba esitatud ja vastaspoole avaldatud tõendit on poolel endal võimalus veelkord avaldada kindlasti hiljemalt oma tõendite esitamise voores. Muudatus hakkab tööle koos lõike 3¹ lisamisega, mis annab kohtule võimaluse sekkuda tõendite ebaotstarbekasse avaldamisse.

Punkt 147. Riigikohus on kohtuasjades nr 3-1-1-47-15 ja 3-1-1-90-11 märkinud, et tõendi avaldamise ulatuse ja viisi valib pool, kes tõendi kohtule esitab, ning tõend tuleb avaldada ulatuses, milles pool tõendile soovib tugineda. Seega on eelkõige just poole otsustada, millises mahus ja millisel viisil tõendit avaldada, kuivõrd selle tõendi kohtule presenteerimise tulemus määrab ära, kas poole presentatsioon on kohtule arusaadav ja veenev. Üldpõhimõte jääb sellisena ka edaspidi paika.

Muudatuse eesmärk on anda kohtule võimalus ilmselgelt ebaotstarbeka ajakasutuse puhul tõendi avaldamise protsessi suunata ja juhul, kui pool tõendit avaldab viisil, mis ei aita kaasa selle tajumisele või tõendi tähenduse mõistmisele, saab kohus ise määrata, kuidas konkreetne tõend avaldatakse selliselt, et tagatud oleks nii kohtupidamise avalikkus kui ka menetlusressursi ratsionaalne kasutamine. Kohtu sekkumine on siin siiski pigem äärmuslik abinõu ajakasutuse normaliseerimiseks. Kuna pooltel on võistlevas menetluses tõendite esitamise ja kohtu veenmise ülesanne ja nende valikute tagajärgedega peavad samuti pooled edasi elama, tuleb pooltele anda ka vabadus valida parim viis oma ülesande täitmiseks ning kohtu sekkumine on õigustatud vaid siis, kui pool on selgelt saamatu või pahatahtlik.

Punkt 148. Muudatuse eesmärk on lahendada sageli tekkiv küsimus sellest, millises menetluse etapis saab pool esitada tõendeid, mida ta süüdistus- või kaitseaktis üles andnud ei ole. Konkureerivaid võimalusi on kaks: KrMS § 286¹ sätestab selliste tõendite vastuvõtmise üldised tingimused kogu kohtumenetluse kohta. KrMS § 297 lõige 1 aga sätestab, et täiendavate tõendite esitamine peaks toimuma pärast seda, kui kõik muud tõendid on kohtus juba esitatud ja uuritud. 2021. aasta maikuus Riigikohtu juures võistleva menetluse küsimuste arutamiseks kokku kutsutud ümarlauast osavõtjad jõudsid järeldusele, et KrMS § 286¹ reguleerib tõendite esitamist

¹⁷ Vt RKKKo 3-1-1-47-15 või 3-1-1-90-11.

olukorras, kus vajadus selle järele tekib ajal, mil poole enda tõendite esitamise voor on veel käimas. KrMS § 297 alusel aga saab pärast seda, kui poole oma voor on juba läbi, pool täiendavaid tõendeid esitada alles siis, kui kõik muud tõendid on esitatud.

Sellele vaatamata on praktikas kahe täiendavate tõendite kogumise ja esitamise korra osas jätkuvalt segadus ning kohtunikud keelduvad isegi täiendavate tõendite kogumise taotlust kuulamast enne kõikide asjas üles antud tõendite esitamist. See toob kaasa viivitusi protsessis eriti siis, kui täiendava tõendi kogumise vajadus on selge juba poole enda tõendite esitamise etapis ja tõendi saamiseks kulub aega (nt on vaja teha EIO või määrata ekspertiis). Puudub põhjus, miks pool ei peaks neid taotlusi esitama ja kohus ei peaks neid taotlusi lahendama esimesel võimalusel. Seetõttu muudetakse KrMS § 297 sõnastust ja sätestatakse, et kohtumenetluse poole taotlusel võib kohus täiendava tõendi kogumise või uurimise määrata igal ajal kohtumenetluse käigus, sellega kaotades seni kehtinud sõnastuses eksisteerinud näiliku erisuse KrMS §-de 297 ja 286¹ vahel. Muudatuse kohaselt saab pool taotluse täiendava tõendi kogumiseks ja uurimiseks esitada igal ajal kohtuliku arutamise kestel ning kohus peaks taotluse lahendama esimesel võimalusel, soovitatavalt nii, et ei lõhutaks ära poole tõendite esitamise vooru. Kohtu õigus ise omal algatusel täiendavaid tõendeid koguda on võistleva menetluse üldise loogikaga ühitatav väga piiratud juhtumitel, nagu ka Riigikohus on märkinud, ning muudatusega kohtu õigust omal algatusel tõendite kogumist ette võtta ei laiendata.

Punkt 149. Muudatuse eesmärk on täpsustada KrMSi § 297 alusel kohtu poolt välja nõutud täiendavate tõenditega toimimise viis. Praktikas on tekkinud segadus, kelle kätte peaksid laekuma tõendid, mille kogumise kohus määrab KrMS § 297 lõike 1 alusel (eelkõige dokumentaalsed tõendid ja andmekandjad). Ühelt poolt on tõendite kogumine määratud kohtumenetluse käigus ja seega peaksid ka tõendid justkui kuuluma juba kohtule. Teisalt ei muuda tõendite hilisema kogumise määramine ei tõendamiskoormuse jaotust ega ka seda, milline on poolte ja milline kohtu roll menetluses. Seetõttu sätestataksegi, et tõendid, mille kogumise kohus määrab poole taotlusel, tuleb tõendite valdajal edastada otse sellele kohtumenetluse poolele, kelle taotlusel tõendi kogumine määrati. Poolel on seejärel võimalus ise otsustada, kas tõend kohtule esitada või mitte. Selleks peaks kohus juba tõendite kogumiseks tehtavas määruses ette kirjutama, kuidas tõend tuleb edastada, et see ei tuleks kohtu kätte, vaid liiguks otse poole kätte. Kohtu enda algatusel kogutud tõendid peab kohus kohe kättesaadavaks tegema ka pooltele, prokuratuuri taotlusel kogutud tõendid tuleb prokuratuuril viivitamata teha tutvumiseks kättesaadavaks ka teistele kohtumenetluse pooltele. See järgib prokuratuuri kohustust jagada kõikide kohtumenetluse pooltega ka kogu kriminaaltoimiku materjali olenemata sellest, kas prokuratuur ise konkreetset tõendit kohtule esitada kavatseb.

Punkt 150. Muudatuse eesmärk on muuta kohtuvaidluste pidamise kord ratsionaalsemaks ja anda kohtule võimalus kohe vältida ajaraiskamist. Seni Eesti kohtumenetlustes kohtuvaidlustele ajaliste piirangute seadmist ei ole kasutatud, ehkki mujal maailmas on ajapiirangute seadmine osa kohtu isekorraldusõigusest ning mõnel pool ka menetlusreeglites otsesõnu kirjas¹⁸. Praktikas on eriti mahukate kohtuasjade puhul tekkinud probleem, et kohtukõnede pikkus ületab kaugelt inimeste tähelepanu- ja mäluvõime ning kujutab endast päevade kaupa eelnevalt kirja pandud teksti ettelugemist, mille eesmärk on peasjalikult kirjapandud tekst protokollis saada ning KrMS § 300 lõike 3 kohaselt saada võimalus kõne tekst kohtule esitada, et kohtul oleks võimalik kõnest

¹⁸ Vt nt North Carolina Gen. Stat. 7A-97, mille kohaselt võib kohus poole lõpukõne piirata mitte lühemaks kui kahe tunni pikkuseks, Mass. R. of Crim. P. 24(a)(2), mille kohaselt lõpukõne pikkus on pool tundi, kuid kohus võib seda asja iseloomu silmas pidades pikendada või lühendada (<https://www.mass.gov/rules-of-criminal-procedure/criminal-procedure-rule-24-opening-statements-arguments-instructions-to-jury>).

soovi korral sobivaid tekstijuppe kohtuotsuses kasutada. See poolte soov kohut enda kasuks otsuse tegemisel maksimaalselt aidata on mõistetav ja ka menetlusökonoomia seisukohast igati tervitatav, kuid kohtukõne on seeläbi muutunud päevi kestvaks katsumuseks või lihtsalt mõttetuks ajaraiskamiseks. Muudatustega antakse kohtule ja pooltele võimalus muuta kohtuvaidluste pidamine ratsionaalsemaks

Lõige 4 annab kohtule võimaluse pooltele ette öelda, millele peaks kohtukõnedes keskenduma. See praegu vaid kõrgema astme kohtutes kasutatav praktika peaks andma kohtumenetluse pooltele mõningast tagasisidet, mis aitab kohtuvaidluseks paremini valmistuda ja väldib olukorda, kus pooled kohtukõnes räägivad asjadest, mis kohtu jaoks üldse probleeme ei valmista ja rääkimist ei vääri. Kohtuasja mahust ja keerukusest lähtudes saab kohus pooltega konsulteerides ka määrata kohtukõnede jaoks ajapiirangu, mis peaks aga kindlasti olema mõistliku pikkusega, et see ei kujutaks endast poole menetluslike õiguste põhjendamatu riivet. Kohtu kohustus, ükskõik kui tüütu see ei tunduks, on pooled ära kuulata. Ajapiirang tuleb pooltele teada anda piisavalt varakult, et pooled saaksid seda arvestada kohtukõnede ettevalmistamisel. Kohtuvaidluse eel on kohtul samuti võimalus teha korraldused selles, kas ja millises mahus kohus võtab pooltelt lisaks kohtukõnede vastu kirjalikke seisukohti. Kui kohtuasi on lihtsamat laadi või väikese mahuga, võib kirjalike seisukohtade läbitöötamine olla kohtu jaoks tarbetult koormav ja põhjustab tarbetuid lisakulusid, mis tulenevad advokaatide tööajast, mis seisukohtade koostamisele kulub. Sestap võivad pooled küll taotleda võimalust kirjalike seisukohtade esitamiseks, kuid kohtul on võimalus kirjalikest seisukohtadest keelduda.

Lõige 5 sätestab, et kirjalike seisukohtade esitamise võimaldamisel tuleb kohtul anda kirjalike seisukohtade esitamiseks selline tähtaeg, mis võimaldab pooltel vastaspoole kirjalike seisukohtadega tutvuda. See on vajalik selleks, et kohtukõned saaksid koostatud juba kirjalikult esitatut arvestades ja kohtuvaidluses saaksid pooled tõesti ka üksteise seisukohtadele vastu vaielda. Nii saaks kohtusaalis toimuda sisuline kontsentreeritud dispuut poolte vahel, mis aitaks kohtul otsusele jõuda.

Punkt 151. Muudatusega parandatakse kehtivas seadus tekstis olev lünk: kehtiv sõnastus kolmandale isikule kohtuvaidluses sõnajärge ette ei näe, kuid kohtumenetluse poolena peaks kolmas isik kindlasti sõna saama. Kuna nii tsiviilkostja kui ka kolmanda isiku huvid võivad olla suunatud süüdistatava süüstamisele, on otstarbekas anda kolmandale isikule sõna enne seda, kui kõneleb kaitsja.

Punkt 152. Muudatus tehakse seetõttu, et eelnõu kohaselt saab kohus õiguse seada kohtukõnele ajalise piirangu.

Punkt 153. Säte on üle viidud § 268 lõikeks 8. Prokuratuuri loobumine süüdistusest on jätkuvalt õigeksmõistmise alus.

Punkt 154. Muudatuse eesmärk on suunata pooli ja kohut lahendama tõendi lubatavuse küsimused kohtulikus eelmenetluses või hiljemalt kohtuliku arutamise käigus. Selle tulemusel väheneb ületõendamine ja lühenevad kohtuistungid, samuti vähenevad olukorrad, kus kohtu siseveendumust pääseb mõjutama materjal, mis tegelikult on lubamatu ja ei oleks üldse tohtinud kohtu ette sattudagi. Muudatusega piiratakse kohtu võimalust tõendi lubamatuks tunnistamiseks pärast seda, kui kohus on tõendi vastu võtnud. Edaspidi saab kohus otsuse tegemisel lubamatuks tunnistada üksnes sellise süüstava tõendi, mis on saadud süüdistatava põhiõiguste raske rikkumise tulemusel ja mille lubamatuse aluseks olev asjaolu ei olnud enne kohtuotsuse tegemist teada. Kui kohus otsuse tegemisel tõendi lubamatuks tunnistab, tuleb tõendi esitanud poolele anda võimalus sama asjaolu kohta muid tõendeid esitada. Sama reegel kehtib kogu

kohtumenetluse jooksul. Pool ei pea sellisel juhul kartma, et kohus üllatuslikult tema tõendi lubamatuks tunnistab ja ta siis asjaolu tõendamise võimalusest üldse ilma jääb. See omakorda on eelduseks sellele, et pooled ei peaks tõendeid kohtu ette kokku kuhjama võimaliku väljaarvamise hirmus ning kohtule liiaga tõendite esitamine väheneb.

Samas ei oleks aktsepteeritav lahendus, kus kohus on sunnitud inimese süüdi mõistma ilmselgelt ebaseaduslikult saadud tõendite põhjal, mille lubamatusele pooled mingil põhjusel tähelepanu ei pööranud, kuid mis sai kohtule selgeks kohtuvaidluste või otsuse kirjutamise ajal. Sestap on raske põhiõiguste rikkumisega saadud süüstavate tõendite väljaarvamine kohtule jätkuvalt lubatud, ent kohus peab prokuratuurile andma võimaluse oma tõendamiskohustust täita muude tõenditega, näiteks esitada muid kaudseid tõendeid, mis esialgu jäid esitamata, kuna oli olemas otsene tõend, mille kohus otsustas välja arvata. Kui kohus näeb juba kohtuliku uurimise ajal, et prokuratuuri tõend on lubamatu, ei keela miski kohtul sellele kohtumenetluse poolte tähelepanu pöörata kohtuliku uurimise ajal ning seejärel tõend lubamatuks tunnistada ja jätta vastu võtmata. Sellega saab kerge vaevaga vältida olukorda, kus hiljem tuleb kohtulik uurimine uuendada.

Õigustavaid tõendeid, ehkki lubamatuid, kohus otsuse tegemise faasis omal algatusel välja arvata ei saa. Ehkki tõendi saamisel võib olla rikutud kellegi õigusi, on süütu inimese süüdimõistmine sedavõrd oluline kahju, et selle ärahoidmise vajadus õigustab ka iseenesest usaldusväärsete, kuid seaduserikkumisega hangitud tõendi kasutamist olukorras, kus sellise tõendi väljaarvamist pooled ei ole taotlenud.

Punkt 155. Muudatus parandab segadust tekitava keelekasutuse. „Süüstama“ tähendab õigusekeelsussõnaraamatu järgi süü tõendamist või paljastamist. Seega võib rääkida süüstavatest asjaoludest või tõenditest, mis sisuliselt tähendab, et need asjaolud või tõendid kinnitavad süüdistust. Karistusõiguslik etteheide aga, mida on silmas peetud § 306 lõike 1 punktis 1, on süüdistus – ja prokuratuur mitte ei süüsta süüdistatavat, vaid süüdistab, st esitab etteheite. Kohtuotsuses tulebki lahendada küsimus sellest, kas on aset leidnud süüdistuses kirjeldatud tegu – ja kohtu otsustus väljendab seda, kas süüstavaid asjaolusid ja tõendeid on kohtuliku arutamise käigus kogunenud piisavalt selleks, et süüdistatav süüdi tunnistada.

Punkt 156. Muudatus on tingitud määruskaebuste üldise loogika muutmisest. Kuna kohtuotsuses vigade parandamise määrusega muudetakse kohtuotsust, peab selle määruse vaidlustamine olema määruskaebuse korras võimalik. Muu hulgas on see oluline juhul, kui vigade parandamise määrusega kohus ebaseaduslikult muudab juba tehtud kohtuotsust sisuliselt.

Punkt 157. Kohtuotsuse tegemise koht on ebaoluline teave, mistõttu sellest andmeväljast loobutakse.

Punkt 158. Kohtuliku arutamise käigus võib asjaga olla seotud palju sekretäre ja tõlke, nende puhul on aga tegu tehnilise personaliga, kelle nimed kajastuvad kohtuistungite protokollides. Kuna need inimesed kohtuotsuse sisu eest vastutust ei kannu, puudub ka põhjus nende nimesid kajastada kohtuotsuse päises. Punkti 4 muutmise eesmärk on viia kohtuotsuse päises kuvatavad andmed kooskõlla isikuandmete töötlemise minimaalsuse põhimõttega. Kohtuotsused on Eestis avalikud, kuid puudub vajadus kohtuotsuses kajastada ja avalikustada süüdistatava elukohta, töökohta või õppeasutust. Nii nagu nende andmete avaldamine võib tarbetult lihtsaks muuta süüdistatava vastu eraviisiliste kättemaksuaktsioonide või vaenukampaaniate korraldamist, võib kurjategija seostamine õppeasutuse või ettevõttega mõjuda teenimatult halvasti õppeasutuse või ettevõtte mainele

Punkt 159. Muudatus on keeleline ja korrigeerib seaduses seni esinenud eksliku sõnakastuse – „süüstama“ tähendab õigekeelsussõnaraamatu järgi „süüd tõendama“, ent sätte mõtte kohaselt on silmas peetud hoopiski süüdistamist, st kellelegi mingi teo ette heitmist.

Punkt 160. Kohus peab otsuses selgelt märkima, millistele omaks võetuks tunnistatud asjaoludele kohus otsust tehes tugineb. Punktide järjekord paragrahvis ei tähenda, et samas järjekorras peaks olema asjaolud esitatud ka kohtuotsuses, ega osuta ka mingile prioriteetsuse järjekorrale. Sageli on mõistlik faktiliste asjaolude tuvastamise osa kohtuotsuses alustada hoopis omaksvõetud asjaoludest, et siis ülejäänud, tõendite varal tuvastatud asjaolude käsitlemisega jätkata. Omaks võetud asjaolude kajastamisel tuleb kohtul lähtuda sellest, millises sõnastuses omaks võetud asjaolud on fikseeritud kohtulikus eelmenetluses või kohtulikul uurimisel.

Punkt 161. Sõnastuslik täpsustus. Kohus otsust tehes süüdistust ei muuda, vaid võib kuriteo ümber kvalifitseerida, mistõttu on korrektne rääkida süüdistuse kvalifikatsiooni muutmisest, mitte süüdistuse muutmisest.

Punkt 162. Muudatuse eesmärk on anda prokuratuurile piiratud kaebeõigus lühimenetluses, et soodustada menetlusliigina lühimenetluse kasutamist. Praktikas on maakohtud lühimenetluses teinud lahendeid, millega küll tunnistatakse süüdistatav süüdi (ja sellega elimineeritakse prokuratuuri kaebeõigus), ent kvalifitseeritakse kuritegu materiaaõiguslikult valesti või mõistetakse karistus, mis ilmselgelt ei vasta toimepandud teo raskusele. Kuna prokuratuur süüdimõistvat otsust vaidlustada ei saa ja kaitsja ei ole teenimatult kerge kvalifikatsiooni ja karistuse vaidlustamisest huvitatud, on kohtunikel mugav taoliste lahendite tegemisega oma töökoormust kergendada, prokuratuur aga väldib lühimenetluse kohaldamist neis asjades, kus karistusmäär on oluline. Muudatusega saab prokuratuur kaevata ka süüdimõistva otsuse peale lühimenetluses, kui maakohus on otsust tehes materiaaõigust ilmselgelt väärkohaldanud. See standard jätab maakohtule siiski suurema kaalutusruumi kui üldmenetluses ning võimaldab ringkonnakohtul jätta ilmselgelt põhjendamata läbi vaatamata apellatsioonid, kus materiaaõiguse ebaõige kohaldamine ei ole kohe selge. Muudatus tõenäoliselt süüdistatava jaoks lühimenetluse atraktiivsust märgatavalt ei vähenda, kuna lühimenetluses mõistetatavat karistust peab kohus jätkuvalt vähendama kolmandiku võrra ning ka kehtiva seaduse kohaselt on lühimenetluses mõistetatav karistus kohtuniku otsustada.

Punkt 163. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 164. Lisatav lõige 7 toimib koosmõjus eelnõu kohaselt seadustikku lisatava § 15¹ lõikega 4. Muudatuste eesmärk on vältida olukordi, kus maakohtus toimunud menetlusrikkumise oleks saanud maakohtus parandada, kuid pool oma tähelepanematuses või pahatahtlikkusest jättis rikkumisele reageerimata, et saavutada põhjus kohtulahendi tühistamiseks apellatsioonimenetluses. Sätte kohaselt on apellatsioonis menetlusrikkumisele tuginemise eelduseks, et menetlusrikkumisele juhti vastuväitega tähelepanu juba maakohtus või polnud maakohtus menetlusrikkumisele võimalik tähelepanu juhtida, näiteks toimus menetlusrikkumine kohtuotsuse tegemisel. Jätkuvalt on võimalik kohtulahend vaidlustada KrMS § 339 lõike 1 menetlusrikkumistele tuginevalt ka juhul, kui neile mingil põhjusel maakohtus vastuväidet ei esitatud. Samuti jääb alles võimalus tugineda KrMSi § 339 lõike 1 punktis 12 sätestatud rikkumisele, kui aset leidnud rikkumised eraldi võttes jäeti maakohtus vastustamata (näiteks seetõttu, et ei tundunud olulised), kuid kogumis moodustasid olulise menetlusrikkumise. Seesugune kord kehtib ka näiteks Eesti tsiviilkohtumenetluses (TsMS § 333).

Punkt 165. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 166. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealune määrus on vaidlustatav ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 167. Säte tunnistatakse kehtetuks, kuna kohtuistungite pidamist video vahendusel reguleeritakse edaspidi eraldi üldsättega (§ 14¹). Kohtuistungit võib ka edaspidi pidada videosilla vahendusel.

Punkt 168. Muudatuse eesmärk on sarnaselt maakohtule anda ka ringkonnakohtule võimalus kohtukõnede pikkuse mõistlikuks piiramiseks ja kohtuvaidluse kontsentreerimiseks. Apellatsioonimenetluses on ajaliste piirangute seadmine kohtukõnedele küllaltki levinud praktika ka mujal maailmas (vt nt US Fed. R. App. R 34(b) või The European Court of Human Rights. Questions and Answers for Lawyers (2023), lk 29). Nagu maakohtus tuleb ka ringkonnakohtul kohtukõnede kestuse piiramisel silmas pidada appellatsioonis tõstatatud küsimuste hulka ja keerukust, et mitte võtta pooltelt võimalust kohtu poole pöörduda ja oma seisukohti esitada. Lisaks antakse sõnaselgelt appellatsioonikohtule võimalus ka kohtukõne ajal kõnelejalt küsimusi küsida, et kohtulik arutamine oleks tõhusam. Selline praktika on tavaline paljude riikide kaebekohtutes, KrMS § 360 lõike 3 kohaselt on küsimuste esitamine pooltele lubatud ka asja arutamisel Riigikohtus. Kohtupoolsete küsimuste esitamine aitab kõnelejal keskenduda kohtuasja nendele detailidele, mis kohtu hinnangul on kohtuasja lahendamiseks olulised, vältides olukorda, kus kohtumenetluse pooled ei kõnele kohtu jaoks olulistest õiguslikest küsimustest, kohus aga on sunnitud tõdema, et kohtuistung lisandväärtust asja lahendamise seisukohast ei andnud.

Punkt 169. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealused määrused on vaidlustatavad ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 170. Kohtuliku uurimise ühekülgsus või puudulikkus on kohtule ette heidetav siis, kui see kujutab üksiti olulist kriminaalmenetlusõiguse rikkumist, mis on appellatsioonimenetluses kohtuotsuse tühistamise alusena märgitud punktis 3. Seetõttu tunnistatakse segaduse vältimiseks see alus eraldiseisvana kehtetuks.

Punkt 171. Kui isikule mõistetakse karistus või kohaldatakse mõjutusvahendit, mis ei vasta süüdimõistetud isikule ja toimepandud kuriteole, siis on kohus rikkunud KarSi 4. peatüki 1. jao (karistuse kohaldamise alused) sätteid, st kohaldanud ebaõigesti materiaalõigust. Materiaalõiguse ebaõige kohaldamine on juba kohtuotsuse tühistamise alusena märgitud punktis 2. Seetõttu tunnistatakse segaduse vältimiseks punkt 4 kehtetuks.

Punkt 172. KrMS § 339 lõike 1 punkt 11 on juba varem kehtetuks tunnistatud, kuid viide sellele punktile on jäänud eemaldamata. Seetõttu tuleb viide sellele sättele välja jätta.

Punkt 173. Viide KrMS §-le 15¹ on vajalik, rõhutamaks, et ka kassatsioonis saab tugineda vaid eelkõige sellistele menetlusrikkumistele, millele varasemas menetluses õigeaegselt tähelepanu juhiti. Erandina on õigeaegselt vastuväite esitamisest hoolimata võimalik ka kassatsioonis tugineda KrMS § 339 lõike 1 nimetatud olulistele menetlusõiguse rikkumistele ning spetsiifiliselt ka sellistele menetlusrikkumistele, mis küll eraldi võttes ei ole olulised, kuid annavad kogumis välja KrMS § 339 lõike 1 punktis 12 märgitud ausa ja õiglase kohtumenetluse põhimõtte rikkumise.

Punkt 174. Muudatusega pööratakse ümber senine määruskaebeõiguse põhimõte. Kui senine seadusetekst tekitas eelduse, et kõik kohtumäärused on määruskaebuse korras vaidlustatavad, siis

edaspidi on eeldus vastupidine: kui seaduses ei ole määruskaebuse esitamise võimalust ette nähtud, siis järelikult määruskaebust esitada ei saa ja menetluslikule rikkumisele saab tähelepanu juhtida kriminaalasja kohtuliku arutamise käigus. Muudatuse eesmärk on piirata määruskaebevõimalusi vaid nende määrustega, mille tõttu kellegi õigusi jätkuvalt piiratakse, ning selliste määrustega, mida ei ole võimalik koos kohtuasja lõpplahendiga vaidlustada (nt seetõttu, et isik, kelle õigusi rikuti, ei ole kohtumenetluse pooleks kriminaalasjas). Muudatus teeb ka seaduse teksti kergemini loetavaks: konkreetse määruse tegemise õigusliku aluse juures on märgitud ka see, kas määrust saab lõpplahendist eraldi vaidlustada või mitte. See loob suurema õigusselguse määruste vaidlustatavuses, kuna kehtiv määruskaebuste vaidlustamine on küllaltki abstraktselt reguleeritud ja seetõttu pole alati üheselt selge, kas konkreetne määrus on vaidlustatav või mitte.

Punkt 175. Muudatus viitab sellele, et eelnõukohase § 387 lg 2 uue sõnastuse järgi ei saa kohtumenetluse pooled enam määruskaebust esitada kohtu väljastatud jälituslubade peale, kuna nad saavad jälituslubade seaduslikkuse üle vaielda kriminaalasja kohtumenetluses. Üldreegel määruskaebeõiguse kohta ei muutu.

Punkt 176. Muudatus on tingitud määruskaebemenetluse üldise loogika muutumisest. Edaspidi on määruskaebuse korras vaidlustatavad vaid need määrused, mille eraldi vaidlustamine on seaduses sõnaselgelt ette nähtud. Kus seadus määruskaebeõiguse kohta eraldi sätet ei sisalda, kohtumäärus vaidlustatav ei ole.

Punkt 177. Muudatus on seotud samale paragrahvile lõike 2¹ lisamisega.

Punkt 178. Muudatus on seotud sellega, et jälitustoiminguks loa andmist enam määruskaebuse korras vaidlustada ei saa.

Punkt 179. Muudatuse eesmärk on sõnaselgelt reguleerida olukord, kus määruskaebeõigusest on kõik kaebeõigust omavad isikud loobunud. Analoogiliselt apellatsioonioigusest loobumisega sätestatakse, et ka määruskaebeõigusest loobumise järelmiks on, et määrust enam vaidlustada ei saa ja seega määrus jõustub. Selle muudatuse tulemusel saab määrusi, mida keegi vaidlustada ei soovi, kohe täitma asuda, ilma et peaks kogu määruskaebuse esitamise tähtaega lõpuni ootama. Loobumine tuleb fikseerida kas kohtuistungil protokollis või peab olema väljendatud kirjalikus tahteavalduses kohtule. Võimalus kaebeõigusest loobumisega määrus kiiremini jõustada kiirendab neis asjades menetlust.

Punkt 180. Muudetud sõnastuses sätestab lõige 3 määruskaebuse läbivaatamiseks kümnepäevase tähtaja. See tähtaeg on sama ka kehtivas seaduses. Muudatusega viiakse istungi korraldamise nõuded eraldi lõikesse 3¹.

Punkt 181. Sätte eesmärk on anda ringkonnakohtule paindlikkus määruskaebuse läbivaatamise viisi valikul, lähtudes kohtu äranägemisest ja menetlusosaliste soovist istungil kohtule esineda. Seaduse kehtiv sõnastus nõuab mõningatel juhtudel istungite pidamist ka siis, kui keegi menetlusosalistest istungile tulla ei soovi. Nii on ringkonnakohtud olnud sunnitud määruskaebuste läbivaatamiseks mõnikord pidama istungeid tühjas kohtusaalis. Teisalt aga kirjutab kehtiv seadus ringkonnakohtutele ette kirjaliku menetluse ka puhkudeks, mil ringkonnakohus ise võib olla huvitatud istungi korraldamisest. Kohtu poolt istungi korraldamine neis olukordades ei kujutaks endast ilmselt kellegi menetlusõiguste olulist rikkumist, kuid sellegipoolest peaks istungi pidamise võimalus olema seaduses selgelt sätestatud ka juhtumiteks, mil ringkonnakohus ise peab istungi pidamist vajalikuks.

Lõige 3¹ sätestab, millisel juhul on menetlusosalisel õigus nõuda kohtuistungil pidamist. Neil juhtumitel tuleb menetlusosalisel oma soovist määruskaebuse läbivaatamiseks kohtuistungil ringkonnakohtule teada anda ning ringkonnakohtul on siis kohustus istung pidada. Muudel, seaduses nimetatud juhtumitel ringkonnakohtul istungi pidamise kohustust ei ole, kuid kohtul on alati võimalus määrata, et määruskaebuse lahendamiseks siiski istung korraldatakse. See tähendab, et ka muude, otse nimetatud määruste vaidlustamisel on menetlusosalisel võimalik istungi pidamist taotleda, kuid istungi pidamise või kirjaliku menetluse vahel valib ringkonnakohtu oma äranägemisel.

Punkt 182. Lõige 4 muudetakse seoses lõike 3 muutmisega ja lõike 3¹ lisamisega ning ka seetõttu, et kohtuistungite video vahendusel pidamiseks kehtestatakse eelnõuga üldine kord KrMS §-s 14¹. Määruskaebuse läbivaatamiseks peetava kohtuistungil võib ka edaspidi korraldada video vahendusel.

Punkt 183. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealused määrused on vaidlustatavad ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 184. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealused määrused on vaidlustatavad ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 185. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealused määrused on vaidlustatavad ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 186. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealused määrused on vaidlustatavad ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 187. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealused määrused on vaidlustatavad ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 188. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealused määrused on vaidlustatavad ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 189. Säte tunnistatakse kehtetuks, sest kohtuistungite video vahendusel pidamiseks kehtestatakse eelnõuga üldine kord KrMS §-s 14¹. Määruskaebuse läbivaatamiseks võib kohtuistungil ka edaspidi pidada video vahendusel.

Punkt 190. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealused määrused on vaidlustatavad ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 191 – Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealused määrused on vaidlustatavad ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 192. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealused määrused on vaidlustatavad ka kehtiva seaduse kohaselt.

Punkt 193. Säte lisatakse seetõttu, et muudetakse määruskaebuste üldist loogikat. Kõnealused määrused on vaidlustatavad ka kehtiva seaduse kohaselt.

Paragrahv 2 käsitleb kriminaalmenetluse seadustiku rakendamise seaduse muudatust.

Muudatusega lisatakse KrMSRS-ile paragrahv 2⁶, mis reguleerib kaebeõigusega seonduvat pärast eelnõu jõustumist. Eraldi rakendussäte on vajalik, sest eelnõuga kujundatakse ümber nii uurimiskaebuste kui määruskaebuste üldine loogika ning sätestatakse täiendav tingimus kohtulahendi peale kaevates menetlusrikkumistele tuginemiseks.

Lõige 1 sätestab lähtuvalt õiguspärase ootuse põhimõttest, et enne kriminaalmenetluse seadustiku muudatuste jõustumist 1. jaanuaril 2025 esitatud kaebused prokuratuuri ja uurimisasutuse tegevuse peale menetletakse lõpuni seni kehtinud uurimiskaebemenetluse regulatsiooni järgi. Sätte eesmärgiks on vältida õiguskaitseelünga tekkimist nende inimeste jaoks, kes edaspidi uurimiskaebemenetluses enam kaevata ei saaks, kuid kes oma senised menetlusotsustused on teinud arvestusega, et neil on võimalik uurimiskaebemenetluses prokuratuuri või uurimisasutuse tegevuse peale kaevata ja oma kaebusele lahend saada.

Lõike 2 eesmärk on sarnane lõikega 1, kuid käib määruskaebeõiguse kohta. Kriminaalmenetluse seadustiku muudatustega mõningates aspektides määruskaebeõigust piiratakse. Õiguspärase ootuse põhimõttest lähtuvalt aga sätestatakse lõikes 2, et kui määruskaebus on seadusemuudatuste jõustumise ajaks juba esitatud, lähtub kohus määruskaebeõiguse tuvastamisel sellest menetlusseadustiku sõnastusest, mis kehtis määruskaebuse esitamise ajal. See tähendab, et isegi kui muudatuste järel mingi määruse peale määruskaebuse esitamine ei ole enam lubatud, tuleb enne seadusemuudatusi esitatud ja sel ajal kehtinud reeglite järgi lubatud määruskaebus ikkagi ära lahendada.

Lõike 3 eesmärgiks on vältida õiguskaitseelünga tekkimist seoses kriminaalmenetluse seadustikku § 15¹ ja § 321 lõike 7 lisandumisega. Nende sätete kohaselt ei saa kohtumenetluse pool kohtulahendit vaidlustades enam tugineda osadele menetlusõiguse rikkumistele, millele nad õigel ajal vastuväidet ei esitanud. Arvestades, et see võib mõnel juhul oluliselt mõjutada kohtumenetluse poole taktikalisi otsuseid, ei oleks aus poole protsessi pealt menetlusreegleid muuta ja poolelt ära võtta võimalus, mis tal seni olemas oli ja millega ta sai arvestada. Seetõttu sätestataksegi, et kohtumenetluses aset leidnud menetlusrikkumistele, mis leidsid aset enne kaebeõiguse piirangute jõustumist, võib kohtulahendit vaidlustades tugineda vaatamata sellele, et kohtule menetlusrikkumise kohta õigel ajal vastuväidet ei esitatud.

Paragrahv 3 käsitleb riigilõivuseaduse muudatust.

Muudetakse RLSi seda sätet, mis viitab tagasi kriminaalmenetluse seadustiku kokkuleppemenetluses tsiviilhagi läbi vaatamata jätmise sättele. Kuivõrd kriminaalmenetluse seadustiku muudatustega tekib võimalus jätta tsiviilhagi või avalik-õiguslik nõudeavaldus läbi vaatamata ka lühimenetluses ja üldmenetluses, tuleb asjakohased uued alused märkida ka riigilõivuseaduses, et saavutada aktide omavaheline kooskõla ja õigusselgus selles, et kannatanutel on võimalus riigilõivuvabalt tsiviilkohtumenetluses esitada tsiviilhagi, mis kriminaalmenetluses jäi menetlusökonomia kaalutlusest lähtudes läbi vaatamata.

Paragrahv 4 käsitleb riigi õigusabi seaduse muudatusi.

Paragrahvi 4 punkt 1. Muudatuse eesmärk on pakkuda senisest paremat kaitset sellistele kannatanutele, kelle teovõimet ei ole kohtulikult piiratud ja kellele ei ole eestkostjat määratud, kuid kes siiski ei oleks suutelised oma õigusi kriminaalmenetluses adekvaatselt maksma panema (mh nt kannatanud, kes oma tervises seisundi või puude tõttu menetluses osalemisega hakkama ei saaks). Selleks jäetakse sissejuhatavast tekstiosast välja viide piiratud teovõimele.

Punkt 2. Sõnastuslik muudatus tehakse seetõttu, et muudetakse lõike 2² sissejuhatavat lauseosa. Esindaja on endiselt vajalik neile piiratud teovõimega kannatanutele, kelle huvid on seadusliku esindaja omadega vastuolus.

Punkt 3. Muudatusega luuakse kohtule võimalus anda riigi õigusabi isiku varanduslikust seisundist sõltumata ka sellisele kannatanule, kelle teovõimet ei ole küll piiratud, kuid kelle olulised õigused ja huvid võivad advokaadi abita jääda kaitseta. Kehtiv kord näeb küll ette riigi

õigusabi andmise kohtu määramisel piiratud teovõimega kannatanule juhul, kui kannatanu seadusliku esindaja huvid on kannatanu huvidega vastuolus, kuid praktikas esineb olukordi, kus kannatanuks on isik, kellele eestkostet määratud ei ole, aga kes ise ilmselgelt oma huvide eest seista ei suuda. Eestkoste määramise menetluse algatamine sellisel puhul oleks kohmakas ja aeganõudev lisandus kriminaalmenetlusele, kus mõnel juhul on võimalik kriminaalasjas lõpplahend saada vaid loetud päevadega (nt kiirmenetlusena tehtud kokkuleppemenetluses). Seetõttu antakse kohtule võimalus määrata riigi õigusabi tema varanduslikust seisundist sõltumata ka sellisele kannatanule, kes küll ei ole piiratud teovõimega, kuid kelle olulised õigused ja huvid võivad advokaadi abita jääda menetluses kaitseta. Seda, kas kannatanul on selliseid õigusi ja huve, mille kaitseks on õigusabi määramine vajalik, otsustab kohus, nagu saab kohus otsustada ka selle üle, kas kannatanule konkreetsel juhul on vaja riigi õigusabi määrata või ta saab oma õiguste kaitsmisega ise hakkama. Iseenesest ei tohi riik võtta endale lapsehoidja rolli seal, kus täiskasvanud ja adekvaatne inimene on teinud ebaharilikke eluvalikuid, näiteks keeldub süüdistatava vastu tsiviilhagi esitamast. Siin tulebki kohtul hinnata, kas tõepoolest on tegemist kannatanu suutmatusega oma õigusi mõista ja nende eest seista või on pigem kannatanu teinud teadliku valiku, millesse riigil ei ole õigust sekkuda.

Punkt 4. Muudatusega antakse prokuratuurile kui kohtueelse menetluse juhile võimalus esitada kohtule taotlus kannatanule riigi õigusabi määramiseks juba kohtueelses menetluses, et kannatanu õigused saaksid adekvaatselt kaitstud. Prokuratuuril tuleb taotluses põhjendada, miks ta leiab, et kannatanu olulised õigused ja huvid võiksid ilma advokaadi õigusabita kaitseta jääda.

Paragrahv 5 käsitleb seaduse jõustumist-

Seadus on plaanitud jõustuma 2025. aasta 1. jaanuaril. Seaduse rakendamisel juhitudakse üldisest põhimõttest, et menetlustoimingu kohta kohaldatakse menetlustoimingu tegemise ajal kehtivat seadust. Kui kriminaalasjas on juba kohtuistungid alanud, aga eelmenetluses lahendamisele kuuluvad küsimused (nt tõendi lubatavuse küsimus) on senini lahendamata, saab kohus need küsimused ära lahendada kohtuliku arutamise ajal juba kehtiva seaduse kohaselt. Samuti on võimalik kohtulikus eelmenetluses teha vajalikud korraldused selleks, et kohtueelse menetluse lõpuleviimisel esitamata jäänud kokkuvõtted tunnistajate ütlustest saaksid esimesel võimalusel vastaspoolele esitatud ja jälitustoimingutega kogutud materjalid tutvustatud.

4. Eelnõu terminoloogia

Eelnõukohase seadusega võetakse kriminaalmenetluses kasutusele termin *omaksvõtt*, mis on seni olnud kasutusel tsiviilkohtumenetluses ning halduskohtumenetluses, ehkki asjaolude omaks võtmisest räägib ka kehtiv KrMS § 227 lõike 3 punkt 1. Eelnõukohase § 60 lõike 4 järgi on omaksvõtt vastaspoole faktiväitega selgesõnaline ja tingimusteta nõustumine kohtule adresseeritud kirjalikus avalduses või suuliselt kohtuistungil.

Kohus võib tunnistada asjaolu omaks võetuks või omaksvõtu tagasi lükata. Kui kohus omaksvõtu vastu võtab, st tunnistab faktilise asjaolu omaks võetuks, loetakse see omaksvõetud faktiline asjaolu omaksvõtule tuginedes tuvastatuks. Sellisena on eelnõukohane omaksvõtt kriminaalmenetluses toimelt sarnane eelkõige hagimenetlusega, mis on ka loogiline, kuivõrd nii hagiline tsiviilkohtumenetlus kui ka kriminaalkohtumenetlus on põhiolemuselt võistlevad menetlused.

5. Eelnõu vastavus Euroopa Liidu õigusele

Eelnõu on kooskõlas ELi õigusega.

6. Seaduse mõjud

6.1. Sotsiaalne, sealhulgas demograafiline mõju

6.1.1. Mõju kannatanute õigustele

Tsiviilhagi kriminaalmenetluses läbi vaatamata jätmise võimaluste avardamine tähendab seda, et osad kannatanud peavad oma tsiviilnõude lahendamiseks edaspidi pöörduma tsiviilkohtumenetluse korras maakohtusse. Kuivõrd enamik tsiviilhagisid aga ei takista kriminaalasja kiiret läbivaatamist ei mahukuse ega keerukuse tõttu, puudub alus jätta neid läbi vaatamata ka eelnõukohase seaduse alusel. Isegi kui hagi jäetakse kriminaalmenetluses läbi vaatamata, saab selle ikkagi lahendada tsiviilkohtumenetluse korras. Kannatanute õiguste kaitse taseme säilitamiseks on eelnõus sätestatud, et riigilõivuvaba hagi, mis kriminaalmenetluses on esitatud ja jäetud läbi vaatamata, saab riigilõivuvabalt esitada ka tsiviilkohtumenetluses. Samuti on tsiviilkohtumenetluses kui tsiviilhagi läbivaatamisele spetsialiseerunud menetluses tõenäoliselt keeruliste tsiviilvaidluste lahendamine sujuvam ja otstarbekam. Seetõttu on ebasoodne mõju kannatanute õigustele pigem vähene.

Lisaks luuakse seaduslik võimalus kannatanutele kohtueelses menetluses esindaja määramiseks riigi õigusabi korras kannatanu varanduslikust seisundist sõltumata, kui prokuratuuri hinnangul kannatanu õigused ja huvid jääksid ilma advokaadi abita piisavalt tagamata. See muudatus mõjutab küllalt väikest gruppi kannatanuid, kellest mõned võivad olla faktiliselt piiratud teovõimega. Muudatuse tulemusel paraneb selliste kannatanute õiguskaitse.

6.1.2. Mõju kriminaalmenetluses osalejate õigustele üldiselt

6.1.2.1. Kaebeõigused

Seadusega piiratakse kriminaalmenetluses õigust kriminaalasja menetlemise ajal kaevata uurimisasutuse ja prokuratuuri tegevuse peale ning esitada määruskaebusi mõnede kohtumääruste peale, kuna need kaebeteed dubleerivad teisi kabevõimalusi ja põhjustavad menetlusressursi raiskamist. Dubleerivate kaebeteede kaotamine ei ole aga õiguste tagamise seisukohast olulise tähendusega. Jätkuvalt on kriminaalmenetluse raames võimalik esitada kaebus sellise prokuratuuri ja uurimisasutuse tegevuse peale, mis kaebaja õigusi kestvalt mõjutab, et õigusvastane tegevus lõpetada. Kui aga isiku õigusi on rikutud menetluse käigus ja sellega isikule kahju tekitatud, saab selle kahju hüvitamiseks esitada taotluse süüteomenetluses tekitatud kahju hüvitamise seaduse kohaselt. Menetleja tegevusega tõendite kogumisel aset leidnud menetluslikele minetustele on kohtumenetluse pooltel võimalik tugineda kriminaalasja kohtulikul arutamisel. Seetõttu seadusega ette nähtud dubleerivate kaebeteede sulgemine oluliselt isikute õiguskaitse taset kriminaalmenetluses ei mõjuta.

6.1.2.2. Mõistlik menetlusaeg

Kohtumenetluste keskmine pikkus on Eestis alates 2018. aastast pidevalt tõusuteel olnud (2018. aastal keskmiselt 32 päeva, 2023. aastal keskmiselt 55 päeva), kusjuures asjade üldarv on pidevalt vähenenud (2018. aastal lahendasid maakohtud 5655 kriminaalasja, 2023. aastal ainult 3503 asja), eeskätt on pikenenud üldmenetluses lahendatavate asjade kohtumenetlusele kuluv aeg¹⁹. Tõsi, üldmenetluste väikese absoluutarvu tõttu on üldmenetluste keskmine menetlusaeg iga

¹⁹ Justiitsministeeriumi kohtustatistika andmetel oli 2018.aastal üldmenetluses lahendatud kriminaalasja kohtumenetluse keskmine pikkus 148 päeva ja 2023.aastal 316 päeva, samas üldmenetluses saabunud asjade absoluutarvud olid vastavalt 453 ja 111.

üksiku väga pikalt menetluses olnud asja kohtus lahendamisele kuluvast ajast küllaltki tugevalt sõltuv. Sellele vaatamata on trend pikemate menetluste suunas olnud pidev (ja mitte üksnes üldmenetluste puhul), ehkki Euroopa ja ka laiemalt lääneriikide arvestuses on Eesti kriminaalkohtumenetlus CEPEJ andmetel²⁰ jätkuvalt üks kiiremaid, kui mitte kõige kiirem.

Seadusemuudatuste põhiline mõju avaldubki kohtulikus üldmenetluses, mida 2023. aastal oli ca 8% kõikidest maakohututes lahendatud kriminaalasjadest²¹. Muudatustega luuakse võimalused nendes asjades vältida menetluses viivitusi ja tõkestada pahatahtlikku menetluse venitamist. Samuti luuakse võimalus kohtumenetlust üldkorras lahendatavais kriminaalasjades kontsentreerida omaksvõtu abil, mis omakorda laseb poolte ja kohtu menetlusressurssi kokku hoida. Muudatused süüdistatavate ja muude kohtumenetluse poolte õiguskaitset ei vähenda, kuna on suunatud menetlusliku üllatamise ja pahatahtlike manipulatsioonide vastu (need, ehkki võiksid viia süüdistatava jaoks soodsamale lõpplahendusele, ei ole õiglase kohtumenetluse osad), andes samas kohtule ja pooltele suurema paindlikkuse kohtumenetluses ratsionaalseid ja õiglaseid valikuid teha. Miski seaduses ei ahenda kohtumenetluse poolte menetluslikke õigusi ega võimalusi heas usus oma menetlusõigusi teostada.

Lühimenetluse ja kokkuleppemenetluse sätete korrigeerimise tulemusel saab eeldatavasti ka rohkem kriminaalasju oma lahenduse lihtmenetlustes. Lühemad ja ratsionaalsemad kriminaalmenetlused tähendavad menetluses osalejatele aga üksiti väiksemaid menetluskulusid ja vähem frustratsiooni ülemäära kaua kestvate protsesside pärast.

Kohtumenetluse pooltel, sealhulgas süüdistataval, on õigus õiglasele kohtumenetlusele ja osaks sellest on ka õigus menetlusele mõistliku aja jooksul. Seadusega tagatakse senisest paremini ka mahukate kriminaalasjade lahendamist mõistliku aja jooksul.

6.1.2.3. Mõju isikuandmete kaitsele

Seadusega piiratakse mõningate isikuandmete töötlemist kriminaalmenetluses, mille tulemusel suurendatakse inimeste eraelu puutumatus kaitset. See muudatus lähtub isikuandmete töötlemise minimaalsuse põhimõttest ja puudutab isikuid, kelle isikuandmeid (sidevahendite ja kontaktandmed, töökoht, õppimiskoht) kajastatakse praegu veel kehtiva seaduse kohaselt erinevate menetlustoimingute protokollides. Muudatuse tulemusel väheneb oht, et need isikuandmed sattuvad isikute kätte, kes neid kuritarvitama asuksid.

6.1.3. Mõju kohtutele ja kohtusüsteemile

Muudatustega antakse kohtutele rohkem paindlikkust: tingimusel, et kohtumenetluse poolte õigusi ja avalikke huve ei rikuta, saavad kohtud senisest laiemad võimalused arutada kriminaalasja ilma süüdistatava kohalviibimiseta ja videosilla vahendusel. Kaitsjate vahetamisega menetluse venitamise korral saab kohus võimaluse määrata paralleelselt lepingulise kaitsjaga süüdistatavale asenduskaitsja riigi õigusabi korras. Eelmenetluses ja määruskaebuste lahendamisel saab kohus asja iseloomust lähtudes otsustada, kas pidada kohtuistung või mitte. Üldmenetluses saab kohus sekkuda kohtumenetluse poolte tegevusse esemelite tõendite avaldamisel, kui pool teeb seda ebaotstarbekal viisil, nõuda või lubada kohtuvaidluse eel poolte kirjalikke seisukohti ning kehtestada mõistlikud ajalised piirangud kohtukõnedele. Ristküsitluse reeglid muudetakse selgemaks ja see vähendab vaidlusi protsessuaalsete küsimuste üle. Tsiviilhagi saab kohus kriminaalasjas jätta läbi vaatamata ka põhjusel, et tsiviilhagi oma

²⁰ <https://rm.coe.int/cepej-report-2020-22-e-web/1680a86279>

²¹ Lühimenetluses lahendati 2023.aastal 15% kõikidest kriminaalasjadest, kokkuleppemenetluses 78% ja käskmenetluses alla 1%.

keerukuse või mahukuse tõttu takistaks kriminaalasja kiiret lahendamist. Kohtul ei ole kohustust uurida tõendeid ega argumenteerida faktiliste asjaolude tõendatusse üle olukorras, kus kohtumenetluse pooled on mingid faktilised asjaolud omaks võtnud. Kohtule antakse senisest avaramad võimalused teha määrused pealdisena taotlusel, selle asemel et koostada eraldi põhjendustega menetlusdokumente. Eeluurimiskohtuniku asjade kohtualluvuse muutmise tulemusena ühtlustub kohtute töökoormus. Need muudatused kogumis annavad kohtule võimaluse enamiku kohtumenetluse venimise põhjuste maandamiseks ning eeldusel, et kohtunikud seaduses antud võimalusi oma menetlustes kasutavad, vähendavad kohtute töökoormust ja tõstavad lahendamisjõudlust. Suurem paindlikkus oma töö korraldamisel, sealhulgas kirjaliku menetluse rakendamisel, võib tähendada, et kohtupidamine muutub senisest vähem avalikuks ja kohtupidamise tseremoniaalne ja pedagoogiline aspekt jääb tagaplaanile. Selle riski maandamine on kohtunike ülesanne ja igal juhul tuleb kohtul oma tegevuse korraldamisel kohtumenetluse avalikkuse põhimõttega arvestada. Eeluurimiskohtuniku asjade „risti jagamine“ toob tõenäoliselt kaasa mõningaid tõrkeid seoses sellega, et eeluurimiskohtunik ei pruugi olla kursis teise maakohtu tööpiirkonna eripäradega. Pikemas vaates tähendab see aga ilmselt kohtupraktika ühtlustumist vähemasti sama ringkonnakohtu piires. Viru ja Pärnu maakohutute jaoks tähendab vastavalt Tartu ja Harju maakohutute eeluurimiskohtuniku asjade lahendamine töökoormuse tõusu ja võimalik, et ka vajadust kohtusisest tööjaotust ümber korraldada.

6.2. Mõju riigi julgeolekule ja välissuhetele

Olulist mõju riigikaitsele ja välissuhtlusele seadusel ei ole.

Siseturvalisuse vaates tähendavad kiiremad ja ratsionaalsemad kohtumenetlused siseturvalisuse suurenemist, kuna kriminaalasjad saavad kiirema lahenduse. See tähendab, et kurjategijad saavad kiiremini karistatud ja isikud, keda alusetult süüdistatakse kuriteo toimepanekus, saavad kiiremini vabastatud süüdistuste alt. Mõningad muudatused kohtueelse menetluse andmete avaldamises võivad esmapilgul uurimisasutustele meelehärmi valmistada, kuivõrd sageli kaldutakse neid andmeid kinni hoidma isegi siis, kui nende avaldamine on kaitseõiguse tagamiseks vajalik ja andmete varjamiseks tegelikult põhjust ei ole. Nende muudatuste tegelik mõju on siiski vähene, kuivõrd juurdepääsu andmetele, mida on põhjust varjata, saab jätkuvalt piirata.

6.3. Mõju majandusele

Seadusega kiirendatakse kriminaalkohtumenetlusi ja sel teel parandatakse kaudselt ettevõtluskeskkonda. Otsest majanduslikku mõju muudatustel ei ole.

6.4. Mõju elu- ja looduskeskkonnale

Seadusega tehtavad muudatused elu- ja looduskeskkonda otseselt ei mõjuta. Kaudselt toob muudatustest tulemusel mõningane kirjatöö ja reisimisvajaduse vähenemine kaasa väiksema energiatarbimise.

6.5. Mõju regionaalarengule

Regionaalarengule eelnõu otseselt mõju ei avalda. Kuna eeluurimiskohtuniku asju hakatakse ümber jagama, ühtlustab see mõningal määral kohtute töökoormust, suurendades Viru ja Pärnu maakohutute koormust ja vähendades Tartu ja Harju maakohutute koormust.

6.6. Mõju riigiasutuste ja kohaliku omavalitsuse korraldusele

6.6.1. Mõju riigieelarvele

Seadusega otseselt uusi kuluartikleid ei tekitata ja tulu ei teenita. Kaudselt on kohtusüsteemi toimimise tõhustamise tulemuseks see, et teenuste senise taseme säilitamiseks ei ole vaja teha lisakulutusi ning olemasolevate vahenditega saavutatakse kiirem tulemus. Võimalik ka, et tekib mõningane eelarvevahendite kokkuhoid näiteks selle arvelt, et lühema kohtuliku arutamise ja senisest enam lihtmenetluste rakendamise tulemusel vähenevad riigi kulutused süüdistatavatele määratavale riigi õigusabile. Seadusega laiendatakse kohtu võimalust määrata riigi õigusabi eelkõige süüdistatavatele asenduskaitsja määramisega ja mõnedele kannatanutele. Kuivõrd aga need olukorrad, kus seadus riigi õigusabi määramise lisavõimalused ette näeb, esinevad harva, ei tekita see eelarves olulist lisakulu.

6.6.2. Mõju riigiasutuste mainele

Keeruliste ja mahukate kriminaalkohtumenetluste kestuse üle on viimasel ajal palju kurdetud ja see on kohtu, prokuratuuri ja kriminaaljustiitsüsteemi mainele tervikuna mõjunud kahjulikult. Muudatusega antakse nii kohtule kui ka prokuratuurile lisavõimalused selleks, et kriminaalasju efektiivselt menetleda. Olukord, kus kriminaalasjad menetletakse lõpuni kiiresti ja korrektselt, aitab riigi institutsioonide mainet parandada ning suurendab usku, et õiguslikud mehhanismid Eestis toimivad ja kurjategijad võetakse vastutusele. See suurendab üldiselt usaldust Eesti riigi vastu.

7. Seaduse rakendamisega seotud riigi ja kohaliku omavalitsuse tegevused, eeldatavad tulud ja kulud

Seaduse rakendamisega kohalikele omavalitsusele mingeid tulusid ega kulusid ei kaasne.

Riigieelarvest on eelkõige ette nähtavad järgmised kulutused:

- a. riigi õigusabi täiendavad kulud mõnedele kannatanutele kohtueelses menetluses riigi õigusabi määramisest;
- b. riigi õigusabi täiendavad kulud mõnedele süüdistatavatele asenduskaitsja määramisest paralleelselt põhikaitsjaga.

Mõlemad juhtumid on menetluses erandlikud ning eelnõu näeb ette võimaluse asenduskaitsja määramise korral paralleelselt põhikaitsjaga menetluskuludesse arvata vaid riigi õigusabi korras määratud asenduskaitsjale makstud tasu.

Lisaks on võimalikud kulutused IT-arendustele, mis on tingitud määrustele ja süüdistusaktile esitatavate nõuete muutmisest ja eeluurimiskohtuniku asjade kohtualluvuse muutmisest. Tegemist ei ole siiski tektooniliste muudatustega, mis tingiksid kogu süsteemiarhitektuuri ümberehitamise vajaduse, vaid pigem pidevate arenduste ja muudatustega, mis tõenäoliselt märkimisväärseid lisakulusid ei tekita.

Riigieelarve tulusid seadusemuudatused ei suurenda, kuid aitavad eeldatavasti riigieelarve kulusid kokku hoida selle kaudu, et kohtumenetluses väheneb bürokraatia, kohtumenetlused muutuvad lühemaks ja kontsentreeritumaks ning sama menetlusressursiga on võimalik lahendada rohkem kriminaalasju. Lühemad protsessid tähendavad ka väiksemaid menetluskulusid.

8. Rakendusaktid

Justiitsministri 19.06.2014 määrus nr 21 (kohtulahendi alusel Eesti Vabariigile tasumisele kuuluva nõude täitmiseks vajalike andmete loetelu ja nende vormistamisele esitatavad tehnilised

nõuded - <https://www.riigiteataja.ee/akt/128062014046>) muutub volitusnormi asukoha (uus volitusnorm on KrMS § 145 lg 7) tõttu kehtetuks ning tuleb uuesti kehtestada. Sisulisi muudatusi ei ole vaja teha, vaja on muuta vaid preambulit, Rakendusakti kavandit ei ole seletuskirjale lisatud, sest olemasolevas määruses sisulisi muudatusi teha ei ole vaja, vaja on muuta preambulit (volitusnormi asukoha muutumise tõttu) ning seetõttu ei teki küsimust rakendusakti põhiseadusele vastavusega. Puudub vajadus rakendusakti kavandi formaalseks lisamiseks.

KrMS § 160³ lõike 1¹ kehtetuks tunnistamisega kaotab senise tähenduse ka peaprokuröri juhis, millega on kehtestatud kohtueelse menetluse dokumentide näidisvormid.

9. Seaduse jõustumine

Seaduse jõustumine ei vaja pikemaid ettevalmistusi. Rakendusaktides tehtavad muutused on pigem formaalset laadi. Võimaldamaks sujuvat üleminekut, on KrMSRS-ile lisatud rakendussätteid juba käimas olevate kohtuistungite ja juba esitatud kaebuste menetlemise kohta.

10. Eelnõu kooskõlastamine, huvirühmade kaasamine ja avalik konsultatsioon

Eelnõu esitatakse EIS kaudu kooskõlastamiseks ministriumidele ning arvamuse avaldamiseks kohtutele, Eesti Advokatuurile, Riigiprokuratuurile, Õiguskantsleri kantseleile, Politsei- ja Piirivalveametile, Maksu- ja Tolliametile, Keskkonnaametile, Tartu Ülikoolile, Kaitsepolitseiametile, Sõjaväepolitseile, Konkurentsiametile, Andmekaitseinspeksioonile ja Eesti Arstide Liidule.